

KERESZTÉNY MAGVETŐ

83. ÉVFOLYAM 3 — 4. SZÁM — ALAPÍTÁSI ÉVE 1861
KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

1977

KERESZTÉNY MAGVETŐ

3—4. szám

1977

83. évfolyam

KOLOZSVÁR-NAPOCA

TARTALOM

Ünnepköszöntésünk	151
Harmincéves a köztársaság	153

TANULMÁNYOK

Dr. Erdő János	
Dávid Ferenc és a vallási türelem problémája	155
Dr. Kathona Géza	
Dávid Ferenc 1566. évi tételei	163
Kelemen Lajos	
Adatok öt székelyföldi unitárius templomkastély történe- téhez	169
Szabó T. Attila	
Kelemen Lajos a személyes emlékezés fényében	182
Dr. Tulogdi János	
Találkozásaim Kelemen Lajossal	194
Dr. Ürmösi Károly	
A tudás szerénysége	198

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Arthur J. Long	
„Éljetek az Úrhoz méltóan”	199
Székely László	
Partok között Istenországáért	203
Szabadság és szolgálat	206
Nyitrai Levente Mózes	
„Nem szűnök meg hálát adni értetek”	209

Dr. Szász Dénes, Kolcsár Sándor, Májay Endre, Jakab Dénes

Prédikációvázlatok	213
EGYHÁZI ÉLET	235
HÍREK	244
KÖNYVSZEMLE	249

KERESZTÉNY MAGVETŐ

Alapítási éve 1861

Megjelenik negyedévenként

Kiadja az Unitárius Egyház

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9. Szerkesztőség:

Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9. Telefon: 14609. Szerkesztő bizottság:

dr. Kovács Lajos püspök (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János
(felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád, Szabó Dezső (szerkesztők),

Sebe Ferenc és András György

ÜNNEPKÖSZÖNTÉSÜNK

Vannak olyan történelmi események, amelyek szoros összefüggésben állnak napjainkkal, sőt korunkat, társadalmi berendezésünket, egész életünket el sem tudjuk képzelni nélkülük. Ilyen nap augusztus huszonharmadika is. Olyan határkönek tekintjük, amely jelen korunknak minden tekintetben a kezdetét jelzi.

Ünnepköszöntésünk méltó ahhoz az eseményhez, amely megnyitotta az utat Románia imperialista uralom alóli végleges felszabadulásához, a szabad élethez, és kitérte a kapukat a mélyreható forradalmi átalakulások, a szocialista felvirágzás előtt. Erről a történelmi fordulatról mondotta Nicolae Ceaușescu, köztársaságunk elnöke: „A párt megvalósította a katonai-fasiszta diktatúra megdöntéséért sikraszálló összes erők széles egységét, erősítve együttműködését a katonai erőkkel, előkészítette és diadalra vitte az 1944. augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelést, amely feltárta a román nép számára az utat, hogy saját kezébe vegye sorsa irányítását... Az 1944. augusztus 23-i történelmi aktus lehetőséget teremtett a román társadalom új, demokratikus és haladó fejlődésére, lehetővé tette, hogy népünk végérvényesen kivívja nemzeti függetlenségét és szuverenitását.”

Augusztus 23-a ma eszünkbe juttatja azokat a nagyszerű reformokat és megvalósításokat, amelyek által az eltelt 33 év alatt új arculatot kapott az egész ország, azt a magasrendű életformát, amelynek eléréseért összejött az ország dolgozó népe — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek teljes jogegyenlőségben, szilárd pártkörűli összeforrottságban. Örömmel állapítjuk meg az eredményeket, amelyeket elért hazánk az iparosítás szüntelen fejlesztése, a mezőgazdaság gépesítése, a kultúra kiterjesztése, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése terén. Olyan megvalósítások ezek, amelyek a civilizáció eddig nem tapasztalt magas fokára emelték az ország népének életszínvonalát.

A belső megvalósítások és elért eredmények mellett bölcs, reális és humanista elvekre épül az ország külpolitikája is: a teljes jogegyenlőségre, a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletbentartására, a belügyekbe való be nem avatkozásra, a kölcsönös előnyökre, az erőszakmentességre, minden nép azon jogának elismerésére és támogatására, hogy ura lehessen saját sorsának és sorsa irányításának.

A világ különböző nemzetközi szervezeteiben elhangzott kezdeményező javaslatok az emberiség számtalan égető problémáinak megoldására, melyeket országunk képviselői tettek, és amelyek kedvező visszhangra találtak, országunknak a különböző világszervezetek munkálataiban való képviselése, csupán egynéhány adat, amely ragyogóan példázza külpolitikánk reális, humanista és dinamikus voltát. Ennek tudható be, hogy országunk és nagyrabecsült vezetői határtalan megbecsülésnek, tiszteletnek és tekintélynek örvendenek a világ összes népei között.

Amikor a nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés 33. évfordulóját köszöntjük, nemcsak a megtett utat mérlegeljük, hanem jövőnket is tanulmányozzuk, holnapi feladatainkat is számba vesszük. Tudjuk, hogy nagy út áll előttünk, sok még a teendők. Azonban eddigi eredményeink és távlati célkitűzéseink biztos zálogot jelentenek további lendületes előrehaladásunkhoz. Ünnepi tisztelgésünkben hitet teszünk amellett, hogy mi, egyházunk vezetői és hívei, az eddiginél még fokozottabb mértékben részt kívánunk venni a hazánk további előmenetelét szolgáló minden építő munkában. Ezzel az érzéssel köszöntjük augusztus 23-át.

HARMINCÉVES A KÖZTÁRSASÁG

Három évtized telt el azóta, hogy a munkásosztály 1947. december 30-án megdöntötte a királyságot, és kikiáltottuk a Népköztársaságot. Szabad és független ország lett Románia, ahol a dolgozók igazi urai sorsuknak, munkájuknak, hazájuk kincseinek és minden vagyonának. „A köztársaság kikiáltása — mondotta Nicolae Ceaușescu, köztársaságunk elnöke — annak a harcnak a betetőzése volt, amelyet évszázadok során a román nép, a nép haladó erői vívtak a nemzeti és társadalmi felszabadulásért, a függetlenségért, a haladásért és a jobb életért. A monarchia megdöntése annak nyomán vált lehetővé, hogy az ország felszabadulása után mélyreható demokratikus, forradalmi átalakulások mentek végbe társadalmunkban, a munkásosztály a parasztsággal szövetségben sorsmeghatározó ütközeteket vívott a kizsákmányoló osztályok megdöntéséért és a hatalom kivívásaért.” A történelmi évfordulón visszatekintünk a megtett útra, hogy jobban megérthessük a jelent, és világosabban láthassuk a jövőt.

1947 decemberének történelmi momentuma új utat nyitott az ország fejlődésében. A dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály kivívta a teljes politikai hatalmat. A köztársaság kikiáltása után életbe lépett az ország első demokratikus alkotmánya, mely hazánk történelmében első ízben mondta ki: „a teljes államhatalom a néptől ered és a népé”. Alig félévvel azután, hogy megszületett a köztársaság, államosították az általa a kincseket, természeti erőforrásokat, a termelőeszközök nagy részét. Megindult a termelőerők fejlesztése, a szocialista iparosítás, a nemzetgazdaság korszerűsítése és fejlesztése az ötéves tervek keretében. A gyors ütemű iparosítás jótékony hatással volt az egész ország gazdasági-társadalmi életére. A szövetkezetesített mezőgazdaság gépesítése és kemizálása kimozdította a falvakat a félféudális elmaradottságból. A tudomány, a művészet, a kultúra felvirágzása szellemiekben lendítette fel annak a népnek az életét, amelyet a vagyon és a származás előjogai addig megfosztottak a magasabb iskoláztatásban való részesedéstől. Emelkedett a nép általános életszínvonala. Átalakult a társadalom struktúrája, melyben a munkásosztály, szövetségben a parasztsággal, a fejlődés mozgatóerejének bizonyult; az új értelmiség pedig egyre aktívabb szerepet tölt be. A nagy átalakulásban megszületett és fejlődésnek indult a szocialista nemzet; e folyamatban elhatározó fontosságú volt a párt nemzetiségi politikájának következetes alkalmazása.

Miután a szocializmus teljes győzelmet aratott minden tevékenységi ágban, megvalósult az egységes szocialista gazdaság, és országunk 1965. augusztus 21-től szocialista köztársaság lett. Hazánk történelmének az azóta eltelt több mint egy évtizede szocialista korszakunk sikereiben és eredményekben leggazdagabb és leggyümölcsözőbb időszak. Méltán állapította meg Nicolae Ceaușescu, az RSZK elnöke: „Mindenfelé a dolgozók fáradhatatlan munkájának eredményével találkozunk; a dolgozók karjuk erejével és értelmükkel egyre méltóbb, virágzóbb életet teremtenek. Lépten-nyomon láthatjuk népünk nagyszerű alkotásait, a szocialista elvek érvényesítésének eredményeit.” Az elért eredmények és megvalósítások mind „az embert szolgálják, a dolgozók életszükségleteinek kielégítését, az emberi személyiség sokoldalú kiteljesülését célozzák”.

A harmincéves mérleg pozitív egyenlege dicséri azt a politikát, amelyet az ország népe — románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek — szoros egységben, azonos jogokkal, lehetőségekkel és kötelezettségekkel, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül, létérdekei kifejezésének vall, s alkotó munkájában valóra vált a közös haza felvirágoztatása érdekében.

Szocialista köztársaságunk fejlődésében kiemelkedő szerepet tölt be Nicolae Ceaușescu, Románia elnöke, akit a Béke-Világtanács november 19-én a „Frédéric Joliot-Curie” aranyéremmel tüntetett ki. A béke világmozgalom legmagasabb kitüntetése annak a fáradhatatlan és sokoldalú munkásságnak az elismerése, melyet Nicolae Ceaușescu országa fejlődése, a népek szabadsága, függetlensége, a nemzetek közötti béke, együttműködés, barátság és egy új gazdasági világrend megteremtése érdekében fejtett ki.

A köztársaság éveiben jött létre az egyház új szervezeti szabályzata, a hazai protestáns egyházakkal együtt megalapítottuk a Protestáns Teológiai Intézetet, a protestáns lelkészképzés intézményét, az állam segítségével kezdetét vette műemlékjellegű egyházi épületeink restaurálása. Kedvező légkör alakult ki a hazai ökumenizmus elmélyítésére, a Jézus tanította felebaráti szeretet parancsának következetes érvényesítésére a vallásfelekezetek közötti kapcsolatok terén.

A múlt felé forduló mérlegkészítés nem öncél, még kevésbé alkalom az önmegnyugtatóra, hanem jövőt idéző erőgyűjtés. Az évforduló alkalmával tisztelettel adózunk elődeink nagyságának, de azzal az elhatározással, hogy mindent megteszünk azért, hogy a világ fejlett államainak a sorába jussunk. S eljutunk, mert akarjuk és dolgozunk érte. Végső soron minden az embertől függ, mint ahogy mindennek őérette kell történnie. Általa és érdekében: anyagi jólétéért, szelleme és lelke épülésére.

Az évforduló küszöbén az unitárius egyház hívei és lelkészei, az ország minden állampolgárával együtt, köszöntik a harmincéves évfordulót ünneplő köztársaságot: fejlődjék tovább és virágozzék közös hazánk, Románia Szocialista Köztársaság!

Dr. ERDŐ JÁNOS

DÁVID FERENC ÉS A VALLÁSI TÜRELEM PROBLÉMÁJA

1. *Dávid Ferenc, a radikális reformátor*

A vallási türelem története Erdélyben Dávid Ferencsel kezdődik. 1520 körül született Kolozsvárt, polgári-plebejus családból. Az a század, amelyben élt, történelmi jelentőségű időszak: feudális elnyomás, fejedelmi önkényuralom, török- és Habsburg-hódítás elleni küzdelem, ugyanakkor egy új szellem kialakulása, korszakos gazdasági, társadalmi és vallási változások ideje. Tanuló korában nevét apja — Hertel David — keresztnéve után Franciscus Davidis-re latinosította, később a magyar Dávid Ferenc nevet vette fel. Tanulmányait Erdélyben és Németországban, a protestáns Európának ebben az időben legjelentősebb művelődési centrumában végezte. Életútjának határjelei: Besztercén tanító, Petresen lelkész, szülővárosában tanító, majd lelkész, Erdély szuperintendense és a fejedelmi udvar prédikátora. Humanista műveltségű hittudós és tömegeket magával ragadó reformátor volt, akit kortársa, Bogáti Fazekas Miklós „theologus incomparabilis“-nek nevezett. Az 1579-ben Déván bekövetkezett mártírhaláláig Istenországának és az ember szellemi haladásának önfeláldozó munkása volt, amint önmagáról vallotta: „a megfeszített Jézus Krisztus szolgája”.

Dávid Ferenc egész életében Isten megismeréséért és a keresztény vallás megújulásáért küzdött. A katolikus egyház tanítása nem elégítette ki. A hitújítás lutheri és helvét irányjai sem adtak létkérdéseire megnyugtató feleletet. Döntő jelentőségű esemény volt számára, hogy a szentírásban felfedezte a keresztény tanítás és élet hiteles forrását és zsinórmértékét. Ettől kezdve reformátori felfogásának meghatározó elveként tanította, hogy „Isten ígésén kívül semmit nem kell hinnünk, sem cselekednünk, vagy rendelnünk”. Meggyőződése volt, hogy „nincs olyan keresztény, kinek az Isten annyi lelket ne adna, hogy a Bibliából meg nem érthetné, mi szükséges az üdvösségre. Csak a szentírást meg ne vesse, mert igaz a Krisztus ígérete: Keressetek és találtok, zörgesetek és megnyitattik nektek.” A szentírás megértéséhez a belső ihletés és értelem mellett szükségesnek tartotta Isten lelkét is, mely „még a szegény írástudatlan parasztnak is az írás igaz értelmét megmutatja”. Az Isten igazságának megértése végett különbséget kell tennünk az Ó- és Újszövetség között, el kell választanunk a betűt a lelki értelemtől, az árnyéktól a testtől, a sötétséget a világosságtól. A felismert igazság hirdetését és a reformáció folytatását isteni küldetésnek fogta fel. 1566.

január 20-án, Kolozsvárt lépett nyilvánosság elé, és a „semper reformanda” jegyében hirdette, hogy a keresztény vallásnak vissza kell térnie a forráshoz, Isten tiszta igéjéhez, amint azt a Biblia megőrizte. A szentírás jegyében mérlegelte a keresztény vallás tanait, és ezek közül csak azokat fogadta el, melyek evangéliumi eredetűek és ésszerűnek bizonyultak. Ennek alapján tanította, hogy a szentháromsági dogma teológusok és zsinatok alkotása. Nekünk keresztényeknek Jézustól és az ő tanításától kell függnünk; senki más alapot nem vehet, mint amit ő vetett, emellett kell megmaradnunk. A szentháromsági dogma helyett az evangélium egyisten tanát tanította, mert „nincs az egész szentírásban világosabb és nyilvánvalóbb tudomány, mint az egy Istenről való tudomány. A szentírás egy Istent mond, nem hármast, egy Krisztust, nem kettőst, egy hitet, egy keresztséget és egy úrvacsorát, semmit nem mond kettősnek lenni.”

A szentháromsági dogma tagadása és Isten egységének hirdetése a dávidferenci reformáció központi tanítása lett; innen ered a későbbi unitárius elnevezés is.

Dávid Ferenc a reformációt egy lassú, fokozatosan kiteliesülő folyamatként tartotta, melyben Isten anyaszentegyházát megtisztítja minden tévelygéstől. Ezt példázza a hitújítás története is. Isten, mint egykor Mózes, úgy támasztotta Luther Mártont, utána jött Melancthon, majd Bucer, Oecolampadius, Musculus, Petrus Martvr, Kálvin, Ochino, Viretus és mások. Isten, aki nem tűr meg semmi tökéletlent, új és új prófétákat küld a vallás reformálására. Hogy miért nem ment egyszerre végbe a hitújítás, erre így válaszolt: Képes-e a vak eltérni a világosságot, ha szemei egyszerre látásra nyílnak meg? Ha szemeink előtt a nagy sötétség után, melyben voltunk, az evangélium teljes fénye egyszerre fölgyült volna, a tömérdek világosság talán látásunktól fosztott volna meg. Isten akaratából volt tehát, hogy lépésről lépésre haladjunk, hogy lassan érzük el a teljes igazságot, mint ahogy a kisdedeket is először tejjel táplálják és csak később adnak nekik nehezebb táplálékot.

Az idő megérett a radikális reformokra. Dávid Ferenc tanítása fogékony talajra talált. A hitújítás egyházai és a radikális reformáció közötti küzdelem végső eredménye lett a dávidferenci reformációnak bevett vallássá való nyilvánítása és az unitárius egyház megalapítása 1568-ban. Erdély ezen a téren Európa minden más országát megelőzte.

Az unitárius reformáció a hitújítás logikus következménye volt. Nem elégedett meg a keresztény vallás istentanának reformálásával, hanem az evangélium igazságainak megélésében mélyen humanista elveket állapított meg. Ilyen volt elsősorban a vallási türelem és a lelkiismereti szabadság.

2. Vallási türelem kérdése a 16. században

A 16. század határátkelő Európában történetében. Ekkor szabadult fel a szellem az egyház gyámkodása alól, alakult ki egy autonóm értékrendszer, született meg az egyéniség tisztelete és indult útnak egy új szellem. A társadalom égető kérdései közé tartozott a vallási türelem és az egyház reformálása.

A vallási türelem része annak a folyamatnak, mely szerintünk az emberi szabadság elvének kialakulásához vezetett. Benne nem egy szűk teológiai elv, hanem egy minden idők fölé emelkedő kérdés vetődött fel: mi a fontosabb a vallásos ember számára, a hit vagy a dogma, az ethos vagy a logos, a humánus vagy a teológia? Hősei nemcsak határhátrékok abban a korban, hanem a haladás útmutatói is voltak.

a) A katolikus egyház a 16. században változatlanul folytatta a középkori egyház türelmetlenségét. A vallási uniformitás és kizárólagosság biztosítása végett szentesítette az erőszak használatát a heterodoxokkal szemben.

b) A reneszánsz és humanizmus elvileg pozitív módon viszonyult a vallási türelem eszméjéhez. A humanisták elismerték a türelem igazságát és benne hatékony eszközt láttak a vallásbéke elérésére, de nem mertek érette nyíltan kiállni.

c) A reformáció a szabadság jegyében indult és minden keresztény jogát kívánta biztosítani, hogy ő maga határozza meg, mit higgyen és hogyan éljen. A reformáció kezdetben azért is a vallási türelem mellett foglalt állást, hogy zavartalanul kifejthesse tanait és az egyházat reformálhassa. Azonban miután tanaiból „egyház” lett és a világi hatalom támogatását megnyerte, állásfoglalását megváltoztatta. A türelem elvét elvetette. A türelmetlenség nemcsak pápaság- és szektáriánus-ellenes volt, hanem a politikai és társadalmi események befolyására kölcsönössé vált és vallásháborúkhöz vezetett. A türelmet Európa legtöbb országában a vallás és egyház iránti közömbösség kifejezésének tartották; az uralkodó vallástól eltérők, az „eretnekek” üldözését érdemszerző cselekedetnek, társadalmi jószolgálatnak minősítették.

d) Az antitrinitárius Serveto Mihály kivégzése 1553-ban az érdeklődés központjába állította a türelem kérdését, és szenvedélyes vitát váltott ki az eretnekek üldözéséről és büntetéséről. A tolerancia és lelkiismereti szabadság védelmére elsőnek a humanista Castellio Sebestyén állott ki. Elítélte a keresztényekhez nem méltó türelmetlenséget, és harcolt a lelkiismeret- és vallásszabadságért. Állította, hogy „az igazságot keresni és kimondani úgy, ahogy gondoljuk, soha sem lehet bűn. Senkit sem lehet valamely meggyőződésre rákényszeríteni, mivel a meggyőződés szabad [...] azok a dogmák, melyekért a keresztények egymást kölcsönösen kiátkozzák és öldöklük, önmagukban véve meg lehetőségek közömbösek s nem javítják meg az embereket. A lelkiek felett való ítélkezés nem tartozik az emberekre, hanem egyedül csak Istenre.”

e) A vallási türelem eszméjét Európa-szerte a radikális reformáció karolta fel. Teológiai állásfoglalásából következett, hogy a toleranciában alapvető emberi jogot látott. Ebből a küzdelemből a dávidferenci reformáció is kivette részét Erdélyben.

3. Dávid Ferenc türelemtanának teológiai alapja

Dávid Ferenc teológiai rendszerének alapja Isten oszthatatlan egysége. Ez a fundamentum, minden más hitelv csupán ezen alapuló felépítmény, így a vallási türelem is. A szentírásból ismerte meg, hogy

csak egy Istenünk van, a mindenható Atya. Jézus is az egy Istenről tanított. Az evangélisták és az apostolok egy szót sem írtak a háromságról. Az egyház mégis üldözi azokat, akik nem hisznek „a lényegben, személyben, természetben, megtestesülésben” — állapította meg Dávid Ferenc —, „de ha mindezek szükségesek az üdvösséghez, soha egy szegény paraszt keresztény sem üdvözülhet, mert ő ezeket soha meg nem tanulhatja életében.”

Istent lényegében oszthatatlan Léleknek fogta fel, aki mindenható, bölcs, jó és igaz. Ő a világmindenség teremtője, forrása és megtartója minden létezőnek. Szeretetét az ember és a világ iránt „Isten atyaságával” hangsúlyozta ki. Vétkeznek, akik Istent nem tisztelik kegyes Atyaként, hanem inkább szigorú bírónak tartják, mert akinek nevében keresztelkedünk, Atyának nevezi magát. Ő a türelmesség megszemélyesítője, maga a Szeretet, aki „felhossa napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak”. Szabadságot ad az embernek, de kész megbocsátani a megtérő bűnösnek. Irgalmasságával üdvözít és örök életet ad.

Imádásunk egyedüli tárgya csak Isten lehet. Jézus is azt tanította, hogy senki mást nem kell segítségül hívni, csak az Atyát, és hogy igaz imádás csupán az lehet, amit lélekben és igazságban az Atyához intézünk.

A szentlélekről Dávid azt tanította, hogy az Isten lelke, ereje, az élet oka bennünk. Igaz, hogy a Biblia akaratot, belső gondolatok vizsgálását, tanítást, vigasztalást tulajdonít neki, de nem azért, mintha személyes Isten volna, hanem hogy Isten munkásságának különböző módjait szemléltesse. Ez a lélek tanító és jóra vezető erő, nemcsak meg-eleveníti az embert, hanem természetét is megújítja, bölcsességgel ajándékozza meg, bátorrá, vidámmá és az igazság megvallásában erőssé teszi. Általa lehetünk Isten fiai és épülhetünk az ő templomává; egyben bizalmat ad nekünk, hogy félelem nélkül mondhatjuk: „Mí Atyánk.”

Isten lelke minden emberre kiterjed. Ezért tanítja a szentírás, hogy benne élünk, mozgunk és vagyunk. Ez az Isten lelke velünk való közlésének első módja. A második, midőn az élet szépitésére bölcsességet és tudományt ad, mint a filozófusoknak, tudósoknak és költőknek. A harmadik, midőn az embert újjászüli az örök életre. Ez az Isten megszentelő lelke.

Jézus embervoltát hirdette Dávid Ferenc. Így vallott róla: „Szeretem az én Krisztusomat, hogy vérént kiontotta, szenvedett és meghalt, lelkével pedig arra indít, hogy életemet kezébe adjam és bizonyos legyek, hogy megőriz és örök életet ad.” Őt tartotta tanítómesterünknek és útmutatónkak Istenországá felé. Benne az istenhít, értelem és szabadság legnagyobb képviselőjét látta. Reá utalt a Biblia-magyarázásnál is: „... a szentírás élete és lelke Krisztus, melyet aki megismert és az igaz értelmét vette, az egész Biblia magyarázatában szabadon mehet.” Az ember Jézus nem tanít a lényegről, személyről, az öröktől fogva való Fiúról, sem a kettős Krisztusról, hanem csak az egy Atya Istenről. Nekünk keresztényeknek őt kell követnünk, aki arra tanít minket, hogy a boldogságot és az örök életet az egy Atya Isten és Jézus ismeretében találhatjuk meg. Jézus evangéliumával vezetí híveit az életre, igazságra és tökéletességre. Tanítását nem kőtblára írták, mint Mózes

által a zsidó népnek adott törvényt, hanem szívünkbe; nem a külső félelem és a rabság szolgálatát mutatja meg, hanem az élet és a jóság lelkét. Mi az önmegtagadás és saját keresztünk felvétele által lehetünk az ő tanítványai. A mi hivatásunk Jézus követése — ez a mi tiszteletünk kifejezésének egyetlen méltó formája.

Az emberben való hit Dávid sarkalatos tétele. Az ember a központ, minden érte van, a vallás is őt szolgálja. Isten az egész emberiséget egy vérből teremtette, ez a testvériség természetes alapja. Jónak és tökéletesedésre képes lénynek alkotta az embert, innen van az ember nagyráhivatottsága; eszményeket állított eléje, melyek vonzzák; vágyakat és törekvéseket oltott szívébe, amelyek ösztönzik. Embernek lenni nem állapot, hanem megvalósítandó nehéz feladat. Jézus is arra buzdított, hogy legyünk tökéletesek — törekedjünk tökéletesíteni magunkat Isten akaratának cselekvése által; legyünk Isten fiai — növekedjünk igaz emberekké Istenországa szolgálatában.

Isten és Jézus ismeretét Dávid összekötötte az ember erkölcsi életével. Aki cselekedeteivel tagadja, az beszédével hiába állítja, hogy Istent ismeri, és hogy Jézus tanítása szerint él az, aki nem jár világosságban és az evangélium útján. Istenországa tagjait is éppen arról ismerik meg, ha egymást szeretik, irgalmasok, szelídek, békességszeretők, adakozók, készek mindig a megbocsátásra, az evangélium szellemében munkálkodnak, a jócselekedetek gyakorlásában versenyeznek és elsők a szolgálatban. Isten igényli tőlünk, hogy minden cselekedetünkben az igazság, az emberség és a szeretet látható legyen.

Legszemélyesebb ügyünk a hit. Pál apostollal tanította Dávid, hogy „a hit Isten ajándéka” (Ef 2,8), melyet elfogadhatunk, de visszautasíthatunk is. Rajtunk kívülálló, külső tekintélytől független valóság, melyet adottságaink szerint alakítatunk és juttatunk kifejezésre. A hit ajándék volta kétségen kívül áll. Ha természetünkben adva volna a hit és nem Isten ajándékozna nekünk, akkor mindnyájan egyaránt hinnénk és Isten igéjének életünkben helyet adnánk.

A hit tartalmilag Istenben való bizalom, megnyugvás és a vele való életközösség. Isten munkája az emberben, aki hit által lép be életünkbe, teremt velünk kapcsolatot, szól hozzánk, és mi válaszolunk neki. A hit tökéletesedésünk kezdete: felszabadulunk a félelem, az egyedülvalóság és kötöttség alól, s életünket Isten és ember szolgálata szenteljük.

A hit teljességét Jézus élete példázza, ezért nevezi Dávid az evangéliumot „a hit legvilágosabb tükrének”. Ennek ismerete erősíti, tudatosítja hitünket. A hit által akkor igazulunk meg, ha az cselekedetekben válik láthatóvá. Ezért a hit és cselekedet egymástól elválaszthatatlan. Isten előtt hitünket tiszta gondolatokkal, buzgó imádkozással és a lelki dolgokban való foglalatossággal mutatjuk meg; az ember előtt pedig az igazság és szeretet cselekedeteiben.

Isten és ember közötti kapcsolatból következik, hogy a hit öntörvényű és szabadságot feltételez. Mindenféle kényszer, kötöttség lényegének mond ellent. Isten elvárja, hogy ajándéka számára teljes szabadságot biztosítsunk. Nemcsak az ember, hanem Isten ellen vétkezik az, aki megsérti a hit szabadságát.

A lelkiismeret és az értelem a hit szabadságának biztosítóka; ezek védik, hogy ne fadjuljon szabadossággá.

Dávid Ferenc teológiájának lényegét így összegezi:

– Vitatkozzanak az emberek valamint akarják, keressék Isten lényegének rejtett voltát, hányják-vessék a személyek sokaságát és forgassák az okosság bölcsességét, de az az örökélet, hogy csak téged, egyedül való Istent ismerjenek és akit elküldöttél, a Jézus Krisztust. Aki ezt hiszi, üdvözül. És ha valaki más evangéliumot prédikálna, vagy ehhez valamit ragasztana, az Isten ítéletét viseli. — Ehhez még hozzáfűzi, hogy — amint kezdettől fogva az igazság szeretője voltam, úgy ezután is az akarok lenni és tehetségem szerint követni az Isten tiszta igéjét. Ha pedig valamiben tévedtem volna, akik Isten igéjéből igazabbat mutatnak, megköszönöm és követni őket nem szégyellem. —

4. *Dávid Ferenc és a vallási türelem*

Dávid Ferenc teológiájának velejárója a vallási türelem és lelkiismereti szabadság állítása. A tolerancia számára nem közömbösség, humanista meggondolás, gyengeség, határozatlanság, meggyőződés vagy elkötelezés hiánya volt, hanem vallásából folyó hitelv, életút és magatartás, igazság iránti nyitottság, a felebarát iránti köteles tisztelet és szeretet kifejezése. Benne elismerte azt az emberi jogot, hogy mindenki szabadon vallhatja és taníthatja azt, amit helyesnek ítél. A türelem szerinte kizárja a félelmet, bizonytalanságot, erőszakot, elnyomást, fanatizmust, de lehetővé teszi ezzel szemben a gondolatok, eszmék és tapasztalatok szabad kicserélését, a vallásos nézetek közeledését, hogy az emberek egymás személyét és hitfelfogását kölcsönösen tiszteljék s egymással békében éljenek. Mindez egyet jelent a szabadságban megnyilvánuló emberszeretettel. Isten, a békesség Ura, azért adja aiándékait, így a hitet is, hogy azok a békesség, megértés és tisztelet eszközei legyenek.

A szentírásban sehol sem olvassuk, mondja Dávid, hogy Isten igéjét és a vallást tűzzel-vassal kell terjeszteni. „Krisztus országának népe és áldozata önkéntes, fegyverrel és fenyegetéssel az evangélium elfogadására nem kényszeríthető, hanem szabadon engedelmeskedik. Nincs nagyobb esztelenség, sőt képtelenség, mint külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet és a lelket, aki felett hatalommal csak a teremtője bír.” Az irgalom, a megértő szeretet példájával maga Jézus járt elől, aki azt tanította, hogy az Ő országa nem e világból való, hogy nem kell a konkolyt kitépni, nehogy a búza is kárt szenvedjen, hanem engedni kell, hogy mindkettő együtt éljen az aratásig. Pál apostol sem tanácsolta, hogy a tőlünk különböző hitet valló embertársakat üldözzük, hanem csupán azt, hogy őket elkerüljük. Attól pedig egyenesen eltiltott, hogy bárkit halálra ítéljünk hitéért. Mi sem lehetünk Jézusnál és Pál apostolnál szigorúbbak — alapította meg Dávid Ferenc. A mások személye iránti tisztelet természetesen nem jelentheti az erkölcsi véttség elnézését; az erkölcsi rosszal szemben nincs helye a türelemnek.

Hitviták, vallási változások és küzdelmek közepette Dávid mindig kitarzott a türelem mellett, és küzdött annak elismertetéséért. Ellenfelei a gúny és kisebbités fegyverét, az eretnokség vádját emelték

ellene, máglyával és pallossal fenyegetőztek. Ő azonban ellenfelei türelmetlenségét nem viszonzta. Teológiai felfogásához híven hirdette, hogy a hit kérdésében mellőzni kell minden erőszakot; nem a világi hatalom fegyverével, hanem „az ige igazságával és a lélek szeretetével” kell harcolni. Az elégtételt Istenre bizza, ő lesz az, aki ügyét védelmébe veszi.

Dávid Ferenc még a bűnösökkel szemben is türelmet követelt, mert Isten is azt akarja, hogy a bűnös megtérjen és éljen. Egy jó anya sem dobja el megtévedt fiát, mondotta, hanem ápolja és minden módon igyekszik megtéríteni. A teológusok és az egyház szolgálói, akik az anya helyett vannak hallgatóiok számára kijelölve, ugyanezt kötelesek tenni tisztüknél fogva és a szentírás parancsa szerint.

Dávid arra kérte János Zsigmondot, hogy büntetés helyett részesítse minden tiszteletben és jutalomban a legyőzött felet, legyen nekik szabad írni, tanítani; adassék nekik teljes szabadság mindenre, amit ügyükben tenni akarnak.

Dávid részletesen foglalkozott a türelem és lelkiismereti szabadság kérdésével. Elismerte, hogy a gonoszokat Isten parancsa szerint meg kell büntetni, de a szentírás értelme ebben a tekintetben annyira különböző, hogy arról több mint ezer éve folyik a vita, de még eldönteni nem lehetett. Ezért aztán a földet az ártatlanok kiontott vére árasztotta el. Bármennyire gondoljuk, hogy mindent tudunk és nem tévedünk, mégis vigyáznunk kell — figyelmeztet Dávid —, hogy az érdemük szerint megteszített latrok között Jézust is ártatlanul föl ne feszítsük. Erre való tekintettel Majornak azt feleli, hogy alaptalan vádaskodásai ellenére mindent türelmesen el fognak szenvedni, és mennyei Atyjukhoz könyörögni fognak, hogy neki és mindenki másnak, akik rágalmazzák, róluk rosszat mondanak és üldözik, ezeket a tévelygéseket bocsássa meg.

A türelem mellett érvel Dávid szerint erkölcsi érzésünk is. Hány bűnös ember él a törvény és hatóság elnézéséből. Ha megtűrjük közöttünk a káromkodókat, kevélyeket, irigyeket, fősvényeket, tobzódókat, és élünk velük, legalább a puszta életet és gondolkodást engedjük meg azoknak is, kik Jézus felől másképpen gondolkodnak, de senkinek nem ártanak, és készek inkább meghalni, mint mást szóljanak vagy cselekedjenek, mint ami igaz.

A türelmetlenségtől és ennek következményeitől csak a tolerancia szabadíthatja meg a keresztényeket. Tűrjük meg egymást és tartsuk tiszteletben egymás hitét, mert mindnyájan Isten teremtményei vagyunk és egymásnak testvérei.

5. Az 1568. évi tordai országgyűlés és a vallási türelem

Dávid Ferenc türelemtana nem maradt elszigetelt elmélet a teológusok és hitviták szűk körében, hanem átment a köztudatba. A fejedelem, az ország vezető embereinek többsége állást foglalt mellette. A vallási türelem és a dávidferenci reformáció ügye az 1568. január 6—13. napjain Tordán tartott országgyűlésen dőlt el. A fejedelem előterjesztésére a következő határozatot hozták: „... a prédikátorok minden helyeken az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme

szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, kinek tanítása neki tetszik. Ezért senki a szuperintendensek közül, se mások a prédikátorokat ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a vallásért senkitől, az előbbi constitutio szerint és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításáért bárkit is fogsággal, vagy helyéből megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból leszen, mely hallás Isten igéje által van."

Az országgyűlés nem tett mást, mint a tényleges vallási helyzetet szentesítette és a többség állásfoglalását fogadta el, midőn törvénybe iktatta a tolerancia és lelkiismereti szabadság elvét. A határozat Dávid Ferenc türelemtanának elimerését jelentette. A tordai vallásügyi végzés a radikális reformáció és a haladó erők jelentős győzelme volt, egyedülálló jelenség a 16. században. A törvény végrehajtását János Zsigmond hitbeli kötelességének tartotta. Az 1568. márc. 8—18. napjaiban Fehérváron lefolyt második hitvita alkalmával Csáki Mihály kancellár bezáró beszédében kiemelte: a fejedelem ezután is megengedi, hogy mindkét fél vitakozzék, „az lévén akarata, hogy birodalmában teljes vallásszabadság uralkodjék”. Az 1569. okt. 20—25-én Váradon tartott hitvitán maga János Zsigmond jelentette ki, hogy „a mi birodalmunkban — miképpen arról ország végzése van — mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen, mert tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka és a lelkiismeret semmi eroszakkal nem vitethetik”. Az országgyűlési határozat végrehajtását mindennél jobban igazolja az erdélyi unitarizmus fennmaradása. A 16. században az erdélyi fejedelemség volt az egyetlen ország Európában, mely az unitárius reformációt elismerte és egyházi létét biztosította.

Az 1568. évi tordai vallásügyi törvény a toleranciát, az egyén és a közösség lelkiismereti szabadságát kívánta biztosítani. Sajnálatos tény, hogy a feudális társadalmi rend ellenállása, a fejedelmek önkényuralma és az ellenreformáció miatt az 1568. évi törvény által nem valósulhatott meg az összes itt élő felekezetek vallásszabadsága és egyenjogúsága. Erdély a 16. században a török birodalomtól függő fejedelemség volt, a hatalmat gyakorló, kiváltságos osztályok a román népet annak ellenére, hogy az ország lakosságának a többségét alkotta, nem ismerték el kiváltságos nemzetnek, és egyháza, az ortodox egyház, csak megtúrt felekezet volt. Ebben a rendszerben a vallás szabad gyakorlása az országgyűlésen képviselt egyházak körében érvényesült.

A tordai országgyűlés határozata mégis a kor szabta társadalmi és nemzeti korlátok között is haladó, előremutató cselekedet volt. Pozitív lépést jelentett előre azon az úton, amely a lelkiismereti és vallásszabadság feltétel nélküli elismeréséhez vezetett, úgy, ahogy az ma házánk alkotmányában biztosítva van.

Akik elfelejtik a múltat, kénytelenek azt megismételni. Azok pedig, akik emlékeznek a múltra, benne útmutatást találnak a jelenre és jövőre egyaránt, s gazdag hagyományokat tudnak feleleveníteni. Mi megtanultuk a múltból, hogy sok idő és tapasztalat szükséges, amíg az ember eljut annak a felismerésére, hogy egyetlen dogma sem érdemli meg, hogy érette szembeszálljunk és vétkezzünk az emberség és a szeretet ellen.

DÁVID FERENC 1566. ÉVI TÉTELEI

I

Dávid Ferenc 1566. évi tételei a berni Burgerbibliothek 122. számú kódexének 101—102. levelein a *Gentile*-per iratai közt másolatban maradtak fenn. E kódex tartalma már régóta ismeretes¹, magát a Dávid-féle munkálatot pedig már *Trechsel* is említette jeles művében², anélkül azonban, hogy róla véleményt nyilvánított volna. *Trechsel* óta a tételek feledésbe merültek, s mind a hazai, mind a külföldi antitrinitárius kutatás mind ez ideig elsiklott felette. Méltó, hogy e nagyjelentőségű dokumentum végre-valahára napvilágra kerüljön és méltatásban részesüljön³.

A 19 tételből álló hitvallást 1566 júniusának közepe táján kapta Béza Erdélyből *Heltai* Gáspártól és jún. 19-én külön sorok kíséretében küldötte el azt *Heltai* levelével együtt *Haller* János berni lelkésznek avégett, hogy róla másolatot készítsen a berni városi tanács számára, mely éppen akkor folytatta főbenjáró perét az antitrinitárius *Valentino Gentile* ellen, az eredetit pedig továbbítja *Bullinger*nek (TPA II. 488—489). E tételek voltak hivatva igazolni Bézának azt az álláspontját, hogy *Gentile* tritheizmusa szükségképpen *Servet* ideológiájában oldódik fel. Béza meg volt győződve arról, hogy Dávid munkálatának *servetianus* típusú radikalizmusa is végeredményében *Gentile* rovására írható, aki megfordult Erdélyben is, amint azt *Haller* Jánoshoz 1566. júl. 16-án írt másik levelében hírül adta (TPA II. 490—492).

E tételeket kísérő *Heltai*-levél ez idő szerint sehol sem található. Béza 1566. jún. 19-i *Haller* Jánoshoz intézett levele is csak másolatban maradt fenn. Ebben az ismeretlen másoló a tételeket kiküldő erdélyi személyt „*Helus*”-nak írta. De hogy ez a latinus „*Heltus*” névalak⁴ elírása, bizonyítja az az újonnan előkerült levél, melyet Béza ugyancsak 1566. jún. 19-én *Bullinger*hez írt, ahol már hibátlanul a *Heltus* név olvasható⁵.

Dávid hitvallásának Genfben való kiküldése jól megfelel *Heltai* akkori helyzetének és magatartásának, aki kezdetben szembeszállott az antitrinitárius áramlattal. Nevezetesen helytelenítve a kolozsvári tanács 1566. júniusi rendelkezését, megtagadta a *Blandrata*-féle fehervári prozódásokat érvényesítő marosvásárhelyi cikkelyek (máj. 19.) szellemében való prédikálást, és nagyobb nyomtaték okáért prédikatori tisztét is letette⁶. E válságot megelőző lelki feszültségében *Heltai* természetesen fordult Bézához.

Ha *Heltai* kísérő levele fennmaradt volna, különösebb nehézség nélkül meghatározhatnánk a tételek keletkezésének idejét. Ennek hiányában nézetünk szerint a tételek Dávid 1566. jan. 20-i nyilvános fellépése és a márc. 15-i tordai zsinat közötti időben a kolozsvári trinitárius egyházi személyekkel, közülük is elsősorban *Szikszai Fabricius* Balázssal folytatott vitatkozás számára készültek. Ez utóbbi zsinat háromszakaszos hitvallása — mint már említettük — még egészen *Servet* szel-

lemében készült, amennyiben elvetvén az egy isteni lényegről és három személyről szóló ortodox tanítást, tulajdonképpen egy Istennek csak az Atyát ismeri el, míg a Fiút mint Isten egyszülött fiát hallgatólagosan emberként szerepelteti, a Szentlélek istenségét pedig nyíltan megtagadja. Későbbi időpontban semmi esetre sem keletkezhettek e tételek, mert a tordai zsinat után ortodox részről megindult erős visszahatás Dávidékát átmenetileg mérsékeltebb magatartásra indította, s ennek következtében az apr. 24—27. tartott fehérvári hitvitán servetiánus nézeteiket nagyjából tritheista színezetű formulák mögé vonták vissza⁷.

A tételeket Heltai még a fehérvári összecsapás előtt küldhette ki Bézához Genfbe, s ebben alig lehetett neki más személy segítségére, mint *Paksi Cormaeus* Mihály, aki 1565-ben Szikszai Fabricius Balázs rektor keze alatt a kolozsvári iskolában tanult, és Heltai ez évi Bonfini-kiadását epigrammával üdvözölte⁸. Mivel e mű előszavát Szikszai Fabricius 1565. dec. 1-én keltezte, így Paksi verse is ez idő tájban készülhetett⁹. Paksi viszont már alig fél évvel később, 1566. máj. 20-án a wittenbergi egyetemre iratkozott be¹⁰. Így már április közepén útra kelhetett *Telegdy* Miklós fiainak társaságában. Kolozsvárott rektorával, Szikszai Fabriciusszal együtt Heltai környezetéhez tartozott, közvetlenül onnan volt külföldre menendő, s a Dávid fellépése nyomán kirobbanó eseményeket maga is átélte, így Heltai keresve sem találhatott nála alkalmasabb személyt az iratok kivitelére. Mivel azonban Paksi Wittenbergbe tartott, útját minden valószínűség szerint Krakóban megszakította, s Heltai levelét és annak mellékletét továbbítás végett átadta *Thretius* *Kristóf* ottani rektornak, ki Bézával szorosabb kapcsolatot tartott, s később is rendszeresen tájékoztatta azt az erdélyi és lengyelországi antitrinitárius mozgalom fejleményeiről¹¹.

A Bernben megőrzött Dávid-tételek az Erdélyben zászlót bontott antitrinitarizmus legelső terjedelmesebb hitvallási iratát tartották fenn számunkra. A proposíciók széles síkon, szétágazó rendszerben, meglepő részletességgel tárják fel Dávid első szentháromság-értelmezését, de főképpen krisztológiáját. A tételek eredeti latin nyelvű szövegét és az általam készített magyar fordítását a következőkben közlöm¹².

II

Propositiones de deo et trinitate Francisci Davidis plebani Claudiopolitani, ecclesiarum Hungaricarum in Transylvania Episcopi, eiusdemque fecium.

Dávid Ferenc kolozsvári plébánosnak, az erdélyi magyar egyházak püspökének és az ő alávaló társainak tételei Istenről és a háromságról.

1. Scriptura sacra saepe unum deum ficticiis nominibus plurium deorum opponit et nobis serio proponit, ut Deut. 4, 6, 1. Cor. 8, et alibi.

1. A szentírás az egy Istent gyakran több Isten csalóka neve alatt mutatja be s határozottan elénk állítja, mint a Deut. 4, 6, 1. Kor. 8 [részében] és más helyen.

2. Vocabulum, unus, non ad unam essentiam, neque tres perso-

2. Az egy szó nem az egy lényegre, sem a három személyre,

nas, sed ad deum, patrem Christi, pueri, patrem refertur. Joann. 5, 8, 10, et in symbolo apostolico, et passim alibi.

3. Districte scriptura loquitur de deo patre, filio et spiritu sancto, sed non ratione individuorum, aut personarum plurium (pluralitatem deorum vera ecclesia non agnoscit), sed ratione operationis, manifestationis, exhibitionis et ut modis actionum, quibus nobiscum deus agit, seu dispositionem illius ob oculos statuat.

4. Si trinitatis distinctio admitenda esset, praeter unam expositam distinctionem, ea realis esse non posset. Cum non sunt numero tres dii, sed oportet, ut sit realis, quemadmodum facultates in homine, et splendor et calor in sole.

5. Vera ergo trinitas non est quaternitas papistica, videlicet una essentia, et tres personae, neque tria viva entia, seu numero tres dii, sed est trium unitas, ut 1. Joann. 5. Tres sunt qui testimonium perhibent. Seu est patris filii, et spiritus sancti manifestatio in Jordane et baptismi institutione.

6. Deus ille Jehova, qui dat esse omnibus rebus in Mose et prophetis propositus et in novo testamento declaratus, est pater domini nostri Jesu Christi duplici de causa. Primo propter unigeniti sui filii incarnationem. Secundo propter huius mundi opificium. Et quamvis ille unus deus Jehova veteris testamenti, non est alius, quam pater domini nostri Jesu Christi, tamen Jehova, nomen dei creaturarum explicat: pater vero officii.

hanem Istenre, a Krisztus atyjára, a Fiú atyjára vonatkozik. Ján. 5, 8, 10 [részében] és az Apostoli Hitvallásban, valamint másutt imittamott.

3. Az írás szorosán az Atya Istenről, a Fiúról és a Szentlélekről beszél, de nem több egyednek vagy személynek (az igaz egyház nem ismer több istent), hanem a munkálkodásnak, kinyilvánításnak, megmutatkozásnak értelmében és mint értünk véghezvitt cselekedeteinek módjait vagy az ő elrendezését állítja a szemek elé.

4. Ha megengedtetnék a háromság felosztása, az egy közölt felosztást kivéve, nem lenne valószínű. Noha szám szerint nincs három Isten, ám szükséges, hogy a valóságnak megfelelő legyen, mint a képességek az emberben, valamint a fény és meleg a napban.

5. Az igaz háromság tehát nem a pápista négység, tudniillik az egy lényeg és a három személy, sem három élő valóság vagy szám szerint három Isten, hanem a három egysége, mint I. Ján. 5 [részében]: Hármán vannak, akik bizonyágot tesznek. Vagy mint az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek kinyilvánítása a Jordánban és a keresztség szereztesében.

6. Ama Jehova Isten, aki Mózesben és a prófétákban mindenek elé odaálított és az új-testamentumban kinyilvánított, a mi Urunk Jézus Krisztusnak kétszeres okból atyja. Először az ő egyszülött Fiának testé válása, másodsor e világ teremtése folytán. És noha ő az ó-testamentum egy Jehova Istene, nem más, mint a mi Urunk Jézus Krisztus atyja, mégis Jehova, a teremtmények Istenének nevét nyilvánítja ki, valóban a jó-tétemény atyja.

7. Dominus noster Jesus Christus verus est Messias, patribus promissus, et in plenitudine temporis exhibitus, in quo et per quem omnes promissiones divinae sine omni defectu, impletae sunt.

8. Hic Jesus Christus, deus verus est et homo, dei et hominis filius, quemadmodum totus scripturae consensus monstrat.

9. Deus verus est, quia tota divinitas coaequaliter habitat in Christo et spiritus sanctus non ad mensuram illi datus est. Joann. 3, 11, Ps. 45, Esa. 61. 2). Deinde quia este character et imago substantiae dei, immo ex substantia dei eductus et non ex nihilo creatus. 3). Praeterea quia deus in illo est et deus per illum manifestatus est, et totum opus redemptionis in eo absolvit. Homo vero, quia est caro de carne nostra et os de ossibus nostris.

10. Hic homo Jesus Christus, ut Es. 45, 53, Ezech. 17, Zach. 6, Rom. 5, 1. Tim. 2, Hiob 1, 2, docet, habet participationem divinitatis et humanitatis. Divinitatis, quia non ex nihilo creat illum, sed ex sua substantia ducit, ut Act. 2, 13, Luc. 2, Matth. 1, docet, quia substantia seminis Davidis sanctificatur et praeparatur, imo exornatur et adimpletur omnibus divinis dotibus, ultro ut omnes thesauri sapientiae et scientiae in ipso realiter et vere existunt.

11. Dei filius est hic homo Jesus Christus, quia suum omne a deo habet. Joann. 13, 16. Secundum quia constitutus est rex et sacerdos, Joann. 11, 3) quia non humano more et corpori, sed ex spiritu sancto conceptus est et natus ex Maria virgine, ut symbolum apostolicum docet. Ideoque unigenitus,

7. A mi Urunk Jézus Krisztus az atyáknak megígért és az idő teljességében megadatott igaz Messiás, akiben és aki által az összes isteni ígértet minden hiány nélkül beteljesítettett.

8. Ez a Jézus Krisztus igaz Isten és ember, Istennek és az embernek fia, amint az írás teljes összhangja bizonyítja.

9. Igaz Isten, mivel az egész istenség egyenlőképpen lakozik a Krisztusban és a Szentlélek nem mérték szerint adatott neki. Ján. 3, 11, Zsolt. 45, És. 61. 2). Azután, mivel Isten állagának bélyege és képe, sőt Isten állagából vétetett és nem a semmiből teremtetett. 3.) Továbbá, mivel Isten benne van és Isten általa megjelent és a megváltás egész munkáját benne elvégezte. Ember pedig, mivel test a mi testünkől és csont a mi csontjainkból.

10. Ez ember Jézus Krisztusnak, mint És. 45, 53, Ezek. 17, Zak. 6, Rom. 5, 1. Tim. 2, Jób 1, 2, tanítja, van része az istenségből és az emberségből. Az istenségből, mert nem a semmiből teremti őt, hanem az ő saját állagából veszi, mint az Ap. Csel. 2, 13, Luk. 2, Mát. 1, tanítja, mivel Dávid magjának állaga szenteltetik meg és készítetik el, sőt felékesítettik és megtöltetik mindenféle isteni ajándékokkal, ezenkívül mivel a bölcsesség és ismeret minden kincsei valóban és igazán jelen vannak benne.

11. Isten fia ez az ember Jézus Krisztus, mert mindenét az Istentől bírja. Ján. 13, 16. Másodszor, mert királyul és főpapul rendeltetett, Ján. 11. 3) Mert nem emberi módon és testtel, hanem a Szentlélektől fogantatott és Szűz Máriától született, ahogy az Apostoli Hitvallás tanítja. Ezért tanítatik, hogy

proprius ac dilectus dei filius do-
cetur.

12. Hunc unigenitum dei filium
extremum esse nostrae praedefini-
tionis, praeordinationis et prae-
cognitionis, ut Paulus Rom. 1, Eph.
1, 1. Tim. 1, et 1. Pet. 1, docent,
constanter affirmandum et praedi-
candum est.

13. Λόγος seu sermo, Joann. 1,
non est alius deus ante incarna-
tionem a Jehova ratione individui
seu personae, sic non quatuor ha-
beamus personas divinitatis, sed
ipsius Jehovahae Λόγος, ut Ps. 33,
Cron. 1. Seu est Λόγος apud deum
patrem, ut Joann. 1. docet, quemad-
modum cognitio in mente et splen-
dor apud solem. Hiob 1, 1. Pet. 1.

14. Distinguendus igitur est a
filio ante incarnationem, ut sit
Λόγος ipsemet deus praefereus et
praenunciatus deus noster, sermo
noster, oraculum, ut Exod. 20, 33,
Deut. 4, Hiob 1, patet. Post incarna-
tionem vero Λόγος est ipse homo
Jesus Christus, qui factus est caro,
ut ex Joann. 8, 1. Joann. 1, Apoc.
19, apparet.

15. Hoc quidem non admittit, ut
duos habent filios et duas genera-
tiones oportet. Unum secundum
divinitatem, alterum secundum hu-
manitatem, quod s. scriptura re-
pudiatur et hunc nobis filium incul-
cat, qui conceptus est de spiritu
sancto, natus ex Maria virgine.

16. Errant igitur Papistae et Se-
mipapistae, qui partibilitatem in
divinitatem inducunt, et Christum
non totalem, sed particularem deum
constituunt. Dum divinitatis do-
mini acerrimi defensores videri
volunt, veram eius divinitatem des-

Isten egyszülött, tulajdon és szere-
tett fia.

12. Állhatatosan vallani és hir-
detni kell, mint Pál Róm. 1, Ef. 1,
1. Tim. 1, és 1. Pét. 1, tanítják, hogy
Istennek ez az egyszülött fia a mi
eleve való meghatározatásunknak,
elrendeltetésünknek és megismer-
tetésünknek legfőbb ura.

13. A Logos vagy ige (Ján.1.) a
testté válás előtt egyed vagy sze-
mély módján nem megkülönböz-
tetett Isten a Jehovától, így nem
négy személyével bírnak az is-
tenségnek, hanem a Logos magáé
a Jehováé, mint Zsolt. 33, Krón. 1.
[részében]. Avagy a Logos az Atya
Istennél van, miként Ján. 1, tanít-
ja, akár az ismeret az elmében és
a fény a napban. Jób 1, 1. Pét. 1.

14. Megkülönböztetendő tehát
a Logos a testté lével előtt a Fiú-
tól, hogy maga a Logos előremu-
tató és előremegjelentető Istenünk
legyen, a mi igénk, ihletünk, mint
az Exod. 20, 33, Deut. 4, Jób 1,
[részéből] nyilvánvaló. A testté lé-
vel után pedig a Logos maga az
ember Jézus Krisztus, aki testté
lett, ahogy Ján. 8, 1. Ján. 1, Jel. 19.
[részéből] kitűnik.

15. Azt pedig nem engedi meg,
hogy két fiúval bírjanak és kívá-
natos legyen a kétféle születés.
Egyik az istenség, másik az ember-
ség szerint, amit a szentírás eluta-
sít és azt a fiút vési nekünk el-
ménkbe, aki a Szentlélektől fo-
gantatott és Szűz Máriától szüle-
tett.

16. Tévednek tehát a papisták
és a félpapisták, akik megosztást
visznek bele az istenségbe és
Krisztust nem teljes, hanem rész-
leges Istenül állítják oda. Miköz-
ben az Úr istensége legkeményebb
védelmezőinek kívánnak látszani,

truunt, et aliam, quae non extat in s. scripturis, illi assignant.

17. Errant et Sabelliani cum Arrianis, quorum alii lege nuda nomina docent esse. Alii ex nihilo Christum creatum esse et eum a prima illa substantia separant, tanquam illa minorem. Iis adiungimus et nos, qui contra manifesta scripturae testimonia eum secundum utramque naturam Mediatorem esse contendunt.

18. Spiritus sanctus in scriptura sacra, spiritus sanctitatis aut sanctificans docetur, spiritus domini, spiritus dei, spiritus patris et filii, a patre progreditur, quia ipse deus, cuius spiritus sit, unitate sua essentiali, singulari potentia et robore ornat creaturas suas rationales. Ut a verbo suo creat omnia, spiritu vero sustentat et confirmat. ita electis suis donat filium suum per quem et propter quem deo patri accepti sunt, per spiritum suum sanctum hos regenerat, mutat et novis virtutibus congruentibus voluntati eos adimplet. Hinc in s. scriptura virtus dei, digitus dei, potentia dei, unctio dei subinde appellatur.

19. Hunc alium esse a patre et filio iuxta Christi explicationem, scilicet iuxta testificationem et apparitionem, fatemur. Hunoque propter maiorem ubertatem donorum alios atquae alios collatorum, iterum in variis formis ac speciebus alium dici et vero solum condipotest.

az ő igaz istenségét lerombolják és oly istenséget tulajdonítanak neki, ami nincs a szentírásban.

17. Tévednek a szabellianusok is az ariánusokkal együtt, akik közül egyesek szabályosan azt tanítják, hogy csak pusztá nevek vannak. Mások [azt tanítják], hogy Krisztus a semmiből teremtett és őt amaz első szubsztanciától elválasztják, mint annál kisebbet. Mi is azokhoz csatlakozunk, akik ellenzik azt, hogy ő a szentírás ünnepeles nyilatkozatai ellenére mindkét természete szerint közbenjáró.

18. A Szentlélek a szentírásban szentség lelkéül vagy az Úr megszentelő lelkéül mondatik. Isten lelke, az Atya és a Fiú lelke, az Atyától származik, mivel maga az Isten, akinek a lelke, az ő lényegbeli egységével, az ő egyedülálló hatalmával és erejével ékesíti fel az ő okos teremtményeit. Amint az ő igéjével teremt mindeneket, lelkével pedig fenntartja és megerősíti, úgy az ő választottainak adja az ő fiát, aki által és akiért az Atya Istennek kedvébe jutottak. Az ő Szentlelke által ezeket újjászüli, átalakítja és őket akaratanak megfelelő új tulajdonságokkal tölti meg. Ezért a szentírásban Isten erejének, Isten ujjának, Isten hatalmának, Isten kenetének nevezetik ismétlen.

19. Valljuk, hogy ez a Krisztus tanítása szerint különbözik az Atyától és Fiútól bizonyágtevés és megjelenés tekintetében. És ezt a sokféle embereket egyesítő ajándékok felette való nagy bősége miatt, úgyszintén különféle alakjaira és megjelenéseire tekintettel lehet különbözőnek mondani és tulajdonképpen magábanvalóként leírni.

JEGYZETEK

¹ J. R. Sinner: *Catalogus Codd. MSS. Bibl. Bern.*, III. 1772. 492—521.; H. Hagen: *Catalogus Codd. Bern.* 1875. 174—178.

² F. Trechsel: *Die protestantischen Antitrinitarier vor Faustus Socin.* Bd. II. Lelio Sozini und die Antitrinitarier seiner Zeit. Heidelberg, 1844. 488—489. Szövegközi rövidítése ezután: TPA II.

³ A tételket dr. Zsindely Endre baráti közvetítésével dr. Chr. v. Steiger, a berni Bürgerbibliothek könyvtárosa fotokópián bocsátotta rendelkezésemre.

⁴ J. Trausch: *Schrittstellerlexikon... der Siebenbürger Deutschen.* Bd. II. Kronstadt, 1870. 102.; Régi Magyar Költők Tára. Szerk. Szilády Áron, VI. köt. Bp. 1896. 324—325.

⁵ Dr. Zsindely Endre szíves közlése. A levél ide vonatkozó mondata: „Conclusiones illas, quas ad te mitto, velim quum primum potueris una cum Helti literis cures Heidelbergam perferendas...” Lelőhelye: Bibl. publ. de Geneve, cod. lat. 118. fol. 46. et 1815.

⁶ Jakab Elek: *Kolozsvár története.* II. köt. Bp. 1888. 174—175.

⁷ E vita anyagával „A Heidelbergi Káté deformálódása az antitrinitarizmussal vívott harcokban” c. tanulmányomban foglalkozom a Heidelbergi Káté jubileumi emlékkönyvében.

⁸ Jakab Elek: *Dávid Ferencz emléke.* Bp. 1879. 75.

⁹ Török István: *a kolozsvári ev. ref. collegium története.* I. köt. Kolozsvár, 1935. 11.

¹⁰ Bod Péter: *Magyar Athenás [Nagyszeben].* 1766. 214—215.

¹¹ S. Szabó József: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben.* Loesche: „Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban” c. fordított művének függeléke. Debrecen, 1912. 162. s. kk.

A 12. tételben a *Sabelliani* elnevezés alatt a III. század első felében élt Sabelius híveit kell érteni, kik szerint az Atya, Fiú és Szentlélek csak különböző elnevezései az egy Istennek.

A *szenitirási helyeknél* az eredeti szövegben az egyes könyveknek csak a fejezetszáma van jelezve, a versszám azonban nem. Mi e gyakorlatot megtartottuk.

KELEMEN LAJOS

ADATOK ÖT SZÉKELYFÖLDI UNITÁRIUS TEPLOMKASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ

A Székelyföldön kevés volt a megerősített templom, s ezek túlnyomólag a keleti részen épültek. A százok hasonló rendeltetésű emlékeivel összehasonlítva, e templomok a legtöbb helyen jóval egyszerűbbek és gyakran kisebb méretűek is.

Csíkban és Udvarhelyszékben csak egyszerű kőkerítés adja a templom erődített jellegét, mindössze a homoródszentmártoni és a székelyderzi templomkastély jelentékenyebb. Legtöbb efféle emlék Háromszéken volt; itt Orbán Balázs¹ tizennégyet sorol fel. Ezeknek felét ismét csak kőkerítés övezi, csupán a bölöni, illyefalvi, kézdiszentléleki, lemhényi, nagyajtai, sepsiárkosi, sepsiszentgyörgyi és zabolai volt a kőfalakon kívül bástyákkal is ellátva. Az ilyen építményeket régi adataink várnak, kastélynak nevezik. Ott, ahol megmaradtak, ez a nevük ma is.²

Nem véletlen, hogy a háromszéki templomkastélyok mind a közlekedés fő vonalába s ezzel az ellenség útjába is esnek, mert ezeket is, mint a szászok nagyszámú hasonló építményét, gyakorlati követelmény: a védekezés szüksége hozta létre. Mivel pedig építtetésük tekintélyes költségbe került, azért a forgalom útjába eső községek közül is mindig csak a nagyobbakban találhatók.³

Történeti forrásainknak egyik legsajnálatosabb hiánya, hogy a székelyföldi templomerőségek építéséről alig van krónikás vagy okleveles adatunk. E tekintetben csak Marosvásárhely kivétel. A marosvásárhelyi, tulajdonképpen templomerődítésnek indult vár építéséről ugyanis Nagy Szabó Ferenc krónikája⁴, a városi levéltár néhány szűkszavú adata, a református egyházközség, valamint a szabó-, a szőcs- s a lakatos- és a csiszárcéh számadáskönyvei mégis elég bő tudósítással szolgálnak. A többi összes székelyföldi templomerődítésről együtt sincs annyi adatunk, mint erről az egyről. De kevés az adatunk a templomkastélyok és erődítések múltjáról általában is.

Éppen ezért örömmel kell fogadnunk minden itt-ott felbukkanó olyan írott emléket, mely ezekről az építményekről szól.

Ilyenek maradtak reánk az Unitárius Egyházközség kolozsvári levéltárában az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőkönyvekben.

Ebben az évben ugyanis Lázár István unitárius püspök a Torda-Aranyos, Udvarhely, Keresztúr és Háromszék körüli unitárius egyházközségeket meglátogatván, útjáról 800 lapot meghaladó izmos, ívrét nagyságú jegyzőkönyv készült⁵; ez az egyházközségeknek jó és bő állapotrajzát nyújtja. A jegyzőkönyvben a már említett négy unitárius egyházkör összes egyházközségeinek megtaláljuk a teljes ingatlan birtokállományát; ezenkívül találhatunk művelődés- és művészettörténeti adatokat, műemlék jellegű templomok, úrasztali szerelvények, harangok leírásával és fölirataival együtt.

A templomok közt több, azóta elpusztult kisebbszerű műemlékünk is van. Számos máig megmaradt műemlék jellegű templomunknak pedig ezekben a vizsgálati jegyzőkönyvekben van a legrégebb leírása, mert az unitárius egyháznak a XVII. század derekától kezdődő korábbi vizsgálati jegyzőkönyveiben ehhez hasonló részletes leírásokat egyáltalában nem találunk.

Öt templomerőség leírását a templomokkal együtt itt alább közöljük belőle. Az utóbbiakat különösen azért, mert mind középkori templomok. Közülük a nagyajtaiban és a székelyderzsiben freskók maradtak fenn.⁶ Mindenik a reformációval, a nép áttérése folytán került az unitáriusok kezére.

Mindezeknek a templomoknak a homoródszentmártonin kívül ma is megvan az erődítménye. Minthogy ezeket a XIX. század hatvanas éveiben Orbán Balázs mind feldolgozta, így jó alkalmunk lehet, hogy az 1789-i és a 70 évvel ezutáni állapotokat összehasonlítsuk, és Orbán értékes adatait kiegészítsük. Az összehasonlítások alapján és ezeket néhány más adattal is kiegészítve, az öt templomkastélyról a következő megállapításokat tehetjük:

Bőlön. A ma is meglevő templomkastély építéséről nincs biztos adatunk. Lebontott templomáról azonban — melyet Orbán⁷ a XV. század végéről valónak ítélte — tudjuk, hogy 1512-ben, Szent Katalin tiszteletére építtették. A kastély 1611-ben ostromot állott ki. 1789-ben négy

bástyája volt, s belül megvoltak még a lövőtornácai. A vizsgálati jegyzőkönyvből megállapítható, hogy ma is meglévő harangtornyát 1788-ban renoválták, és akkor emelték egy ölnyivel magasabbra is. A feliratot, mely ezt a javítást megörökítette, Orbán nem közli.

Homoródszentmárton. Templomkastélya Bethlen Gábor fejedelem-sége alatt (1613—29) épült. Az erről szóló oklevél elmondja, hogy midőn Báthory Gábor fejedelem az ellene bejött törököt nem tudta feltartóztatni és fejedelemségéből elmozdították (1613), a homoródszentmártoniak őt a hadban híven követték. Ezalatt, távollétükben, otthon családjukat és mindenüket váratlanul tatár had lepte meg, és mérhetetlen kárt okozott nekik, mivel nem volt erősített helyük, ahová az otthon maradottak a nem remélt veszély elől megvonhatták volna magukat. Ebből okulva, gondoskodni kívántak magukról, s Bethlen Gábor fejedelemtől kőso-adományt nyerve céljukra, a templomot kőfallal övezve annyira megerősítették, hogy a hirtelen és véletlen ellenséges megrohanás elől családjuknak és értékeiknek oltalmat nyújtott. I. Rákóczi György fejedelem éppen ezért 1636. június 24-én kiállított kiváltságlevelében megengedte a homoródszentmártoniaknak, hogy maguk közül egy tisztességes és szorgalmas rangosabb székelyt s melléje őt közrendű gyalog-puskás székelyt a templomerősség őrizetére háború idején is otthon tarthassanak.⁸

Az 1789-i leírásból megállapítható, hogy a templomkastélynak mind a kerítése, mind hat bástyájából három már akkor omlófélben volt. Orbán Balázs itt hét bástyáról tesz említést. Az 1789-i jegyzőkönyv 13, Orbán 14 erősítő kőlabát említ a templomhoz építve. Orbán nem közli a szószék feliratát, melyet különben lehet, hogy azért nem vett észre, mert azon rendesen takaró állott. Téves Orbánnál a karzat feliratában Szász György (helyesen: Szakács) neve, s nincs megemlítve a festőasztalos, Muzsnai György, aki pedig híres énlaki festett székely betűs feliratot és mennyezet festményeket is készített.⁹

Nagyajta. A templomkastély építése idejéről nincs adatunk. Az unitárius püspöki vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint a templomkastély tulajdonjogát 1732-ben hosszas civódás után úgy állapították meg, hogy a templomkastély a politikai község, a templom az unitárius egyházközség tulajdona.¹⁰

Az 1789-beli leírás három bástyáról tud, Orbán Balázs pedig négyet említ.¹¹ Ugyanő a templomban levő 1710-beli feliratokról nem szól.

Sepsiárkos. A templomkastély építési ideje ismeretlen. Orbán Balázs¹² falain az 1639-es évszámot látta, s megjegyezte, hogy az erődítmény régebbi ennél az időnél. Erről az évszámról az 1789-i leírás nem tud. Orbán idejében már a mai, 1830. június 3-tól 1833-ig épült templom állott; erről ő bizonyára azért nem szól, mert az épületnek nincsen műbecse. Az 1789-beli leírásból az vehető ki, hogy az egykori sepsiárkosi templom a boltozat súlyát hordozó kőlabakkal (támasztópillér) ellátott csúcsíves ízlésű épület volt.

Székelyderzs. A templomkastély építésének ideje nem ismeretes. Legrégibb adatunk 1661. október 11-ről szól róla. Ekkor a derzsiak a szeptember 14-én megválasztott Apafi Mihály fejedelemtől — kinek anyja éppen Petki Borbála, Derzsi Petki János leánya volt — kastélyukhoz néhány őrzőt kérnek. A kastélynak az 1789-i leírása 4, Orbán Ba-

lázs¹³ 5 bástyáját említi. A különbséget a derzsi unitárius egyházközség jegyzőkönyvének az az adata magyarázza meg, hogy a kerítés nyugati oldala 1830-ban leomolván, az egyházközség azt egy új bástyájával együtt újraépíttette¹⁴.

1. Bőlön

Vagyon egy fundus a falu dereka széliben, a falun fellyül lévő hegyen, melynek vicinussa alólról a parochialis házhoz feljáró ut, másfelől azon fundus és Bereczk József interna sessiója között levő falu uttya, harmadik felől a ref. Eccla templom cinterme, és negyedik felől az unitárius Eccla parochialis fundussa. Melly circumveniált fundus körülvéttetik jó magos kőfallal, vagyis várral, melynek tetején körös-körül rész szerént faragott kövekből, rész szerént téglákból különböző formájú csipkézések vadnak, s azokon alol kilövő ablakocskák, és ezekenél belőlről körös-körül volt építve folyosó, sendellyes fedél alatt, tölgyfából; melynek észak felőlről való mintegy harmad része pro nunc leromolva, több része is pedig megrongyóllott fedéllel vadnak. Továbbá ezen várnak vagyon beléje ragasztott négyszegeletű, két kőbástyája cserépfedél alatt, s ezek közül egyiknél, um. a napkeletre levőnél, vagyon ezen bástyának felső részében s egy egyszersmind az előbb leirt folyosóban feljárást szolgáltató tölgyfa grádics; amelly bástyák három contignatióra lévén elrekesztve, ezekben és az ezek alatt lévő alsó részben bémenetelt engedő négy nagy aítók vadnak. Harmadik helyen pedig a várba bejáró ajtónál vagyon ugyan veres cserépfedél alatt recenter a közelebből mult 1788-ik esztendőben az unitaria eccla tulajdon költségével renováltatott s rész szerént egy ölnyi magasságra annak alkalmatosságával e novo elévaltattott négyszegletű szép torony; annak tetejében új pléhgomb s e felett jó magas száron álló nyolcszegletű meg aranyozott pléh csillagzat. Benn a toronyban három harangok, mellyekről alább, az eccla ingó javaik között lészen bővebb emlékezet.

A toronyban a várnak belső felin való oldalán, a bolthajtáson lévő bejárás felett vagyon a toronyba bejárást szolgáltató négyszegeletű ajtó, előtte levő deszka tölgyfa tornáccal, s ebben feljárást engedő, fél síng helylén két ölnyi hosszúságú tölgyfa új grádicsal együtt. A toronynak négy oldalain kívülről egyéb cifrázatok között vagynak mutató órának iratott számok, annak rendi szerént: ezeken pedig alol, napkelet felől való oldalán sárga festéssel ezen írás: *Eröss Torony az Urnak Neve, ahoz folyamodik az Igaz és megtartatik. Pnov. 18. 10,* s ezen inmediate alol: *Psal —LXI.W. 4. Légy eröss Torony az ellenség ellen.* Északról pedig ezek: *Renovat. Ao. 1788, mégpedig olyan udőben, mellyben egyik kezünkkel munkálkodtunk, másikba fegyvert tartottunk, Neham 4. 17., Lévén a Törökkel való háboru. Insp. Curator volt T. Gazdag Miklós Ur, Eccla Curatora Vitéz Kandal Péter, Egyháziak pedig: Küsgyörgy Pál Gyalog Katona és Pál Mihály Lovas Huszár.* Ezen alol ismét vagyon ilyen írás: *Pap Szolga Ferencz, Schola-Mester: Nagy István.* Délről ugyan fekete festékbe, három darabban: *Renovat. 1788. Di 20 Aprilis,* és északról való oldalán a mutató számokon fellyül ugyan az Esztendő szám, um. 1788.

Ezen torony alsó oldalához vagyon ragasztva harmadik, ugyan négyszegű, megrongyallott sendellyfedél alatt kőbástya, mellynek falai

is meghasadozva ruinoso vagynak. Amelly is alább megnevezett más két ép bástyákban gabonatarató szuszékok, más sok edények vagynak, mellyekben szoktak állani az ecclia tagjainak s rész szerént más falubelieknek is gabonájok. A várnak dél felől való oldalában kívülről építetve vagyon egy küsded bástyácska, négyszegletű, a földben mélyen béeresztve, mellynek magossága a vár fokával majd egyenlőleg és teje, mint a vár foka, csipkézve vagyon. Ennek két ti. felső és alsó részeire, mellyek a föld színén fellyül vagynak, bójárást két ajtók szolgáltatnak. Harmadik része pedig ezen bástyácskának a föld színén aloll vulgo tömlötznek nevezetett, s ma is ugy nevezetik. Mellybe bójáró ajtó vagy juk vagyon, ezen bástya középső része fenekén.

A várbán benn, középbén vagyon az ecclának kőből épült, napkelet felől való részében bolthajtásos és napnyugot felől való nagyobb részében mennyezetes szép nagy temploma s e körül előlről két, hátról pedig hat kőlabok és a templomba bemenetelt engedő két aítók előtt négy-négy lábokra bolthajtással épült két tornácok vadnak; mindezek az említett kőlabakkal és egész templommal együtt lévén veres cserépfedél alatt. Mely mindgyárt nevezett két tornácok, amint az frontispiciumokon levő irások is mutattyák és az adjuratusok is bizonyittyák, építették ex fundamento a fennebb mult 1776 esztendőben. Deszkás lévén mind a kettőnek, ugy az egész templomnak is pavimentuma, mely templom két aítai fenyődeszkából valók, béléssel és párkányozással vassorkokkal és zárokkal.

Benn a templomban párkányos kőfundamentumon téglából kerekdeden recenter épült praedikállószék, felette pedig mettszéses, festékes, aranyazással készült deszkavelum, feliben helyeztetett aranyos pellicannal ékesítve. A praedikállószék előtt ugyan deszka, tarkáson festett pulpitus, feliben helyheztetett három aranyoztatott gombu fekete mutatótábla. Ezen pulpitus körül az éneklő mester és gyermekek helye különös rekesztésben, e megött a miniszterek borulószéki, ennek ellenében pedig e diametro egy hátas, borított, fedeles, boruló jókora szék és egyebütt mind a férfiak, mind az asszonyok számára való deszka borulószékek és a templom alsó végében keresztül deszkából készült szinehagyott festékes kar, a templom oldalán abban feljárást szolgáltató hasonló grádicsal együtt. Azon corusban süvegtartó két fogasok és harmadik, a ministerek széke felett a falra felszegezetett hasonló fogas vadnak, egy lajtorjával edgyütt, mely mindgyárt említett chorusból, annak felső grádittsa végéről a templom-mennyezetnek szegeletén lévő ajtócskán vagyon accessus a templom hijjára. Világosittják pedig a templomot hat üvegablakok, három részekből állók, mellyek kívülről vasrostélyjal provisi vadnak dél felől.

A vizitáció 1789. február 21. és 22-én az ingatlan belsőségeket megvizsgálva, a jegyzőkönyv 8. pontja szerint a kastély és templomot rendben találta¹⁵.

2. Homoródszentmárton

Egy fundus vagyon a falunak napnyugot felől való alsó szegeletiben, in vicinitatibus északról az unitaria ecclesia t. mesterséglakjóságá, napkeletről, délről és napnyugotról a temető körös-körül. Ke-

rittetik ezen fundus romladozásban levő magas kőkastéllyal, mely körül vagynak szintén pusztuló- s omlófélben levő 6 bástyák is, hárome jobbacská, hárome pedig ennek igen megromladozott állapottyában. A mesterségudvara felől levő bástyának külső napkeleti oldalán ilyen írás olvastatik: *Gál Ferentz*; belől napnyugoti ablakának oldalán is ilyen írás vagyon: *Hic fuit Val: Sz: Márta: A.D. 1677.*

Ezen kastélyban bemenetelt észak és napkelet között enged egy kőből épült, sendellyel fedett gángos, vagyis bóthajtásos torony alatt levő vaspántos, vassorkas, erős cserfa ajtó. A bolt alatt bemenve, bal kézre vagyon a toronyban feljáró vassorkas, zár nélkül való ajtó. A torony oldalán is ilyen írás: *RE. A. 1775.*

A kastélynak belső kerületein még helyen-helyen megvagynak a rongyos sendellyes árnyékok is, két bástyán is rongyos sendelyezéssel, és az ajtómelyékek is helyen-helyen megvagynak.

Közepén a fundusnak vagyon egy 13 közlábakkal külllyel megerősített hosszú és magas, egészen cseréppel fedett ép kőtemplom, melyben bemenetelt engednek fatornác alatt levő két ajtók, mely tornácnak egyike lévén a templom napnyugatról való végiben, fasorku, vasszárú, bérlett ajtaján enged bemenést az asszonvi rendnek szokás szerint a templomban. A legényifjuság is ezen aiton szokott feljárni a templomba levő karba. A más ajtó délről a templom közepén vassorku, vasszárú bérlett, gyontáros, melyen a férfiak szoktak bémenni a templomban. Világosítják ezen templomot fában rakott három nagy üvegablakok, egy, a karban szolgáló ablakocskával együtt.

A templomban való bemenetelre a dél felől való ajtón három alább való lépést mindannvi grádicsok engedvén, annak téglával igen diszesen kirakott pádimentumoztatása bemenő uttya és piacán, szemlélteti a templom hátulsó részét egy arkussal az első részétől megkülönböztetve lenni egész bóthajtás alatt, mely boltozás is igen ép és egészséges. Az arcus oszlopának északi oldalában vagyon egy négyszegű kőből rakott prédikállószerék, mely prédikállószeréknek első részén vagyon ilyen írás: *Exclamato cum clare quod pagina Verbum, Sacra tenet Populis, non Secus atque Tuba.*

Chatedra haec erecta per Curam G. D. Stephani Maqni 1613. pro Tempore hujus loci, Existente vero Pastore D. Francisci Dalnoki Anno D. 1632. Die 9na Men. Iuly. Gloria Deo. Ugyanott festett virág között ilyen betük, esztendőszámmal: *I.G.H.A. 1635.*

Ezen prédikállószerék előtt egy pulpitus is vagyon, melyen szoktak állani az éneklőkönnyvek. Mind a két nembelieknek, férfiaknak és asszonyoknak ülőszékek boruló. A templom napnyugat felől való hátsó részében keresztül hat festett táblákra készült s virágokkal ékesített kar is vagyon, melyben a férfi ifiúság szokott ülni. Harmadik tábláján ezen karnak ilyen írás olvastatik: *Hic Chorus permanens Gentium Barbararum Nefarias Turcarum destructus In Gloriam Unius Dei Patris denuo Renovatus Impensis Georgii Szakáts A. D. 1664.* A karnak alsó karéján keresztül ilyen írás: *Per Manus D. Georgii Musnai Pingebatur eodem Anno Pastore Existente H. Almasien. Ductore Praesentis Existentis ecclesiae Sz. Mártoni Cognomine Szakáts Gábor.*

Vagyon a templomnak napkelet felől való részén a templom falából kiálló zászló ilyen reátett varrással való írással: *Itt Nyugszik Nemzetes Biró Gábor Uramnak virágzó életének 23. esztendő korában*

Tatárok fegyverétől sok sebei után vitézi módon elhervadt teste 8-va Octobris 1691.

Az 1781. május 1-én lefolyt vizitáció jegyzőkönyvének az épületre vonatkozó 8. pontjában a templomkastélyra ezek vonatkoznak:

A templom kerítését, vagyis castélyt felettebb megromladozott állapotjában, ennek belől való részét borzafákkal s egyéb haszontalan csemetékkel felnőttnék károsan találván... elrendelte a vizitáció „a castély fundusának a benne levő haszontalan csemetéktől megtisztítását”¹⁶.

3. Nagyajta

A falunak délre néző szálán vagyon egy fundus, melynek vicinussa napkelet felől a mezőre kijáró utca, délről a buzahatár és temetőkert, napnyugot felől az ecclesia parochiális jószága. Mely funduson épült egy négyszegű kastély, jó magoss kőfallal és három, ketteje cserép, az harmadik rongyollott sendélyfedél alatt lévő bástyákkal.

Mely kastélynak közepette vagyon az ecclesiának kőből, cserépfedél alatt és deszkapádimentummal épült, egész bolthajtásos szép nagy temploma, ennek egyik végéhez ragasztott s ugyan veres cserépfedél alatt törpe szarvazású kőtornyával együtt, melyeket egynehány kőlábak erősítenek, lévén a templomnak világosítására szolgáló hat üvegablak, ónfoglalásokkal. Bémenetelt ezen templomban veres cseréppel fedett bolthajtásos két, tonnácok alatt lévő, zöld festékes, záros és vassarkokon nyíló két ajtók engednek. Mely templomban annak a napnyugot felől való végén ugyan két kőlábon álló, bolthajtással épült kőkar, mellyben felmenetelt a templomnak dél felől való ajtaján belől egy hosszú kőgrádits szolgáltat, lévén ezen chorusban három rend ülőszékek; nemkülönbön alatta is mind a férfiak, mind az asszonyok borulószeki, deszkából, fejéren és egyformára készültek, azon ugyan fejér hét székeken kívül, melyek a férfiak ülésének helyén, a fal mellett különös vadnak, lévén ezeknek hátok s felyülről elényülő fedelek. A prédikállószék pedig faragott kövekből szegletesen kimetcett párkányokkal és virágokkal épült, melynek előlről való egyik tábláján vagyon kimetzve egy pelikán is pislaseivel együtt, és ezek körül ezek olvastatnak: *Donáth György költsége, kinek ez cimere. 1710-ben Ez oltárt emele.* Azon kövön pedig, melyen a pelikán állva metzetett, ezen irás vagyon: *Az én lábam áll igazságban.* Ezen prédikállószéket felyülről ékesitti egy deszkából külön-különb festékekkel és aranyozással virágoson készült velum vagy corona, melynek tetején egy pelikánmadár, alsó párkányán pedig ezen irás vagyon: *In Honorem et gloriam unius veri Dei, et Filii eius Jesu Xti 1710.* Továbbá ezen prédikállószék előtt való piattzán a templomnak vagyon egy pulpitus, a feliben alkalmazott jegyző fekete táblával és körülötte a gyermekek ülésére szolgáló padszékek, nemkülönbön egy kerek asztal is, mely metcett párkányokkal, arany, lazur és egyéb festékekkel ékesített, készített az uri sz. vacsora kiszolgáltatására, ilyen irás olvastatván felső tábláján: *Felszegi Sámuel jóindulatyából készítette és atta a Nagy Ajtai Unitária Eccleának 1755-ben*¹⁷.

A vizitációnak a templomkastélyra vonatkozó határozatai
(1789. március 19—22.)

8. A generalis visitatio maga kijöven a templomból, oculari inspectione megvizsgálván az ecclesia templomát, tornyát, az ezeket körülvevő várral és ebben lévő conservatoriumokkal együtt, úgy a parochialis és mesterségjóságokon való épületeket s kerteket és ahoz képest, amint ezeket találta, minek utánna in domo parochiali considerált volna, tette ezen determinatiókat, et quidem:

Elsőbben is: Ami a várban lévő conservatoriumokat illeti, minthogy ezek közönségesen mind fából és némelyek közülük a templomhoz igen közel, annak helyezetjéhez felnyuló fedéllel fadnak építetve, az honnan vagy egy, vagy más tűz által is, kivált ellenséges üdöben azon conservatoriumok közül valamelyiknek igen könnyen történhetnék meggyulladásása és ezáltal szükségképpen következnek nemcsak a conservatoriumoknak egészben, a benne lévő jókkal együtt, hanem azok által a templom s torony szarvazattjainak harangokkal, székekkel és egyéb megéghetőekkel együtt hamuvá léte, sőt valamint a templom s torony, úgy az egész vár falainak is a nagy tűz által okoztatandó megromlása, mind a privatusoknak s mind nevezetesen az ecclesiának felettébb való nagy károkkal s romlásokkal: tehát ezen nagy romlásnak s kárnak eltávoztatására s nagyobb securitasnak procuraltatására nézve ez a generalis visitationának determinatiója, hogy a nevezett faconservatoriumok közül elsőbben is azok, melyek a templomhoz közel, annak helyezetja alá felnyuló fedéllel vadnak építve, minden haladék nélkül és successive a többek is, melyek a vár falai körül épültenek, tolláltasanak és mind ezek s mind amazok helyett nem egyebüvé, hanem a vár falai körül építtessenek mások, kőből és cserépfedél alá, felosztatván e végre előre azon vár körülette való helyek ea proportione, amelyet kíván a justitia és aequitas.

Másodszor: Ami a vár falait s ehez kívülről ragasztott kőbástyákat illeti: minthogy ezek is a várral együtt megromladozott és majd minden securitason kívül való állapotban vagynak, azért pedig, hogy mint olyanok, melyekhez az egész communitas kíván just tartani, sem a communitás, sem az ecclesia által illendőleg nem procuraltatnak, sőt éppen negligaltattanak. Minek okáért ezeknek is azt a reparatióát, mely a publica securitásra, mind a templomra s mind a conservatoriumokra s azokban tartani szokott jókra nézve szükséges, oly rendeléssel committálja a generalis visitatio a curatoratusnak és felállítandó presbyteriumnak, hogy mivel azokhoz az egész communitas tart praetensiót s az egész communitas is használta mind ekediglen: tehát requirálja a curatoratus és Presbyterium mind a tit. possessoratust, mind pedig a communitast a várnak és bástyáinak communi sumpti procuralandó reparaltatása iránt és ha történnék, hogy ezen requisitionának hely ne adatassék, eo in casu az ecclesia maga költségén successive per partes procurálja mind a várnak s mind a bástyáknak szükséges és a hasznovételre megkévántató reparatióát oly praecutiók alatt, melyeknél fogva az azokra tenni szükséges költsége ne periclitálódjék¹⁸.

4. Sepsiárkos

Vagyon egy háromszegletű forma fundus a falu dereka tájékán magossocska helyen, melynek vicinusa egyfelől, um. felyül Körispatak felől a parochialis fundus előtt ugyan Körispatak felé járó országuttya; ahol a közönséges Szent György felé lejáró ut, harmadik felől a sokszor említett Körispatak felől való utból a falunak felső felibe bejáró ut. Mely mingyárt vicináltatott fundusnak magasabb részibe egy vár vagy kastély, napkeletre, északra, napnyugatra és délre fenn álló négy fedetlen bástyáival együtt, jó nagy magasságú kőfalakkal. A bástyákban belől látszik az az előtt sok esztendőekkel lött pogányok égetésének vestigiama; a kőfalai is béboritatlanok lévén, imitt-amott a tetejéről kezdettenek lehullani a kövek. A belső ambitussa ezen várnak jó és elegendő tágas, füvet teremvén pedig, a pap és a mester kaszálgattyák. Ezen kastélynak a délre álló ötödik bástyájára erigaltatva vagyon a torony, sendely megovadagult fedél alatt. Három grádicsokon mennek fel reá belől, fenn cserefából való mesterséges eröss kötésekben áll a szarvazattya, még hollyagokkal és in summitate egy báldokból készült gombbal s vitorlával együtt. Reparaltatott ezen torony circa annum 1746 és a felibe 1767. Vagyon benne két szép uj és nagy harang, melyekről alább bővebben. Ezen toronyak napkelet felől való oldalán ilyen irás olvastatik: *Qui mare, qui terras fabricavit, et caeteris oras Act 4.24 Quis sit? Salvator nos docet esse Patrem. Mat 21.25.* A délről való oldalán ilyen: *Corde humiles Dominus Cultores Nominis ejus 1. Petr 5.5. respicit utque Potens auxiliat eis Psal. 27.1.*

A kastélynak közepiben a farával egyfelől napkeletre, másfelől napnyugatra, eleivel délre, hátulyával északra, szép veres cseréppel az eccla költségén nemrégiben szarvazásába ujitott s bēfedett templom, a körül ezen templomot tartó és ugyan veres cseréppel, nro. 7 kőlabakkal együtt, a cserepezésen délről kirakattatott az esztendőszám fejr és zöld cseréppel e szerint: 1778. A templom belől jó tágas mindenütt feynyőfa deszkával pādimentumoztatott. Vagyon alatta pap és prédikállósziék irányában egy kripta, melyet készittetvén titt. Benkő Rafaj ur, maga és Horvát familia temetkezett ezelőtt belé, az ajtaja vagyon templom háta megett észak felé. A mennyezete ezen templomnak egészen kék, lazur, zöld festékkal, minden tábla megaranyozott, esztergán metszett gombokkal cifrázott, mely mennyezetnek circiter a közepén, a napkeletre álló templom ajtajával egyfelől, másfelől a katedrával szemben vagyon tábla helyett egy kereken a mennyezetnél alábacska csüggő koronaforma ékesség, mely körül ilyen irás vagyon festve: *Ao 1759. Mense August. Indust. et Sumpt. Sblis. ac Magnifici Dni Raphaelis Benkő: Hic diligit Gentem Nostram et Synagogam ejus aedificavit Nobis Luc. 7.5 Zelantisve Ecclesiae Unitariae Arkos, In Domum Dei oblationibus hoc firmamentum extenditur. Memento mei Deus, et ne deleas miserationes mens 2. Esdr. 13.14.* Ezen templomnak észak felől való feliben, közepe tájatt, a kőfal oldalához foglalva egy kőből, alatt kereken párkányzott, felyebb szegeletekre formált prédikállósziék vagyon, fejr, fekete és sárga festékkal festett: effelett egy korona zöld festékkal, melynek az alsó karimáján csengettyüformálag aranyfüst-

tel üttetett függőcskék vadnak körül; a tetején egy fából csinált ezüstözött pelikánymadárnak képe, két fiai kétfelől mellette, melynek a külső kerületein vagyon ilyen irás: *2. Cor, 13. 13 Gratia Dni Nostri Jesu Xti et Charitas Die, et communicatio Spiritus Sancti Sit cum omnibus vobis Amen*, és ezen prédikállószerkebe a papság székiből, melyen gyontáros, vassorkokon járó ajtó lévén, feljáró kögrádics. A prédikállószerke előtt szép tágas piacocská, ennek közepében Urvacsorája alkalmatosságával kitétetni szokott asztal. Ezen felyül napkelet felé vadnak a férfiak ülőszékei, kétfelől, um. délről nro. 9, észak felől is nro. 9 classisokra szagatva, jó fenődesszékából, elegendő épségben. A délfelől való ajtón belől jobb kézre a mlgs. Horváth familia borított, kétszakaszos ülőszéke. A prédikállószerken alol napnyugat felől az asszonyok két classisokra szakasztott borulószerkei vadnak, kétfelől nro. 30. Ezek felett, a fal mellett a templomnak észak felől való oldala mellett egy darabig és napnyugoti végében cserfa lábakon festékesen épült kettős chorus, egyikében lévén a pulpitus, holott az éneklő mesterek a tanuló gyermekekkel együtt szoktak ülni, mely kitábláztatott a külső felin a mennyezethez hasonló kék lazuros festékekkel, és a prédikállószerke tele napkeletről vagyon ilyen irás: *Laudate Nomen Domini cum junioribus in Ghoro. Psal. 148.12. Renovat. sub Curat. Nbli Dno Josepho Gy. Pap et Agili Paulo Barabás*. Ezen Chorusban lévő pulpituson pedig ez az irás vagyon kitéve: *Extracta in Symbolum Pietatis Sumpt. Biassi Györke Vargyasi 1693*.

Világosították ezen templomot dél és napkelet felől való oldalán három-három táblájú, ónban foglaltatott, ép és jó öt ablakai, észak felől egy négyszögű üvegtáblájú ablakocská, mely nevezetesen a prédikállószerkekre szolgáltat világosságot, és azon tul, ugyan északról más, a felső táblaiban ónban foglalt ép, alsó részébe megromlott mester Chorussát és pulpitusát világosító üvegablak. Vayon a templomnak két ajtaja, egyik dél felől, bérlett, kétfelé nyiló, vízfolyásos módgyára megrakott, zöld festékes, jó erős, négy vassorkokon járó, és hármás erős vaszárak rajta, melynek belső szemöldökön ilyen irás vagyon: *Non est hic aliud, Nisi Domus Dei, et Porta Caeli. Gen. 28.17*. Ugyanezen ajtó bérlésének a tetején: *Intra in Gaudium Dni tui. Matt. 25.21*. Ezen templomajtó előtt vagyon egy kőből rakott tornác, mennyezetes, veres cserép alatt. A másik templomajtó áll a templomnak napnyugot felől való végiben diófa festékekkel bérlett, jó sorkokon, és ugyan jó erős vaszárral, amelyen belől bal kézre vagyon a chorusba feljáró grádics. Ezen ajtó előtt is vagyon egy kötornác, veres cserépfedél alatt, melyet in Anno 1778 az ecclia maga sumptussával épített; rakta pedig két ecclatagja, um. Kús Miklós és Tegző Benedek. A dél felől való tornác előtt lenn a várban vagyon egy kőoszlop, hová az alamisnapézszerzésére a pixis v. perselly szokott kitétetni. A torony alatt is vagyon egy ajtó duplás, melyben a várba szoktak bémenni, vaszár és retesz rajta, kívül előtte cserfa rostély¹⁹.

(Az 1789. március 8. és következő napjain megtartott vizitáció a végzése 6. pontjában csak általánosságban rendeli a templom és kastély fogyatkozásainak megjavítását.)

5. Székelyderzs

Vagyon egy fundus a falu Alszeg nevezetű helyének felső feliben, in vicinitatibus északról és napkeletről az papság jószága, délről és napnyugotról a közönséges falu uttya, mely fundust körülvéssen egy négyszegre épített, némely résziben cseréppel, több részében pedig sendeliyel fedett ép, magós kastély, melyet négy szegeletin három-három szakaszokra, vagyis contignatiókra osztott és szakasztott cseréppel fedett négy erős bástyák erősítenek, lévén napkeletről a kastély kőfala folyásában egy a több bástyáknál magosabb, tseréppel fedett kötorny, melyen a kastélyban bényiló ajtó vastag cserefa deszkájának eleje nyolc vaspántokkal erősített meg, lévén sorkai vaspántokon forgók, zárjai belőlről vasretesszel és keresztül az ajtón belül a kőfalban járó vastag fával bézaratók. A torony alja boltozatos; az ezen toronyban sendelyfedél alatt lévő feljárást engedő grádics mintegy másfél ölnyileg küjel a torony oldalán vagyon. Vagyon észak felől is ezen a kastélyon más erős cserefa ajtó, melyet is keresztül hét vaspántok erősítvén, vassarkok tartanak, vasretessze lakattal zároltatik. Ezen ajtón belől jobb kézre vagyon a kastély gondviselőjének kőházacskája, melynek ajtaja vassorku és fakilincsű fában foglalt égy üvegablak által világosittatik; tüzelő kemencéje paraszt kájhából való; kereken belől fastömpökről, vagyis lábakról a kastély tetejére szarvazott sendelyes árnyék alján a dersi komunitásban lakó emberek szabott rendek szerént tartják gabonás szuszékjokat, az ezeken felyül lévő gendákon pedig ládájokat és egyéb féltöbb házi portékájokat. Észak felől való ajtón belől mindgyárt a kastély gondviselője házacskája mellett sendellyfedél alatt csereboronából épült két gabonások is vagynak, melyek közül az egyik T. Demeter János ökegyelmée, mellette a másik tekintetes Sebessi uraké. Mind a két gabonások magok által építetttek, s birják az ecclesia engedelméből. A négy bástyákat is használja a dersi komunitás, az maga költségeinek azok szakaszaiba való tételével.

A fundusnak közepén vagyon égy 19 kőlabakkal kívülről megerősített, egészen cseréppel fedett szép kötemplom, melynek lévén két ajtai, égyik délről égy küs cserepes kötornác alatt nyit utat a templomban. Ez diófestékes vassorku és vaszaru, a más napnyugotról ugyan cseréppel fedett küs kötornác alatt kétfelé nyiló festékes ajtón enged bémenetelt, melyen kívül ezen esztendőszám vagyon: Ao 1781. Belső felén pedig ezen irás olvastatik: *Parocho Loci Martino Kováts: Rectore Scholae Francisco Imre: Curatore Ecclesiae Laurentio Veress: Artifice Januae Andreae Elekes.* Ezen ajtó is vassorkokon forgó; bézárását belől reteszben járó vas tartya. Hat ablakai ónban rakott üveg által világositanak. Padimentuma ezen templomnak jobb részint deszkás; két ülőszékei, ti. a papságé égyik ugy általellenben, a másik a nobilitásé, mindenik a templom kőfala mellett hajtottak, a többek mind a férfiaké és asszonyoké borulók. A templom piacán a papság széke előtt lévő kerek asztal mellett vagyon egy gombos, zöld festékü pulpitus. A prédikállószerék a templom nagyobb részét a kisebbel egybenfoglaló arcus eleiben észak felől vagyon kőből építve, mely felett lévő festékes gombos koronának, vagyis volumnak külső karóján ilyen irás olvastatik: *Isai : 58 w. 1. Kiálts tellyes torokkal mint a trombita, meg ne szünnyé!*

emeld fel a te szódat. I.Tim. 2 w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között, az ember Jésus Kristus. Belől az alján ezen irás: Psal. 40. w. 7.8.9.10. Áldozatot és ajándékot nem kívánok akkor mondék: Imhol vagyok én, hogy cselekedgyem a te akaratodat. Hirde-tem a te Igazságodat a Nagy Gyülekezetben, ime az én ajándékaimat meg nem tiltom. Barta Mihály és Dénes Jutka csináltatták Ao. 1759. Oklándi Elekes András csinálta. A napkelet felől való végiben a templom oldalán egy rámában függő írott virágos kártán felül ilyen irás olvastatik: I. Tim. 2. w. 5. Egy az Isten, egy a közbenjáró is Isten és emberek között az ember Jésus Kristus. Dél felől való ajtó felett pedig ezen esztendőszám: Anno 1775. — A napnyugot felől való végiben két kőlabakra építve vagyon egy tágas kökar, melynek oldalán ezen irások vagynak: Keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, annak utánna mind azok étel, ital, ruházat! hozzáadatok tü Néktek. Matt. 6. w. 33. Alább is mindigárt ilyen irás: Renovatum Ao. 1726, existentibus Ministris Ecclesiasticis Pastore Thoma H. Szent. Mártoni; Rectore Scholae Alexandro Gejzanovio. Curatore Georgio István, Aedilibus Stephano Dési, Georgio Pál et Johanne Menyhárt. Ezen bolthajtásos kökarból egy vassorku, vasreteszés záros ajtón nyitattik kerülő kőgrádicson bolthajtás alatt felmenő ut a templom hijjára.

Ezen leírt templom mindenütt belől párkányos, boltozatos, kívül a templom két végeinek tetején két uj pléhcsillagos gombok vagynak, ugy a torony tetején is egy vitorlás pléhgomb. Vagyon ezen kastélyban dél felől való szegeletbástyán belől egy bő és jó vizü, kőből rakott mély kut is.²⁰

A vizitációnak a kastélyra vonatkozó határozata:

A templomnak és kastélynak bátorságban lehető helyzetetésére elkerülhetetlenül szükségesnek találta a visitatio, hogy a fából épült conservatoriumok helyett kőből vagy téglából való állittassanak, cserépfedéllel és azok is nem a templomhoz közel, mint vagynak a sub nro 3-tio megnevezettek, hanem inkább a kastély falai mellé: azért is ezt meghatározza.^{21*}

JEGYZETEK

¹ A Székelyföld leírása történelmi, régészeti s népismeai szempontból. I—VI. Bp. 1868—1873. III. k.

² Pasteiner Gyula két csoportra osztja a templomerőségeket. Ahol maga a templom volt megerősítve, azt templomerődnek, ahol pedig az erődítmény zómét a templom körül épült bástyás védőművek alkották, azokat templomkastélyoknak nevezi (Az Osztrák—Magyar Monarchia irásban és képen. VII. Bp. 1901. 65—76.).

Halaváts Gyula (Dolg. 1915. 139. 1. jegyzet) azon a címen kifogásolja a templomkastély elnevezést, hogy az szerinte szó szerinti fordítása a német Kirchenkastellnek. Meggyőződésünk szerint Halaváts Gyula téved. Ez a szó összetett főnév. Mindkét tagját külön a latinból (templum és castellum) és nem a németből vettük át. Az értelmező összetétel pedig nyelvünk törvényei szerint alakult. A kastélyon pedig csak a mai nyelvhasználat, az sem általánosan, ért nagyobb szabású vidéki nemesi lakó-

* A tanulmányt az alábbi kiadványból vettük: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. A bevezető tanulmányt írta Szabó T. Attila. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta B. Nagy Margit. Bukarest, 1977. 118—179.

házat. A templomkastélyon éppen a szóösszetétel fogalomszűkítő és magyarázó természeténél fogva senki sem fogja az előbbit érteni. Az elnevezés tehát magyarosság és érthetőség szempontjából nyugodtan használható.

³ E tekintetben érdekes bizonyíték a székely faluk 1567-ből való 25 dénáros adóösszeírása (Székely Oklevéltár — a továbbiakban SzOkl — I—VIII. Kolozsvár, 1872—1898, II. 218—223.).

⁴ Erdélyi Történelmi Adatok, I—IV. 1855—1862, I. 71, 75—77.

⁵ A jegyzőkönyvek 1—180. és 415—822. lapszámmal jelölt ívei egy vaskos kötetben, a 189—414. lapok, a háromszéki rész pedig füzve az Unitárius Egyház levéltárában állanak Kolozsvárt.

⁶ A bölöni, a homoródszentmártoni és sepsiárkosi templom helyett új épült.

⁷ Orbán B. i.m. III. 21—23.

⁸ SzOkl. VI. 134—138. — Orbán Balázs ezt az oklevelet nem helyesen fordítja (Orbán B. I. 162.).

⁹ A templomkastélyt lebontották, helyette 1888—1889 között új épült. Képét Orbán B. közli.

¹⁰ Liber Generalis visitationis... 190—202.

¹¹ Orbán B. i.m. III. 14.

¹² Uo. III. 48—49.

¹³ Uo. I. 181.

¹⁴ Sándor Gergely székelyderzsi unitárius papnak a székelyderzsi unitárius egyházközségről 1910-ben írott kézirat monográfiája 39. lapján. E kézirat az Unitárius Egyház kolozsvári levéltárában található.

¹⁵ Az 1789-i püspöki vizsgálati jegyzőkönyv 248—252. lapján.

¹⁶ Uo. 545—546.

¹⁷ Uo. 384—385.

¹⁸ Uo. 382—383.

¹⁹ Uo. 331—334.

²⁰ Uo. 623—625.

²¹ Uo. 636.

A szerkesztő megjegyzései. A szövegen a szerző stiláris javításokat végzett. A tárgyalt műemlékekre vonatkozó általános irodalom: A magyarországi művészet története. (Szerk. Filep Lajos, Dercsényi Dezső, Zádor Anna.) I. Bp. 1970. 171—172. — Anghel, Gheorghe: Cetățî medievale din Transilvania. București, 1972. — Biró, 50—52. — Entz Géza: Székely templomerődök, Szépművészet, 1944. 4. sz. — Gerő László: Magyarországi várépítészet. Bp. 1955 és 1976. — Ionescu, I. 188—197, 314—332. — Opreșcu, Gheorghe: Bisericile cetățî ale sașilor în Ardeal. București, 1956. — Sigerus, Emil: Siebenbürgisch — sächsische Kirchenburgen. Hermannstadt, 1923. — Vătășianu, 570—608. — Velescu, Oliver: Cetățî țărănești din Transilvania. București, 1964. — A felsorolt szakmunkákban gazdag irodalmat is talál az érdeklődő.

A nagyajtai freskókra: Radocsay, 180., irodalommal.

A székelyderzsi freskókra: Radocsay, 216—217., irodalommal. Lásd még Drăguț, Vasile: Despre picturile murale ale bisericii fortificate din Homorod. SCIA 1964. I. 102—103. — Uő.: Considerații asupra iconografiei picturilor murale gotice din Transilvania. EMI. 1970. 3. sz. 24. — Uő.: Iconografia picturilor murale gotice din Transilvania. Pagini de veche artă românească, II. București, 1972. 42, 57. Uő.: Legenda „eroului de frontieră” în pictura medievală din Transilvania. Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumente istorice. 1974. 37—38. — Vătășianu, 604—605, 425—426, 551.

EMLEKEZTETŐ KELEMEN LAJOSRA
(1877—1963)
SZÜLETÉSÉNEK
SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL

SZABÓ T. ATTILA

KELEMEN LAJOS A SZEMÉLYES EMLÉKEZÉS FÉNYÉBEN

Nagy tudós csak az lehet, aki
embernek is nagy.

Melich János

1. Mikor Kelemen Lajos születésének százados évfordulója közeledtével dr. Kovács Lajos püspök úr és e folyóirat gazdája, dr. Erdő János teológiai tanár barátom arra szólított fel, hogy az ünnepelt személyével kapcsolatos személyes emlékeimből valamennyit vessek papírra, első gondolatom a feladat elől való kitérés volt. Magam ugyanis többször írtam hosszabb-rövidebb méltatást már életében, aztán meg körünkből való eltávozta után is az erdélyi történetírás nagy mesteréről, s úgy gondoltam: e jelentős évfordulón méltassák mások az ő emberi nagyságát és tudományos, illetőleg tudománypolitikai érdemeit. Az első gondolathoz való ragaszkodástól végül is a szerkesztőnek az a rábeszélő érvelése térített el, hogy a folyóirat ebből az alkalomból nem ünnepi méltatást vár tőlem, hanem azt, hogy magam, aki életem java részét az ő közvetlen környezetében örök tanítvány- és munkatársként töltöttem el, hozzam-vigyem „életközelve“ a mai olvasóhoz az Ő — sajnos, a fiatalabbak számára élő valóságában már teljesen ismeretlen, a középkorúak és idősebb rendűek számára az elámitó tudás magasságában távoli, egyre inkább ködbe vesző — emberi alakját. Szeret-

tem volna a szerkesztőség adta egyes feladatot kettőssé bővíteni azzal, hogy Kelemen Lajosról nemcsak mint emberről szóljak, hanem méltassam tudományos és tudománypolitikai érdemeit is. Mert hiszen azt, a tudós emberi egyénisége és alkotó tudása között minden esetben megállapítható szoros összefüggést, amelyre a cím után álló jelige utal, legjobban éppen Kelemen Lajos példájával lehetne idő- és alkalomszerűen szemléltetni. Mégis egyrészt terjedelmi okokból, másrészt meg azért is ajánlatos volt lemondanom a feladat ilyen irányú bővítéséről, mert a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából B. Nagy Margit gondozásában sajtó alatt levő tanulmánykötet bevezetője az ünnepeletnek nemcsak életét ismerteti, hanem igyekszik bemutatni szerteágazásában gazdag tudományos munkásságát, azaz elének állítja az ember mellett a tudó st is. Megmaradtam hát a nekem eredetileg kirótt feladat korlátai között.

2. Ezek után az erdélyi történelem tanítómesteréről való emlékeim között kutatgatva, válogatva, mindenekelőtt az első emberi találkozásról bennem élő emlékezéssel kell előhozakodnom.

Elnézést kérek a szerénytelenségért, de itt elsőként főiskolai tanulmányi indulásomról kell szót ejtenem. Az érettségi letétele után, 1924. őszén a kolozsvári református teológiára iratkoztam be. Itt már az I. év egyháztörténeti és filozófiai szemináriumain megmutatkozó érdeklődésem jutalmaként a Teológia akkori igazgatója és az említett két tudományszak áldott emlékű tanára, dr. Tavaszgy Sándor II. tanulmányi évemet azzal tette viszonylag gondtalanná, hogy egy 40 svájci frankos tanulmányi ösztöndíjat juttatott nekem. Bölcs tudománypolitikai meggondolásból igazgatónk azonban becsületbeli kötelességévé tette velem együtt a többi ösztöndíjas teológustársamnak is, hogy járjunk fel Kelemen Lajoshoz az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába, és egyháztörténeti levelesanyag másoltatása rendjén ismerkedjünk meg a levéltári kutatás és a forráskiadás előkészítését jelentő oklevél-olvasás-másolás kérdéseivel.

Az ösztöndíjasok közül elsőként és egyedül magam léptem be a Levéltár akkori őrzőhelyeül szolgáló Egyetemi Könyvtár második emeletén Kelemen Lajos három szobát magába foglaló hivatali helyiségébe. Akkor még csak a levéltárosi szoba hatalmas íróasztala mellett ülő, őszbe csavarodó hajú levéltárost, mögötte a falon a Báthory István lengyel királlyá választásáról szóló oklevél eredeti nagyságú, bekeretezett hasonmását (a lengyel rendek függőpecsétjeinek rengetegével), felette a bujdosó Mikes Kelemennek, odébb az Erdélyi Múzeum-Egyesületet alapító gr. Mikó Imrének, közelében a levél- és kézirat-tári gyűjtemény alapjait lerakó gr. Kemény Józsefnek és gr. Kemény Sámuelnek képe társaságában Szabó Károlynak, a múzeumi könyv- és levéltár első őrének, a polihisztor Brassai Sámuelnek, a múzeumi gyűjtemények első gondozójának, gyarapítójának hasonmása bizonyította, hogy a levéltár akkori gazdája milyen kegyeletes tisztelettel és megbecsüléssel őrzi, élteti a gyűjteményalapító és a gyarapító-gondozó elődök emlékét. Akkor még nem tudtam, hogy a levéltári vezető három hivatali szobáján kívül a Könyvtár épületének csaknem egész II. emelete is — fényűzően pazar berendezésével — Kelemen Lajos birodalma. De még itt, a három helyiségből álló hivatali részlegben is csak később kötöttem ismeretséget a másik két szoba súlyos tölgyfa szekré-

nyei nek katalógusanyagával, kihúzható fiókrengetegének a munkában lévő levéltári anyagot rejtő rekeszeivel és a nagyszerű kézikönyvtár polcainak pazar könyvanyagával.

És ha már személyes emlékezésről esik szó, úgy illenék, hogy ne csak a nagy levéltárost körülvevő, rá jellemző tárgyi világ futó képét villantsam fel, hanem — némi hatásvadászó stilisztikai felfokozással — arról a rendkívüli hatásról beszéljek, amelyet az íróasztaltól hirtelen felálló, nagytekintélyű levéltáros az előtte álló, gátlásoktól nem éppen mentes teológusra már az első pillanatban tett. Bármennyire kutatgatok azonban emlékeim rendjében — kertelés ide, kertelés oda —, be kell vallanom: nem lelek az első emberi találkozással kapcsolatosan egyetlen rendkívüli hatásra valló emlékfoszlányt sem. Ezt a szinte-szinte ünneprontó és magamat is csodálkozásra készítő vallomást azért bátorkodom ilyen nyílt őszinteséggel megtenni, mert hiszen ezzel egyben az emberi egyéniségnek arra a vonására is rámutatok, amelyet Kelemen Lajos emberi magatartásából első jellemzőként és hangsúlyozottan ki kell emelnem: az emberi és emberséges közvetlenségét. Mert nyilvánvaló: azért nem számolhatok be magam az első találkozás különleges emlékéiről, mert a megérkeztemkor asztala mellől felálló és felém néhány lépéssel közeledő Kelemen Lajos az első perctől fogva olyan keresetlenül közvetlen volt, mint több évtizedes együttlétünk egész tartama alatt mindig. Ez az évtizedeken át azonos magatartásbeli folyamatosság tüntethette el belőlem az első benyomás rendkívüli voltának emlékképét. Akkor persze nem láttam ezt ilyen világosan, csak a rákövetkező hosszas közelségben, másokkal való érintkezés alkalmával tett számtalan megfigyelés összegezésésként állapíthatom meg, hogy életemben senki magatartásában nem figyelhettem meg olyan mértékig az első pillanattól jelentkező emberi közvetlenséget és szolgáltatási készséget, mint amelyet Kelemen tanár úr esetében magammal szemben már az első találkozáskor tapasztaltam.

3. Az emberi közvetlenségnek azonban vannak fokozatai, s ezt az első bemutatkozásra következő évtizedek együttléte során éppen elégszer és eléggé tapasztalhattam. Most az első jelentkezéskor még csak a szolgáltatási készség közvetlensége mutatkozott meg a Tanár úr magatartásában. Pedig aligha sejtette ki vagyok és milyen célból jöttem, de a magatartás már is szívélyesen fesztelen volt. Mikor bemutatkoztam, majd megmondtam, kinek a szavával és milyen célkitűzéssel jöttem, a jóságos szemben öröm csillant meg, hisz — mint később tőle magától tudtam meg — a korombeli fiatalság soraiban addig nem akadt olyan, aki a levéltári polcokon szunnyadó levelesanyag nyugalomát érdeklődésével akárcsak ideig-óráig bolygatta volna.

Az ismerkedés első szavai után Kelemen tanár úr elmondta, hogy teológiai igazgatóknak ő hívta fel a figyelmét arra, hogy a Múzeumi Levéltárban lévő nagy és kis erdélyi családok gazdagabb-szegényebb levelesanyagában mennyi, az erdélyi református egyházkerület egyházközségeit, vezető személyiségeit, patrónusait, papjait, tanítóit és más alkalmazottait illető olyan levéltári darab van, amelyeknek rengetege sok-sok eddig ismeretlen adalékot szolgáltathat az erdélyi református egyház és egyben a romániai magyar művelődéstörténet számára. Noha addig is, azután is éppen eleget hallottam az erdélyi felekezetek és nemzetiségek közötti békés együttéléseiről és az egymás

iránti megbecsülésről, de éppen elégszer tapasztaltam az egymás dolgai iránti közömbösséget, elzárkózást, sőt rosszhiszeműséget is. Meglepetés volt hát számomra, hogy az unitárius Kelemen Lajos menyenyire szívén viseli az erdélyi református egyháztörténetírás forrásfeltáró munkájának sorsát. Így hát mindjárt az első bemutatkozás alkalmával egy egész életre szóló útmutatást kaptam tőle a saját szűk közösségeink vélt vagy valóságos érdekein túlnéző, emelkedett szellemű emberi magatartás kötelező voltára nézve.

A Tanár úr felvilágosításából tudtam meg a továbbiakban azt is, hogy a református levéltári kutatónevelés gondolatát ő villantotta meg dr. Tavasz Sándor előtt. Igazgatónk aztán tudománypolitikai éleslátással felismerve a Rockefeller-ösztöndíjak kiosztásával kínálkozó kedvező alkalmat, lehetőséget, kísérletet tett velünk a távlatokra néző terv valóra váltása érdekében.

4. De e kitérő után ajánlatos visszatérnem az első találkozás alkalmára, hogy rámutassak, hogyan kezdte el Kelemen Lajos velem s biztonnyal a többi ösztöndíjossal is az oklevélolvasó-másoló munkát. Nem volt a kezdésben semmi professzoros nagyképűség. A bennünket akkor közvetlenül érdeklő anyagot őrző Levéltárról, annak jellegéről és az ott egybegyűjtött családi levéltárakról valamelyes felvilágosítást a vezető előrebocsátott ugyan, de aztán rögtön az oklevél-olvasó munka gyakorlatára tért rá. A tőle e célra már előre kiválasztott egyháztörténeti vonatkozású anyagból akkor mindjárt néhány, viszonylag könnyen olvasható XVIII. századi levelet véve elő, röviden elmagyarázta a levelek olvasásának és másolásának módszerét és követelményeit. Az előzetes tájékoztatás alkalmával előbb az akkor érvényben lévő másolási szabályzatnak útmutatását nagy vonásaiban ismertette. Fölhívta figyelmemet, hogy az előttem fekvő levél szövegét nem az egykori helyesírás megtartásával kell másolni, hanem mai helyesírással kell „átírni”. Előre óvott attól, ne bátortalanodjam el, ha a másolandó szövegben számomra olvashatatlan szó, betű, rövidítés vagy akár hosszabb szövegrész kerül elélem; hagyjak helyet a másolatban az ilyen betű, szó vagy szövegrész számára, és majd a másolatnak vele való összeolvasása rendjén pótoljuk a hiányzó részeket.

Az előzetes útmutatás meghallgatása és némi olvasási próba után azonnal hozzá is fogtam a nekem másolásra átadott levelek olvasásához, másolásához. Bevallom, bármennyire igyekezett is Kelemen tanár úr elsőként nekem „könnyen olvasható” leveleket adni, bizony csak nehezen silabizálgattam a régi szövegeknek szokatlan betűformáktól hemzsegő, addig soha nem látott rövidítésektől rejtelmes sorait. Meg aztán ahány levélíró, annyiféle betűformával, helyesírással írt szöveg került elélem. A sokféle helyesírást a korunkbeli helyesírással egységesíteni, ez sem tartozott a kezdő másoló könnyen elvégezhető feladatai közé. Ma már a levéltári kutatás mindennapos gyakorlatának félszázadán túl némi utólagos megnyugvással látom: az ilyen átírással másolás nemcsak azon a zéró fokon, amelyen én kezdő létemre akkor voltam, hanem a gyakorlottság későbbi magasabb szintjén is csak a tudományos érdekek veszélyeztetésével végezhető el. Éppen ezért azóta nemcsak az ilyen irányban igényesebb nyelvtörténeti kutatók, hanem a történészek is rátértek a betű szerinti másolás, illetőleg közlés mód-

szerére. Kutató élete utolsó negyedszázadában megjelentetett közleményeiben maga Kelemen Lajos is erre a másolási gyakorlatra váltott át.

5. Már előbb utaltam arra, hogy a magam silabizálgató-másolató munkáját a Kelemen tanár úrral együttesen végzett összeolvasás, a régiség latinus szavával, a kollacionálás mozzanata követte. Még mielőtt erről szólnék, sietek megjegyezni, hogy Kelemen Lajos, jó oktatói módszert követve, az első perctől kezdve nem állt a régi szövegeket nehezen baggató, körmölgető kezdő kutató mögé. Hagyta, hogy kinlódjék és egyéni képességeitől függően több-kevesebb sikerrel bajoskodjék a kezdet kezdetén nehéznek látszó, de rendre-rendre egyre könnyebbé, élvezetesebbé váló szövegolvasás, illetőleg másolás munkájával.

Az, hogy kezdő levéltári munkásként mennyire sikerült vagy nem sikerült a nehézségekkel megküzdennem, az aztán az összeolvasás rendjén tűnt ki. E munkamozzanat során a Tanár úr részéről a jó olvasóért szemtől szemben nem járt dicséret. A másolásbeli eredményeséget ő magától értetődőnek vette, de viszont ha a szövegnek előttem kiolvashatatlannak minősülő részéhez, a másolatban fehéren maradt foltokhoz értem, megrovó, kioktató észrevételekkel nem kedvetlenített el. Természetesnek vette és ilyenek minősítette, sőt kedvesen maga mentegette a kezdő másolató botladozásait, a szöveg folyamatos kibetűzésében jelentkező megtorpanásait. Ma már nem tudom eldönteni, hogy vajon a szövegolvasásbeli magamra utaltság-e vagy az összeolvasásbeli bőséges útmutatás, sok-sok felvilágosítás segített-e inkább hozzá ahhoz, hogy viszonylag elég rövid idő, legfeljebb egy fél-év alatt olyan szövegolvasói gyakorlatra tettem szert, hogy rövidesen teológiai igazgatónk elejtett elismerő szavaiból kivehettem: Kelemen tanár úr szemben ugyan nem, de „hát megett” meglehetősen elismeréssel nyilatkozhatott a vállalt feladat végzésében tett előhaladásomról.

Az előzőkben elfelejtettem megemlíteni, hogy teológiai igazgatónk eléggé nem értékelhető szabadelvűséggel az ösztöndíjasoknak a levéltári munkára vonatkozó becsületbeli kötelezettsége tekintetében, a kötelezettség időbeli arányaira nézve semmiféle követelményt nem állított fel, illetőleg ilyen vonatkozásban semmi ellenőrzést nem gyakorolt. Amennyire magam erre most, több mint egy félévszázad távolából visszaemlékezhetem, az ösztöndíjasok meglehetősen lanyhán értelmezték a „becsületbeli kötelezettség” fogalmát. Erre együttlétünk alatt Kelemen tanár úr dohogó, rosszálló megjegyzései mindegyre emlékeztettek. Még én is, akiről pedig a Tanár úrnak — mint már említettem — kezdettől fogva elég jó véleménye volt, eleinte csak a teológiai tanrendi hét egyik „lyukas” délelőttjének néhány óráját töltöttem a levéltári dolgozószoza íróasztala mellett. Mikor azonban rájöttem, hogy Kelemen Lajos nemcsak a délelőtti munkaidőt, hanem mindennapos szabad délutánjai jó néhány óráját is munkahelyén tölti, engedélyével egyre gyakrabban járogattam fel délután, sőt nem egy esetben — a teológiai tanrendi órákat elmulasztva — délelőtt is a levéltárba. A levéltári anyaggal való mentől gyakoribb érintkezés, ismerkedés szenvedélye a Professzorról lassan-lassan átragadt az ügyetlenkedő famulusra is. Minthogy a délutáni bejárásra csak én kaptam „jogosítvány”-t, nagyon ritka eseteket kivéve, a Levéltár délutáni halálos csendjében külön-külön szobában dolgozva, a munkát semmi sem zavarta meg. Csak

néha-néha hallatszott ki a Professzor szobájából ingerült kifakadás vagy nyomában a magyarázkodó panasz, ha az átkozottan rosszindulatú tintásüveg felborult vagy a veszekedett tollszem felszakította az írópapír „pöszlékei“-t (csak tőle hallottam ilyen jelentésben ezt a szót!), és elmáztotta vele az írást. Az ilyen irányú szóbeli panaszt nem egyszer a harmadik helyiségből felhangzó éles csattanás előzte meg. Ilyenkor tudtam: a kajánul rosszindulatú tollszár a Professzor bosszúálló szándékának eredményeképpen hangsúlyos érintkezésbe került a szoba ártatlan kőpadlójával. Csak két—három évtized után jöttem véletlenül rá, hogy mikor a Tanár úr nem éppen szelíd hangnemben közölt, ékes minősítések kíséretében az ő bosszantására esküdt tollszemet használatalannak jelenti ki, magam akkor tudok a legjobban írni vele. Ettől kezdve nekem, aki szintén egész életemben acéltollszemmel írtam és ma is ezzel írok (alább ennek a történetét is elmondom), nem kellett a papírkereskedésekben jó tollszemet kajtatnom: gyufásdoboz-számra kapta a tanítvány tanárától ezt a nélkülözhetetlen munkaeszközt olyan mennyiségben, hogy az utolsó Kelemen Lajostól származó, használhatatlanná válsott tollszemet — hosszas körmölgetés után — csak nemrégiben vetette a papírkosárba.

Kezdetben — az ilyen meg más okok miatt — az indulatnak sokszor szertelen fokán jelentkező békétlenkedések meghökkentettek. Tapasztalatlanságomban nem tudtam, hogyan enyhítem, csillapítsam ezt a maga-emésztő indulatot. Meglehetősen hosszú idő kellett hozzá, míg rájöttem, hogy anekdota- és tréfakedvelő tanáromnak csak annyit kell mondanom: „Tanár úr, emlékszik erre meg erre az anekdotára...?“ Az anekdotikus emlék felvillantására eltűntek arcáról a bosszúság barázdái, mosolygóra fordult az előbb ingerültségtől szikrázó szem, s a következő pillanatban harsány kacaj jelezte a természetes gyógyszer azonnali hatékonyságát.

6. Amint már az elmondottak is bizonyítják, a Tanár úr nemcsak a levéltári kutatás bővületét ismertette meg a gondjaira bízott tanítvánnyal. Mindezen túlmenően emberismeretre, a történelmi élet valós szemléletére, a minden melléktekintetet kizáró igazságszeretetre, határozott, állhatatos emberi magatartásra, önzetlen szolgálatkészségre, a közösségi és magánéletben való feddhetetlenségre, a tudományművelés erkölcsi követelményeire, az ember és ember közötti mesterséges válaszfalak semmibevételére, az üres címkórság megvetésére és még annyi mindenre igyekezett nem erkölcsi prédikációval, hanem elsősorban személyes példaadásával nevelni egy olyan kavargó korban, amikor az ilyen erények hanyatlási szakaszában, illetőleg az ilyen hibák törében vergődő világban olyan kevés gerinc maradt töretlen és olyan kevés agy mentesült az ilyenfajta kórok, hibák ragályától.

A példamutatás nevelő hatása nemcsak egy tanítvány, hanem a vele kapcsolatba kerülő minden ember és közösség felé sugárzó nevelőerő volt. Ezt együttlétünk során éppen elégszer tapasztaltam. Minden igaz ügyben a közösség érdekében önzetlenül forgolódo számíthatott az ő fegyverbarátságára, de ugyanakkor nem volt nála kíméletlenebb szavú ostromzója, nem volt nála kérlelhetlenebb gátvetője, gáncsolója a közösségi dolgokban csalárdul ügyeskedő önzésnek.

Ez a megejtően emelkedett személyes emberi magatartás ugyan természetesen elsősorban azon a területen mutatkozott meg, amely te-

rületen őt kezdettől fogva — eleinte öntudatlanul, hovatovább egyre erősödő tudatossággal — példaképnek tekintetem: a tudományos élet, a tudományos munka területén. Ahogy, amilyen közvetlen előzékenységgel, parttalan szolgálatkészséggel fogadta a Tanár úr a legegyszerűbb embertől a nagy tekintélyű kutatókig, a köznapi embertől a közélet és az államélet legmagasabb fokán álló személyekig hozzáfordulót, az a külső szemlélőre nézve önkéntelenül, magától értetődően egy életre szóló kötelezettséget jelentett az emberekkel szemben való magatartás közvetlensége, szolgálatkész volta tekintetében. Külön ki kell emelnem, hogy a hétköznapi emberével szemben magatartásában nem volt vállveregető fölény, s a legtekintélyesebb hozzáfordulóval szemben sem érezte magára nézve kötelezőnek a meghunyászkodó, aláztoskodó szolgálatkészséget. Magatartásában mindig érezhette, érezte is a vele beszélő és távolról figyelő: ember áll emberrel szemben; nincs helye sem a fölénynek, sem a gerinctelen hajlongásnak.

7. Mivel az erdélyi történelem nagymesterével kapcsolatban — nemcsak szűkebb hazája határain belül, hanem annak határain kívül is — messze szállongott a hír legendás tudásáról és mindenkivel szemben meqnyilatkozó végtelen szolgálatkészségéről, az emberek serege fordult hozzá a legkülönbözőbb természetű felvilágosításért. Ő aztán nap mint nap mindenkinek készségesen szórta tudása gazdag tárházából a felvilágosítások özönét olyan bőséggel, hogy az ámuldozó érdeklődő nemegyszer a rázúduló tudás-záporból alig-alig valamit jegyezhetett meq. Hoqy aztán a szállongó hír milven aránvúvá fokozta Erdély-szerke Kelemen Lajos tudásának méreteit, arra nézve — egy alkalommal — ő beszélte el a következő anekdotikus történetet: Eqszer, ha jól emlékszem, Szamosúvárról egy eqyszerű ember kereste fel. A bemutatkozás után arra hivatkozva, hogy neki azt mondták, Kelemen tanár úr mindent tud, kéri, mondja meq: ki volt az ő nagyapja? A mindentudással meqgyanúsított csak nehezen állhatta meq, hogy szembe ne kacsqja a qvermeteg kérdésfeltevőt. De visszafojtva magába a derűt, ilvenféleképpen válaszolt: Először is: hoqvan kívánhatja tőlem, hogy tudjam, ki volt az Ön nagyapja, mikor ezt még Ön sem tudja?! Aztán másodsor: Ha én ilvenféle kérdésekre is választ tudnék adni, a cirkuszban mutoqathatnám magam, s jobban meqélnék az ottani szerzeménvemből, mint ahogy élek a levéltárosi fizetésből. — Jellemzőként mondtam el ezt a történetet. Nem tettem hozzá és nem vettem el a lényegből semmit. Ez persze csak rendkívüli, végletes eset, leqtöbbször valóban bebizonvosodott, hogy a Tanár úr felvilágosítást tudott adni a nekiszeqzett kérdésre.

A nagy Mesterrel kapcsolatos emlékeim rengetegéből egy másik jellemző eset is tollra kívánkozik. Ez az emlék a társadalmi, közéleti ranglétra ellenkező végletéhez tartozó személyhez fűződik. Csak hozzávetőlegesen emlékszem a történet időpontjára. Az 1930-as években történt, hogy az első világháború után felszabadult Lengyelország akkori nagy államfője, Pilsudszky marsall romániai látogatása során felkereste Kolozsvárt is, főként azért, hogy az erdélyi fejedelmi süveg mellett a lengyel koronát is viselő Báthory Istvánra nézve bizonyos felvilágosításokat kapjon. Ki adhatott ilyen vonatkozásban pontosabb, részletesebb felvilágosítást, mint éppen Kelemen Lajos?! A fejedelmi Erdélynek leggazdagabb forrassanyaga az Erdélyi Nemzeti Múzeum

Levéltárában az ő gondjaira volt bízva: a Báthoryak korának minden darabja megfordult kezén, és így a kor minden szereplője személyes ismerőse volt. A hivatalos hazai kísérőket is tájékoztatták erről, és ezért ők Pilsudszky marsallal Kelemen Lajos dolgozószobájába nyitottak be. A marsallnak már az első benyomás kellemes volt, hiszen a levéltárosi szék támlája mögött éppen a lengyel rendek Báthory Istvánt királyukká választó oklevelének fényképhasonmását pillantotta meg. De az első perctől megnyerte tetszését maga a Levéltár gazdája is. Kelemen Lajos a bemutatás után az államfőnek kijáró tisztelettel, de keresetlen közvetlenséggel hallgatta a jövetel céljára vonatkozó tájékoztatást. A feladott kérdésekre készségesen adta volna meg a választ, ha — tudott volna lengyelül, vagy azokon a nyelveken, amelyeken Pilsudszky a magas diplomácia és a társadalmi érintkezés szintjén értekezni szokott. Nem ismerve ezeket a nyelveket, a Tanár úrnak mentő ötlete támadt: a feltett kérdésekre latinul válaszolt. A marsall újabb, most már latin nyelvű kérdéseiből, válaszaiból kiderült, hogy ő is jól tud latinul. Mivel az államfő az első találkozáskor elbocsátotta kíséretét, így már akkor, majd az egymást követő napok magános látogatásai során a nagyjában azonos korú Pilsudszky emberileg nagyon közel került Kelemen Lajoshoz. A latin nyelvű eszmecsere rendjén biztonnal el-elcsodálkozott azon a sok új ismereten, amelyet lengyel királyukra vonatkozóan a levéltárostól hallott. Noha a kettejük érintkezése csak egy néhány alkalomra korlátozódott, a marsall őszinte nagyrebecsüléssel vett a Tanár úrtól búcsút. S hogy ez nem a történet utólagos felnagyítása, mutatja az, hogy Pilsudszky Lengyelországba való visszaérkezése után sem feledkezett meg róla. Jóllehet Kelemen Lajosban is kitörőhatalmian élt tovább az államfővel való együttlét emléke, mégiscsak meglepetést jelentett számára az, hogy már néhány héttel az államfői látogatás után megérkezett számára a lengyel lovagrend magas kitüntetése. Az meg aztán megint Kelemen Lajosra jellemző, hogy környezetében senki előtt nem emlékezett meg az államfői elismerés e szép jeléről. Magam is csak úgy tudok róla, hogy — egy-két évtizeddel később egy alkalommal, mikor fiókja rengetegében nem lelt meg valamit, segítségére sietve, nem az ugyan, amit kerestünk, de maga a szép kitüntetés kezembe akadt. Érdeklődésemre aztán nem tudott kitérni a válaszadásban az elől, hogy legalább nekem elmondja a történeteket olyanformán, amint azt az előzőkben előadtam.

S ha már sort kerítettem az államélet legmagasabb fokán álló Pilsudszky marsallal kapcsolatos, a találkozó mindkét szereplőjére jellemző történet feljegyzésére, tegyek említést egy másik olyan esetről is, melynek rendjén Kelemen Lajos a korabeli társadalmi ranglétra legmagasabb fokán álló egyik arisztokrata nőtagjának adott anekdotikusan jellemző választ. Előzetes tájékoztatásként előre kell bocsátanom, hogy a levéltárosi szoba ajtaján bekopogtató érdeklődők, felvilágosítás-kérők között szép számmal voltak arisztokraták is. Kelemen Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkári posztján töltött több mint egy év, tizedes szolgálata rendjén nagyon közeli hivatali és természetesen személyi kapcsolatba került az erdélyi társadalom minden rétegével, és így az arisztokrácia tagjaival is. Ezeket a kapcsolatokat ő nem a maga, hanem az Egyesület érdekeinek szemmel tartásával gyümölcsöztette egyebek mellett úgy, hogy rávette a nagy és kis családi levéltárak

birtokosait, hogy levéltári anyagukat megőrzés végett az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának adják át. Minthogy ilyen irányú fáradozása rendkívül eredményes volt, a múzeumi Levéltár rövidesen az erdélyi családok levelesanyagának hatalmas gyűjtőlevéltárává fejlődött. Éppen ezért, ha valamely család valamilyen familiáris ügyben tájékozódni akart, a levéltárak anyagát, és az egyes családok történetét egyedül, de alaposan ismerő Kelemen Lajoshoz fordult felvilágosításért. Egy ilyen alkalommal a Levéltárban magánosan dolgozó levéltárost egy arisztokrata nő kereste fel. Miután biztonnal megkapta kérdéseire a legavatottabb személytől a választ, ezt az értetlenkedő kérdést tette fel: Mondja, Tanár úr! Nem unja magát e g y e d ü l e közt a sok poros irat között? — Méltóságos Asszony — szölt az unatkozással gyanúsított —, ha benyúlok ebbe a dobozba, császárokkal, királyokkal, fejedelmekkel társalgok; ha meg ennek a doboznak a levelesanyagát forogatom, püspökök, papok, professzorok, írók, orvosok, művészek, tudósok, kézművesek élénk társalkodásának, hadvezérek, közkatonák kardcsörtetésének, fegyverforogtatásának vagyok néma hallgatója, tanúja; abból a másik dobozból kivett levél jobbágyok panaszát jajgatja felém. Ha ebben az irányban tovább kíváncsiskodom: egy-egy levélkétegből az udvarbírák és a nekik kiszolgáltatót „nemtelenek” szenvedélyes pántolódásában, perpatvarkodásában veszek hallgatógon részt. Hogy unnam magam? Kinek van ennél jobb, érdekesebb, színesebb társasága Kolozsvárt? — Így vallott a nagy levéltáros a munkahely „unalmáról”.

8. De a másokkal szemben való magatartás érzékeltetésére az imént elmondottak után megint a magam legszemélyesebb emlékeiből villanthatok fel néhány a tanárra és tudományos nevelőre nézve, gondolom, jellemző mozzanatot. A tanár és a tanítvány kapcsolata az ismeretség első évtizedében nem volt folyamatos. Az 1925 őszén kezdődő és az 1925—1926. teológiai év alatt folytatott levéltárosi famuluskodásomra következő tanulmányi évet magam a Skót Allamegyház (Church of Scotland) ösztöndíjával az edinburghi és a st. andrewsi egyetem református teológiai karán töltöttem. Az egy éves „kiesés” azonban nem párologtatta el belőlem sem az érdeklődést, sem a munkakedvet: az 1927 őszén kezdődő IV. teológiai évem alatt tovább folytattam a levéltári anyaggal való bíbelődést annak ellenére, hogy a Rockefeller-ösztöndíj csak egy évre szölt. Ekkor azonban már kevesebb szabad időm volt, mert tanítványokkal kellett bajlódnom, és különböző munkák vállalásával kényszerültem gondoskodni létfenntartásomról. Kelemen Lajos vezetésével azonban már annyira haladtam ekkorig a kéziratok anyag olvasásának és másolásának munkájában, hogy tanárom, a maga életéből ismerve a magamfajta szegénylegény nehézségeit, fizetési másoló munkát is juttatott nekem.

Éppen egy ilyen fizetési munkával jelentkezett az első vihar a tanár és a tanítvány derűs kapcsolatában. Nem a megszépítő messzeség mondatja velem, „történelmi tény”, ezen az elsőn kívül még csak egyszer, tehát eszményien nyugalmas kapcsolatunk rendjén mindössze kétszer tört ki köztünk, szerencsére, valóban csak futó égháború. Időbelileg az első kezdődött dörgés-villámlások közepette. Sietek megjegyezni: természetesen nem a tanár, hanem a tanítvány hibájából támadt akkor is az ézengés. Mert az volt a javából! Aki az olvasók közül sze-

mélyesen ismerte, az tudja: A Mester igazán jólelkű, határtalan segítőkészséggel „megvert” lélek volt, de ha felbosszantották, ugyancsak tudott háborogni. Az a bizonyos első alkalombéli vihar így keletkezett: professzorom Gyulai Pálnak, ha jól emlékszem, Szabó Károlyhoz, az Erdélyi Múzeum könyvtárának első igazgatójához, a nagy bibliográfushoz írt baráti leveleit adta ide nekem másolás végett. Nem vettem idejében észre, hogy — tintanyaló létemre — ujjaim összetintázták, s nem azt sem, hogy ennek sajnálatos következményeként hamarosan nem kívánatos foltok éktelenkedtek nemcsak saját másolatomon, hanem Gyulai egyik-másik levelének eredetijén is. Következett, azaz — csak következett volna a Kelemen Lajossal való összeolvasásnak más körülmények között nyugalmasan lefolyó mozzanata. Igen ám, de mihelyt a Tanár úr megpillantotta az első levelen rútolkodó tintafoltot, éktelen haragra gerjedt. Nem éppen a legnyugodtabb hangnemben, és nem éppen ékes minősítések kíséretében szememre hányta, hogy már bennem is, akiben eddig bízott, csalódott, mert hát ilyen meg amolyan hanyag, felületes, gondtalan s még mit tudom én mi minden rossz tulajdonságokban fertelmeskedő perszóna nem vagyok. Magamba roskadva, megsemmisülten hallgattam. Nem bántam volna, ha kénköves lángok kíséretében megnyílt volna alattam a föld... Az iszonyú büntudattal együtt kavargott bennem a fájdalom, hogy tanáromat így felbosszantottam. De berzenkedett az ifjonti önérzet is az elkövetett „bűn” miatt elszenvedett „aránytalanul” nagy büntetés hallatán. Az összeolvasás ilyen előzmények után természetesen meg sem kezdődött. Akkor is, azután is tapasztaltam, tanítómesterem az ingerültség felviharzása után jó ideig, nem ritkán soha többet nem tud azzal a dologgal foglalkozni, amely benne felkorbácsolta az indulatot. Ekkor már késő dél felé járt az idő. Mikor a Professzort felbosszantotta valami, rendszerint elhagyta azt a helyiséget is, ahol a bosszúság meglepte. Ezúttal is a legtávolabbi raktárhelyiségbe vonult el — ahogy ő szokta mondani — valami „tollutépő” munkát végezni. Felhasználtam pillanatnyi távollétét, és búcsúvélen somfordáltam ki a dolgozószobából... Szerencsére nem találok a folyosón sem vele. Miután a kisirülesi elhajlást sikeresen végrehajtottam, útközben a konviktus felé tartva, meggyökeresedett bennem a „szilárd” elhatározás: ilyen bűn, ilyen megszegyenülés után nem teszem többé be a lábam a Levéltárba. Letörtén, étvágytalanul fogyasztottam el az ebédet. Fél kettő tájt keltem fel az asztaltól... Utána nem tudtam dolgozni. Szégyenkeztem... Háborogtam... De az órák teltevel megingott bennem a déltáji „szilárd elhatározás”, s mikor a szokásos délutáni levéltárba menés ideje eljött, egyszer csak délutáni sétám közben utam a Levéltár felé kanyarodott... A Tanár úr már ott volt. Kopogtatásomra azonnal jött a bebocsátó „szabad”... Büntudattal és szorongva léptem be... Hátha kiutasít... És akkor következett számomra a még nagyobb megszegyenülés... Tanárom elém sietett, szabadkozott, kért, hogy ne vegyem zokon a délelőtti történeteket, de igazán értsem meg, mennyire szereti, milyen nagyon félti a Gyulai-leveleket, és egyáltalán a levéltár minden darabja milyen drága neki. Igazságtalan volt velem szemben — mondta —, hiszen ez megtröténhetik bárkivel... Különben is én ilyen meg amolyan vagyok... S aztán következett a délelőtti „értékelő” minősítések olyan visszája, amelyet már viszolygok papírra vetni. Nekem kellett a Pro-

fesszort megnyugtatom, nekem kellett bizonygatnom, hogy igaza volt, jogos volt a felháborodása, s én egész életemre megtanultam, hogy az eredeti darabokra való gondos vigyázás a levéltárban forgolódo számára elengedhetetlen kötelezettség stb . . stb. Mint ahogy úgy is volt: leckét kaptam. Egy életre szóló tanítást . . . S utána köztünk minden a régiben maradt, illetőleg . . . Mintha a kettőnk közötti viszony még melegebbé vált volna az első nagy vihar után . . . Ahogy ez már az emberi élet más területén is megesik néha.

Közbevetőleg meg kell jegyezmem: korántsem valami irányomban érzett különleges rokonszenv, nem a magam „személyes varázsa” készítette Kelemen Lajost erre a magatartásra, hanem igazságszeretete. Nem egy esetben úgy viselkedett másokkal szemben is. Egyik volt középiskolai tanítványa, Lakatos István mérnök és zenetörténetíró barátom nemrég beszélt el a következő esetet: Zenetörténeti munkálkodása kezdetén tudomást szerzett arról, hogy az Erdélyi Múzeum Kézirattárában volt tanára kezelése alatt van — ha jól emlékszem — a zeneszerző Ruzicska Józsefnek egy operája. Mi sem volt természetesebb, mint hogy felkeresse kedves tanárát, és engedélyt kérjen a kézirat tanulmányozására. Mikor Kelemen Lajos meghallotta, hogy mérnök tanítványa zenetörténeti kérdéssel óhajtott foglalkozni, azt mondta: menjen és végezze a maga mérnöki munkáját, és ne kontárkodjék bele a mások kérdéskörébe. Telt-múlt az idő . . . Barátomat az erdélyi zenetörténeti kutatás területén végzett úttörő munkássága elismeréseként az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjai közé választotta. A tagavató ülésen váratlanul felszólaló Kelemen Lajos az új tagot üdvözlő szavaiban — barátom legnagyobb meglepetésére — maga említette fel a volt tanítványával szemben tanúsított elutasító magatartás történetét, és — önnönmaga nyilvános hibáztatásával — utólagosan elnézését kérte a történetekért.

Azt is írhatnám, hogy kettőnk viszonyában viharok az volt az egyetlenben egy, amelyről az előbbieken számoltam be . . . Mert hiszen a második, amelyre már megelőzőleg céloztam, az elsőhöz képest csak hirtelenjében támadt és hamarosan elülő szél, csak futó permetezés volt. Ez is másolási munka rendjén esett meg. Jól emlékszem: a nagy Wesselényi Miklós rendkívül érdekes, őt és a kort egyaránt érdekfeszítően tükröztető naplója másoltatásával igyekezett a Tanár úr szűkös anyagi helyzetemen nekem valamelyes segítséget nyújtani. Minthogy külföldi ösztöndíjas koromban egy jó angol töltőtollat szereztem, ez nemcsak az előadásokon való jegyzetkészítéskor, hanem a levéltári másolás alkalmával is megfelelőbb íróeszköznek látszott a mártogatással, tintásüveg-feldülés veszélyével együtt járó acélhegyes tollszár használatával. Igen ám, de a töltőtoll állandó használata lágyabbá, bizonytalanabbá, határozatlanabbá teszi a vele írt betűk alakját: például az *u* és az *n*, az *a* és az *o*, a *h* és a *k* meg néhány más betűpár írásképe olyan veszedelmesen hasonlít egymáshoz, hogy ez a kézirat nyomdai munkálatai közben a szedőben és a kefélynyomat javítójának munkájában nagyon sok bizonytalanságot, nehézséget okoz. A naplómásolat összeolvasása rendjén Kelemen Lajos gyakorlott szemé észrevette, hogy a töltőtollas tanítvány írása a züllés útjára kerülésnek már nem a kezdeti fokánál tart, velős rövidséggel így foglalta egy mondatba intelmét: Dobja el azt a töltőtollat s írjon acéltollhegyell

E tilalmat nyomban bőséges, a töltőtoll tűzre való voltát illető magyarázat követte... Ezúttal is igaza volt... Miután utasítására acéltoll-heggyel átjavítottam a töltőtollas szöveget, a levéltári munkában magam a továbbiakban máig terjedő érvénnyel csak régimódi tollszárba tett acéltollszemmel körmöltem és körmölöm a cédulák rengetegét.

És aztán... sem kezdő tanítvány koromban, sem később, mikor a nagy tanítómester és rendkívüli ember barátságába fogadott, soha még futó félreértés sem zavarta meg kettőnk eszményi kapcsolatát.

9. A közvetlen, a továbbiakban zavartalan személyi kapcsolat évei a teológiai tanulmányok befejezése után, az egyetemi tanulmányok idejére átterjedtek. Magam ugyanis tanítónő édesanyám és ugyane körben buzgólkodó legidősebb nővérem nyomdokait követve, a „nagypapi” minősítést, azaz a lelkeszségre képesítő oklevelet már mint első éves magyar—angol—világtörténelem szakos egyetemi hallgató szereztem meg. Egyetemi hallgató koromban a Tanár úr választott szaktárgyak irányába fordította kutatói érdeklődését: ráirányította figyelmemet az ugyancsak az ő gondjaira bízott múzeumi kéziratárnak irodalomtörténeti vonatkozású kincseire. Megismertetett a kéziratárban lévő kéziratok verses- és énekeskönyveknek olyan becses darabjaival, mint amilyen a Vásárhelyi daloskönyv (1670 körül), Kádár énekeskönyv (a XVII. sz. közepéről való énekeskönyv megmentőjének, az unitárius Kádár József, dési polgári iskola igazgatójának, Dés és Szolnok-Doboka vármegye monografusának emlékét őrzi), Torockói Zsigmond daloskönyve (1689), Bocskor daloskönyv (1716) és sok más. Az ismerkedés eredményeként még egyetemi hallgatói évem elsőjén az Erdélyi Irodalmi Szemlében és külön az Erdélyi Tudományos Füzetekben György Lajos 1929-ben közölte az Erdélyi Múzeum kéziratok énekeskönyveiről írt könyvészeti tanulmányocskámát. Sem ez a tanulmányom, sem a további kutatás eredményeként a magyar egyházi és világi énekeskönyvekről néhány évvel később, 1934-ben megjelentetett összefoglaló könyvészeti munkával, doktori dolgozatommal nem szolgálhattam volna a szaktudomány érdekeit Kelemen Lajos ösztöklése és a kéziratok anyag szakszerű leírására oktató kezdeti segítsége nélkül. De alig van ezen kívül is — főként korai írásaim között — kisebb-nagyobb cikkem, tanulmányom, önállóan megjelent kötetem, amelyeknek sorai mögött ne lenne ott az Ő segítő keze vagy legalábbis iránymutató, végtelen igényességet követelő szelleme. S az, hogy az egyetemi évek befejezése után az irodalomtörténeti-könyvészeti vizsgálódásoktól a helynévtörténet, majd a nyelvtörténet irányába hajoltam el, az meg igazán azzal hozható kapcsolatba, hogy a levéltári forrásanyag ilyen irányú használhatóságára is az ő közleményei és még inkább személyes irányítása, felvilágosító adó készsége terelte rá figyelmemet. Ő ismertette fel velem a célt és fokozta bennem kitartó munkára készítően a céltudatot. Nagy kéziratok Erdélyi Helynévtörténeti Adattáram 80 egynéhány doboznyi anyaga éppen úgy sohasem gyűlt volna egybe az Ő kezdeményező, útmutató közleményei, személyes ösztöklése nélkül, mint ahogy aligha jelentek volna meg azok a helynévtörténeti adattárak megfeldolgozások, amelyeknek sora nem az ő és nem az én szándékom határozottsága miatt szakadt meg. S hogy a tőle kapott hatás fokát további beismeréssel érzékeltessem: a tőle belém átsugárzó levéltári bűvölet nyugőzött le egy életre szólóan olyan mértékben, amely képessé tett a Szótörténeti Tár

nem csekély odaadást és erőt kívánó gyűjtő- és feldolgozó-munkájának végzésére.

10. Noha ilyen mérvű hatásról a kortársak közül aligha számolhat be más kutató, nincs századunk Erdély történetével foglalkozó munkásai közül egyetlen hozzá forduló sem, akinek ne volna köszönni valója a tőle kapott felvilágosításokért és útmutatásokért. Minthogy a hálás és hálátlan kutatók kérdéseiről az Ő közelesen megjelenő kötetének bevezetőjében részletesebben szólok, itt csak arra utalok, hogy nemcsak a történetírás, hanem az írók sem vonhatták ki magukat az ő tudása és személyes hatása bűvköréből. Erre nézve csak a Móricz Zsigmonddal való kapcsolatát említem meg. Mikor a 30-as években Móricz az Erdély-trilógia írására készülődött, a történeti helyszínnel való ismerkedés céljából beutazta tájainkat. Az elámító tudásról hozzá is eljutott hírtől ösztökélve, Móricz kolozsvári tartózkodása alatt meglátogatta Kelemen Lajost is. Megelőzőleg már áttanulmányozta az őt érdeklő kornak a kiadványokban rendelkezésére álló forrásanyagát, illetőleg történeti irodalmát, de az így szerzett gazdag ismeretek birtokában is elámult azon, hogy milyen sokrétűen, milyen bensőségesen, mennyire teljes életszerűségében ismeri a nagy levéltáros az erdélyi múlt világát. Hogy nagyon sok újat hallhatott és sokat hasznosíthatott a hallottakból történelmi regényében, arról két tagadhatatlan tény beszél. Az egyik ez: A hármaskönyv második részének, *A nagy fejedelemnek* egy példányát Móricz olyan ajánló sorok kíséretében juttatta el Kelemen Lajoshoz, amelyben köszönetet mond a regény két lapján felhasznált, levéltáros-barátjától hallott remek látomásért. — A másik — a Móriczban Kelemen Lajosról kiformalódott véleményt eláruló trilógiabeli tény az, hogy a regényciklus egyik mindentudó szereplőjét a regényíró éppen *Kelemen deák* néven és olyan jellemzés kíséretében szerepelteti, amely jellemzés tökéletesen illik Kelemen Lajosra.

11. Az évforduló közeledtével kapott felszólításra az előbbieken a Kelemen Lajosra vonatkozó emlékeim közül a rá és a vele kapcsolatba került kortársakra legjellemzőbbek papírra vetésével, lehet túlon túl terjedelmessé és személyessé tettem ezt az ünnepi emlékeztetést. Mégis remélem, hogy az ez alkalomból megjelenő sok ünnepélyesebb hangú méltatáshoz Kelemen Lajos alakjának bemutatásával olyan nemes emberi és emberséges vonásaira villantottam rá, amelyek csak a közvetlen közelében évtizedeken át dolgozó tanítvány emlékezetében élhetnek s lejegyzetlenül vele együtt vesznek el.

Dr. TULOGDI JÁNOS

TALÁLKOZÁSAIM KELEMEN LAJOSSAL

1918-ban, egy szép tavaszi délelőtt egyedül kísétáltam a Bácsitörökba. Egyenesen az elején levő, természetjárók által Angyalkútnak nevezett forráshoz mentem szomjamat oltandó. Az előtte lévő tisztáson egy férfi körül kis gyermekek nagy csoportja állt, láthatólag tanár és ta-

nítványai. Mikor közelbe értem, éppen arról beszélt, hogy a forrás környékén a római Napocának a házai voltak, amelyekben bányászok lakhattak, akik mészkövet fejtettek Napoca építkezéséhez. Ezt igazolni látszik az is, hogy a közelben római kovácsműhely olyan eszközeit találták, amelyekkel valószínűleg a bányászok szerszámaikat tatarozták. A tanárhoz léptem, bemutatkoztam és megkértem, engedje meg, hogy hallgassam magyarázatait. Később egy szélen álló kis diákot megkérdeztem, hogy kicsoda a tanár bácsi. A fiúcska szeme felcsillant, és az őszinte, rajongó szeretet hangján mondta: Kelemen Lajos tanár bácsi. A további magyarázat során elmondta, hogy Napocának Kolozsvár környékén hol voltak még kisebb települései. A magyarázat végén hosszasan és kedvesen elbeszélgetett velem.

A fenti, számomra olyan emlékezetes esemény után ha Kolozsvár utcáin találkoztunk, köszöntésemet kitüntető előzékenységgel fogadta és velem, a sokkal fiatalabb tanárral közvetlen modorban elbeszélgetett.

Ezután sokszor megtörtént az, hogy az utcán felnőtt emberekkel körülvéve láttam Kelemen Lajost. Gyakran észrevettem, hogy vidékről feljött emberek társaságában volt, akiknek Kolozsvár utcáit és nevezetes, műemlék épületeit mutatta meg. Rövidesen az ő engedélyével mindig csatlakoztam az ilyen társasághoz, és boldogan hallgattam nagyértékű magyarázatait. Ezeket a csoportokat a házsongárdi temetőbe is sokszor elvezette, ahol az ott nyugvó ismertebb kolozsvári lakosok életútját és munkásságát ismertette. Ugyanezeket nyilvános előadásokon is elmondotta, hiszen ő volt a házsongárdi temető legjobb ismerője. Sajnos e magyarázatokat csak részben jelentette meg írásban, például a Keresztény Magvetőben, a kolozsvári napilapokban és több más folyóiratban. Ilyen cikkekben ismertette a kolozsvári unitárius kollégium szenorainak nagyértékű feljegyzéseit is.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület a kolozsvári és vidékről jövő kirándulók vezetésére vezetőket akarván nevelni, tanfolyamot rendezett, amelyen felkérésére Kelemen Lajos ismertette Kolozsvár történetét és a Kolozsvár környéki kirándulóhelyek nevezetességeit is. Az egyik legfontosabb útvonalon rendezett tanulmányúton, amely Kolozsvártól dél felé Aranyosszékre és Torockó környékére vezetett, én is részt vettem. Ezen az úton mondta el, hogy Felek községben egy nagyon szép román ortodox műemlék templom van, melyet Kós Károly restaurált. Ezután a Feleki hegy déli oldalán a Turi vagy Rákos patak mentén lévő halastavakat ismertette. Főleg arra tért ki, hogy a kora tavaszi gyors hóolvadások vagy az erős őszi esőzések következtében ezek a tavak olykor megduzzadtak. Ilyenkor nagy károkat okozó árvizek keletkeztek. Ismertette Torda sok nevezetességét is. Legelőször is azt, hogy 1568-ban a tordai országgyűlés a főtéren levő nagy gótikus templomban Dávid Ferenc reformációjának a hatása alatt kimondta a vallásszabadságot. Továbbá ismertette az újtordai református vártemplomot. Torda másik nagy nevezetessége volt, amelyre ma már csak egy néhány nagyon idős ember emlékezik, a fahíd; ennek az íves felépítésű, fagerendákból összerótt faszerkezete az első íves híd volt a Földön. A rajta volt emléktábla örökölte meg Kövecsi János „hazafi” főépítőmester ritka „elmemunkáját”, amelyet a folyó is „herkulesi erővel mormolva bámult”.

Természetesen megemlítette a tordai és turi hasadékokat. Ismertette a mészközi unitárius templomot és megemlékezett Balázs Ferenc munkásságáról. Balázs Ferenc, aki „bejárta a kerek világot”, volt ennek a templomnak a papja. A végén ismertette Torockó múltját, majd Torockószentgyörgyön megmutatta a várrmot, továbbá azt az emléktáblával megjelölt házat, melyben Brassai Sámuel született. Megemlítette, hogy Brassai Sámuel volt az utolsó és legnagyobb magyar polihisztor, akiről Jókai Mór kedvesen mondta, hogy minden hajszála egy más tudománytól öszült meg.

Ugyanígy ismertette a Kis-Szamos mentének nevezetességeit, köztük a szentbenedeki Kornis kastélyt, melyet most restaurálnak, azután Kalotaszegen a Kapus patak, a Nádas és az Almás patak mentének szépségeit és műemlékeit. Ezek között a leghíresebb a vistai református műemléktemplom, amelyről szóló ismertetését a Pásztortűz több folytatásban közölte.

Kelemen Lajost Monostori úti lakásán is többször felkerestem. Nagyon sokat tanultam tőle, amit igyekeztem tovább is adni, de mindig hivatkoztam rá.

Kelemen Lajos életének utolsó szakaszát — a legutolsó hónapokat kivéve — a kolozsvári ortopédkórházban töltötte, ahol dr. Fazakas János igazgató-professzor és dr. Zilahi József főorvos nagy szeretettel ápolták, és igyekeztek enyhíteni testi és lelki szenvedéseit. Ez időben is sokszor meglátogattam. Amikor legutoljára nála voltam, lelki szemeim előtt elvonult az elmúlt több évtized eseménye, ami az első Bácsi-torokban történt találkozásunk óta történt, és azóta folyton erősödő szeretettel és hálával gondolok az én atyai barátomra, aki egy élő történelemkönyv volt.

Dr. ÜRMÖSI KAROLY

A TUDÁS SZERÉNYSÉGE

Kelemen Lajosra emlékezem, akit ember- és életszeretetéből fakadó szolgálatkészsége, lebírhatalan derűlátása, gyermekien tiszta humora tett minden ízében közösségi emberré; akit egyéni sorsának gyötrő megpróbáltatásai sem tudtak megtörni, aki nem tanárosan, hanem a szenvedések fölé emelkedett, töretlen emberséggel tanított akkor is, ha tréfálkozott, sőt gyakran éppen ezzel tanított.

Kelemen Lajos — sajnos — nem volt tanárom. Így részesülhettem abban a szerencsében, hogy rátalálásom első pillanatától nekem Lajos bácsi volt és maradt.

Lajos bácsiról, a tanárról, a bátyám ejtett szavakat. Ő beszélt a Lajos bácsi vezette iskolai kirándulásokról, amiket a természetszeretet beidegzése, az ismeretszerzés és a jókedv jellemzett. Ilyen kirándulás

alkalmával kóborolt el a csapattól Weiss nevű osztálytársuk, akit Lajos bácsi mentett ki a juhászcutyák karmaiból.

Tudása közismert, szerénysége közmondásos volt. Szegény édesanyám egy alkalommal így szólt: „A tanár úr emlékezőtehetsége alig mérhető emberi mértékkel!” Mire Lajos bácsi: „Valóban én sok mindenre emlékezem, köztük sok fölösleges dologra, de pl. egy kiló pityóka árát öt percig sem tudom megjegyezni.”

A segítséget senkitől sem tagadta meg. Tudtommal egyszer nem teljesített szakmai körével kapcsolatos kérést. Az elutasítás áldozata én voltam, oka pedig egy távoli unokabátyám. Az illető kérte Lajos bácsit az Ürmösiek családfájának összeállítására. A munka hónapokat vehetett igénybe, mégis eleget tett a kérésnek. Én minderről nem tudtam. Egyszer kezdett fészkelődni bennem is a családfa iránti érdeklődés. Talán azért olyan későn, mert boldog emléké Kálmán nagyapám nevünknél még az „y” használatát is megtiltotta, vélhetőleg elkerülendő a származási előítélet burjánzását. Családfás igényemmel Lajos bácsihoz fordultam bizalommal. Nem fejezhettem be kérésemet s haragja lángja már a mennyezetig csapott. Elharsogta az unokabátyámmal történeteket. „Tudod — dörögte —, hogy rövid idő múlva az a gazember újból kérte a családfát, mondván, hogy az előző valahol elkallódott. Így megcsúfolni egy embertársunk munkáját.” Más bűnéért lakoltam, de igazat adtam Lajos bácsinak. És nyertem is valamit: megismertem azt a Kelemen Lajost is, aki a felelőtlenséget, amikor az az egyén vagy a közösség munkájának meg nem becsülését jelenti, megbocsáthatatlan bűnnek minősíti.

Közhely, hogy tudását — egyéni vagy szakmai irigység nélkül — minden érdeklődővel megosztotta. Ezért járta sokszor naphosszat ismerősökkel vagy idegenekkel városunk utcáit, a Házsongárdi temetőt, ismertette a nevezetességeket, történelmi emlékeket. Ha ilyen célokért vidékre hívták, ment. A hallgatóság nem csupán új ismereteket szerzett tőle, hanem a szívével is megérthette, hogy mi a szülőföld, a múlt és az emberek iránti igaz szeretet.

Mélyen érző ember volt, de nem érzelmeskedő. Panasz és zokszó nélkül viselte felesége korai elvesztésének rettentő súlyát; és így viselte el, de szilárdan viselte, az egyéni egyedüllét sivárságát; ezt a nép iránti növekvő szeretetével egyensúlyozta ki.

Végtelen kedves volt az öniróniája, mely részben szerénységéből, részben pedig leírhatatlanul derűs világnézetéből fakadt. Ugyancsak szegény édesanyám mondta egyszer neki: „Milyen nagy kár, hogy tanár úr nem tud idegen nyelveket.” Lajos bácsi mosolyogva felelt: „A jó Isten mindig tudja, mit tesz. Mi lenne, ha még más nyelveket is beszélnék, amikor magyarul is lyukat beszélek az emberek hasába.”

Sokan talán nem is hiszik, hogy Kelemen Lajos komolyan és hittel beszélt Istenről. Szegény édesapám egyszer ezzel fordult hozzá: „Lajos, én nem is értem, hogy te mért lázadsz oly gyakran az Úr ellen?” Lajos bácsi így vallott: „Károly, én hiszek a lélek Istenében, akihez a templomba is járok. Mikor súlyos szavakat mondok, mindig a nagyszakállas, haragos Úrra gondolok, akiben különben nem is hiszek.”

Feleségemmel együtt boldog birtokosai vagyunk a Lajos bácsi emléksorainak, amelyek a Kelemen Lajos Emlékkönyv fedőlapjára és a

szívünkbe vannak bevésve: „Ürmösi Károly öcsémnek és kedves feleségének

Az öreg ember kölcsön kérhet,
Ha nincs raktárán szellemkészlet.
Én is most épen azt teszem
S csak ennyi kölcsön-énekm:
„Az emlékek vizi növények, —
A hulló könnyekből élnek.“

Kolozsvár, 1959. XII. 13., Kelemen Lajos.

Mérhetetlen tudássá érett tudományszomj, őszinte szerénység és serkentő szolgálatkészség: ez Kelemen Lajos egyéniségének rövid foglalata.

Születésének 100. éves évfordulóján a hála és emlékezés zászlaját azelőtt az ember előtt kívánom meghajtani, aki egy hosszú élet munkájával igyekezett belegyökereztetni embertársai szívébe a legszentebb érzéseket: a múlt megismerése révén a szülőföld szeretetét, az embertársaink iránti megbecsülést, a segítő szolgálatkészséget, a tudományszomjat, egyszóval egy jobb élet igenlését. Egy olyan emberre emlékszem, aki munkaszeretetével, áldozatos életével, önzetlenségével, derűlátásával bármilyen egészséges társadalomban a jóakarató emberek példaképe lehet.

SZÓSZÉK – ÚRASZTALA

ARTHUR J. LONG

„ELJETEK AZ ÚRHOZ MÉLTÓAN“

Kol 1,10

A megtisztelés és kiváltság mély érzésével állok előttetek és szölok hozzátok az unitárius bizonyágtétel és tudomány központjában. Kolozsvár a legrégebbi unitárius gyülekezet otthona a világon; ez a város és egyházközség Dávid Ferenc halhatatlan nevéhez kapcsolódik, aki annak a hitnek úttörője és vértanúja, melyet mi is vallunk. Dávid Ferenc volt az ésszerű kereszténység apostola, a türelem és vallásszabadság legkorábbi szószólója. Wilbur, a nagy amerikai unitárius történész megállapítása szerint Dávid Ferenc megérdemli, hogy mint az unitárius történelem vértanúinak egyikét Servetóval egy sorba állítsuk. „Dávid Ferenc hitfelfogásában és tanításában messze megelőzte Socinust és a maga korát; egyike volt azoknak a korai unitárius vezetőknek, akik lelkileg otthon éreznék magukat a 20. század unitáriusai között.“

Állandóan emlékeztetem angol testvéreimet, hogy az unitarizmus igazi szíve és eredeti forrása annak a hitnek, amelyet mi is vallunk, amely annyira kedves nekünk, és az itt van Romániában. A legrégebbi angol unitárius egyházközségünk története a 17. században kezdődik. Ez a kezdet John Biddle nevéhez fűződik, akit jogosan neveznek „az angol unitarizmus atyjá“-nak, akit hitéért bebörtönöztek és aki szenvedései következtében 1662-ben halt meg. Az általa alapított kicsi gyülekezet hamar kihalt. Mindazok a gyülekezetek, amelyek eredetüket a 17. századra vezetik vissza, megalakulásuk idejében még nem voltak unitáriusok. Az angol unitarizmus valójában a 18. században kezdődik Priestley és Lindsey munkásságával. Erdélyben viszont az unitarizmus már a 16. században kezdődik az 1568. januári tordai országgyűlés történeti határozatával, melyet Wilbur amerikai történész az „unitárius történelem Magna Chartája és arany dátumá“-nak nevez. Ezen a helyen ti jogosan és büszkén beszélhettek négyszáz éves folytatólagos unitárius történelemről, a hűséges és töretlen bizonyágtétel négyszáz évről, amely nehézséggel, viszontagsággal és üldözéssel volt tele.

Üdvözöllek és tisztellek titeket az egy Isten nevében, akit mindannyian szolgálunk. Kitüntetve érzem magam, hogy ez alkalommal mint a Manchester-i Unitárius Teológiai Intézet rektora közvetíthetem Intézetünk legmelegebb jókívánságait, valamint az Angol Unitárius és Szabadelvű Keresztény Egyház meleg és baráti üdvözlését. Köszöntjük és nagyra becsüljük dicsőséges történelmeteket és évszázados hűséges tanúbizonyásokat. De mi nemcsak a múlt nagy neveit köszöntjük, meg-

emlékezünk az imádság szavaival „az elhunyt hűséges és buzgó unitáriusokról is, akiknek emléke Istennél él”.

Üdvözöljük és tiszteljük egyházakat úgy, amint az ma él és munkálkodik a 20. század nehéz világában, s törekedik megtartani atyáink hitét és tanúságtételét. Pál apostolnak a tesszaloniakai gyülekezethez intézett szavaival köszöntelek: „Hálát adunk az Istennek mindenkor mindnyájatokért, emlékeztünk rátok a mi imádságainkban; szüntelenül emlegetve a ti hitetek munkáját, és a ti szeretetetek fáradozását” (1Tessz 1,3).

Ez alkalommal Pál apostolnak egy másik mondásáról szeretnék beszélni, melyet a kolosszabeli gyülekezethez intézett: „Éljetek az Úrhoz méltóan teljes mértékben az ő tetszésére, teremjete gyümölcsöt mindenfajta jó cselekedettel és növekedjete az Isten ismeretében.” Ezekben a szavakban a mindannyiunk által vallott hit lényegének szép összefoglalása található, annak a hitnek, amely a könyörület és az ember-séges cselekedetek nemes gyakorlásában fejeződik ki, amely jószívú és türelmes a különbségekkel szemben, és amely Isten megismerésére irányuló, állandóan mélyülő lelki tudatosságot és növekedést tükröz.

Lássuk közelebbről az apostol mondását. Ő azt tanítja, hogy nekünk az Úrhoz méltóan kell élnünk, teljes mértékben az ő tetszésére. Időszerű figyelmeztetés ez, hogy a keresztény vallás sokkal inkább az élet, mintsem a hittételek ügye. „Nem minden, aki ezt mondja nékem: Uram! Uram! megyen be a mennyek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát” (Mt 7,21). Amint a nagy angol színműíró és filozófus, George Bernard Shaw egyszer megjegyezte: „Egy embernek a hitvallását nem annyira abból állapíthatjuk meg, amit hisz, hanem inkább abból, amit cselekszik.” Az élet, amit élünk és ahogyan embertársaink iránt cselekszünk — ez az, ami valóban fontos. Pál apostol szerint mindig törekednünk kell arra, hogy gyümölcsöt teremjünk minden jó cselekedetben. Ez a bibliai hasonlat emlékeztet arra a próbára, melyet Jézus sugalmazott, és amelyet sok keresztény elfelejtett: „Gyümölcsöikről ismeritek meg őket.” Ez az a próbatétel, melyet olyan sok keresztény teljesen mellőzött, s amelyet az unitáriusok a maguk kárán kénytelenek voltak tapasztalni. Az egyház híveitől azt kérte számon: „Mit hisztek? Melyek a dogmáitok?” Majd azt parancsolta, hogy ezeket a hittételeket el kell fogadnotok és alá kell írnotok ezt a hitvallást! Ezzel szemben Jézus azt tanította, hogy: „Gyümölcsöikről ismeritek meg.” Mi teljes alázatossággal állíthatjuk, hogy ezt a jézusi követelményt soha nem felejtettük el. Mindig törekedtünk keresztények lenni, Jézus követői, mindenben neki tetsző életet élni, és minden jó cselekedetben gyümölcsöt teremni.

„Jó cselekedetek!” — Akik jártasok a teológiában, azok tudják, hogy a „jó cselekedetek” egyike azoknak a látszólag ártatlan kifejezéseknek, melyek a kereszténység történetében végtelen vitáknak, megoszlásnak és vérontásnak voltak a forrásai. Hogyan üdvözülünk, kérdezték: hit vagy cselekedet által? Visszaemlékszem egy történetre, melyet néhai tanárom, az oxfordi Manchester College rektora, Robert Nicol Cross mondott. Egy fiatal lelkész egyik idősebb lelkésztársát látogatta meg. A házigazda ragaszkodott hozzá, hogy vendégét elkísérje a vasútállomásra. A fiatal embert nyugtalanította a lassú menés, attól félt, hogy a vonatot lekési. A házigazda, aki állandóan figyelte az

óráját, kitartott amellett, hogy a vonat érkezéséig még elegendő idejük van. Sajnos, amikor az állomásra értek, a vonat már elment. A házigazda elfelejtette aznap felhúzni az órát, és emiatt megállott. Nagyon le volt hangolva, s azzal mentegette magát, hogy nem tudja megérteni, hogy ez történhetett. Ő mindig hitt az órájában. „Az lehet — mondotta a fiatalember —, de az óra esetében is a hit mellett cselekedetre is szükség van.” Ez igaz! Természetes, hogy szükségünk van hitre, de szükségünk van jó cselekedetre is, úgy, amint hitelődeink állították. Egyet-értünk a Jakab-levél írójával, hogy a hit cselekedetek nélkül természetlen, halott. Bizonyára tudjátok, hogy Serveto hitvitáiban nem csupán a szentháromságot tagadta, de ellene volt a hit által való üdvözülésnek is. Tudatában volt annak, hogy szükségünk van cselekedetre is, mindenképp pedig jó cselekedetre. Mennyi küzdelmet és vérontást lehetett volna elkerülni, ha az emberek kivégzése helyett ezt figyelembe veszik!

Mint egyének és mint egyház mindig kérdeznünk kell önmagunktól: termünk-e gyümölcsöt jó cselekedetben? Barátságosak, segítőkészek és szeretők, könyörületesek és türelmesek vagyunk-e? S mivel hitünk nem csupán egy érzelmi jóakarát ügye, állást foglalunk-e határozottan az igazságtalanság és elnyomás ellen? Erősek vagyunk-e mindig segíteni a gyengét és az elnyomottat? A múlt század egyik nagy angol unitáriusának, John Relly Beard-nek, a Manchester-i Unitárius Teológiai Intézet alapítójának és első rektorának szavai szerint: „Mi unitáriusok lényegében harcos magatartásúak vagyunk: mi állandóan küzdünk a tévedés, a babonák és a nyomorúság ellen.”

De térjünk vissza egy pillanatra textusunkra, figyeljük meg, benne fontos megállapítást találunk: „növekedjete az Isten ismeretében”. Vajon nem képezi-e a mi egyházunk és minden egyház küldetésének lényeges részét, hogy Isten létét és szeretetét még valóságosabbá tegyék? Egyházunkban sok vita folyt a lelkész hivatásáról. Meggyőződésem szerint a lelkész az a személy, akinek az a munkaköre, hogy Istent még valóságosabbá tegye mások számára. S mivel mi elfogadtuk a hívek egyetemes papságának protestáns tanítását, hisszük azt is, hogy nem csupán egyedül a lelkész az, aki ezt a munkakört betölti. Az egész egyház és annak minden tagja részt vesz a lelkészi munkakörben, melynek lényege: valóságosabbá tenni Istent mások számára. Kétségtelen, hogy ez egyházunk feladatának szerves része. Napjainkban — természetesen — ki kell terjesztenünk barátságunkat, jó viszonyunkat, közösségünket azok felé is, akik kétséget táplálnak Isten iránt, akik magukat humanistáknak nevezik, akik az Isten fogalmába foglalt kérdésekkel vívódnak, és akiknek új, a megszokottól eltérő eszmék vannak Istenről. Szükségesnek látszik megállapítani, hogy mi nem csupán azért vagyunk, hogy Istent valóságosabbá tegyék, hanem inkább azért, hogy az élet rejtett lelki mélységeit embertársaink számára valóságosabbá tegyék. Ez tulajdonképpen az istenismeret növekedésének egy másik módja. Ma egyes nagy teológusok emlékeztetnek arra, hogy Isten lényegében a lét alapja, és így ő elsősorban lelkünk mélységeiben található meg.

„Teremjete gyümölcsöt... növekedjete az Isten ismeretében.” A növekedés szót nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Egyházunknak sohasem szabad megelégedni a tétlenséggel, a helyben állással. A

lelkiismeretünk is mindig növekedő kell hogy legyen. Törekednünk kell mindig előrehaladni, fejlődni, biztos lenni a „zarándok-atyák” hitében, akik hazájukból — Angliából — Amerikába mentek át, hogy általuk „az Úr igéjéből még több világosság és igazság törjön elő”. Egyik nagy értéke Dávid Ferencnek az, hogy ő nem félt megváltoztatni eszméit. Nekünk sem szabad soha félnünk a változástól. Amint egy bölcs ember mondotta: „Élni annyit jelent, mint változni, és jól élni azt jelenti, hogy gyakran változni.” Az angol unitárius énekeskönyv egyik énekének szavai szerint:

Tisztább, egyre tisztább legyen az értelem,
hogy minden kötelesség drágább legyen nekem, . . .
Hogy egyre magasabbra a felhők s éj felett
fölemelkedve, érjek a felkelő naphoz közelebb.

Nekünk mindig növekedni kell a lelki valóság ismeretében, hogy ismertté tegyük mások között is a mi unitárius hitünket. Megmutatjuk azt egyházunk életében és a mi életünkben, mint egyének életében a hitelődeink által reánk hagyott vallás átalakító hatalmát. Tegyük ezt úgy, amint arra Pál apostol figyelmeztet: amiképpen ragyogott Mózes arca, amikor lejött a hegyről, a mi arcunk is ragyogja Isten dicsőségét.

A nagy angol novellairó, Thomas Hardy verseket is írt. Egyik általam nagyon kedvelt verse egy egyszerű madárénekről szól. Hardy elmondja benne, hogy egy hideg, sötét este történt, körülötte nem volt más semmi, mint homály és kétségbeesés. Egyszerre azonban egy csodálatosan szép madárének csendült fel. Meglepődve állapította meg, hogy egy öreg, tépett rigó énekelt, a hűvös esti levegőt égi zenével töltve be. Mit jelenthetett ez az ének?

Oly kevés oka lehetett, hogy elragadtatott
hangjával csengje, mit a Föld bárhol is adhatott,
hogy arra kellett gondolnom: benne áldottan felbuzog
a jó remény, miről én nem, de ő már rég tudott . . .

Titkos, áldott remény! Vajon nem jelenhetünk-e meg mi is így a világ előtt mint olyanok, akiknek egy szent, áldott reményünk van? És amint Pál apostol mondja, pontosan azért, mert nekünk megvan ez a reményünk, mert képesek vagyunk azt a beszéd merészségével szólani is. „Az Úr pedig a lélek; és ahol az Úrnak lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). Éppen ezért „ilyen reménységben nagy nyíltsággal szólunk”. „Mi pedig az Úrnak dicsőségét mindnyájan fedetlen arccal szemlélvén, ugyanazon ábrázatra elváltozunk, dicsőségről, dicsőségre, úgy, mint az Úrnak lelkétől” (2Kor 3,18).

Tennyson, a viktoriánus korszak nagy költője egyik barátjával arról vitatkozott, hogy amikor elérkezik az idő, hogy eltávozzanak erről a világról, mit szeretnének életükben megvalósítotttnak tudni. Barátja ezt mondotta: „Szeretném tudni és érezni, hogy én ezt a világot jobbnak hagyom hátra, mint ahogy találtam.” Tennyson ezzel szemben ezt mondta: „Én inkább azt szeretném remélni, hogy képes voltam a világnak Isten új látomását adni.”

Igen ismert Angliában a Maude Louise Raye-nak egyik balladája, amelynek címe *Az én feladatom*. Sokan kigúnyolták ezt a verset. Én azonban mégis hiszem, hogy ez a vers nekünk az erő üzenetét sugározza:

Valakit egyre jobban szeretni nap mint nap,
gyermeki életeknek tárnai fel utakat,
elmélkedni — hadd érjen a nemes gondolat —
s imádkozni s ha est jó, szórni mosolyomat;
az igazságot tartva égő szemem előtt
s követni azt, mint ahogy a vak emberek
vágynak a világosság után.
Hajnaltól éjszakáig tenni a tölem telhetőt —
s megtisztítani szívem: hogy Istent mindig
láthassam,
s szavára válaszolhassak: ez az én feladatom.

Nemde ez a mi feladatunk, egyházunk feladata? Nem próbálhatjuk-e meg, hogy méltóbbakká legyünk erre a feladatra, melyet Isten állít elénk? Meggyőződésem, hogy feladatunkat teljesíthetjük, ha mindig emlékezetben tartjuk azt a tanácsot, melyet Pál apostol adott régen a kolosszabeli gyülekezetnek: „Éljetek az Úrhoz méltóan teljes mértékben az ő tetszésére, teremjetekek gyümölcsöt mindenfajta jó cselekedettel, és növekedjetekek az Isten ismeretében.” Amen.*

SZÉKELY LÁSZLÓ

PARTOK KÖZÖTT ISTENORSZÁGÁÉRT

Jn 15,13

Megvalósult a 2500 éves terv. A technika és acélos akarat 1974. október 9-én felavatta és átadta a használatnak a Boszporus felett emelt hidat, amely összeköti Európát Ázsiával. Az emberiség történetében ez az első olyan híd, amely két világrészt kapcsol össze, és ez jelképes is: az egymáshoz való közeledésnek, az emberek közötti távolság legyőzésének szimbóluma.

Ennek a jelképnek evangéliumi értelme is van, hiszen látható vagy láthatatlan hidak nélkül nincs közlekedés az eszmék, meggyőzések, vallásos felfogások között, nincs közeledés, közös célkitűzés lélek és lélek, ember és ember között.

A hídavatás óta millió jármű vitte és hozta a két part között az embert, árut és a bánatot, s bár a híd sokszor megremegek, íve pattanásig feszül a terhek súlya alatt, mégis áll és szolgálja a célt, amelyért építettett.

---

* Elmondotta júl. 24-én a kolozsvár-napocai templomban, az IARF regionális teológiai konferenciájának záróistentiszteletén. Fordította dr. Erdő János.

A vallástörténelem bizonyossága szerint a híd és életfelfogás útja tele van mesterségesen előidézett vagy természetesen keletkezett szellemi és lelki szakadékokkal, veszélyes völgyekkel. Sokszor szinte beláthatatlan volt a távolság a partok között. A gáttalanul hömpölygő ár pedig tovább mélyítette a medret, távolította messzibbre a partokat. Csak a hídsorsú emberek áldozata, partokat összekötő hivatásvállalása biztosította az emelkedést, a biztos haladást, a hegyi beszéd célkitűzését. A hídsorsot vállaló hősök, rendeltetésük súlya alatt — a Golgotán, Déva várában, Lambarénében, püspöki székhelyben vagy parókiák ismeretlenségében — sokszor megremegtek, lelkük ereje ívként megfeszült a feladatok terhe alatt, de remegve is vállalták a megbízatást, hogy összekössék, közel hozzák a messzi partokat, az egymástól távolodni készülő lelkeket.

A hősiesség gyökere pedig az áldozat, az önátadás talajából táplálkozik.

A keresztény történelem legnagyobb élő hídjá Jézus. Kora legnagyobb áldozatát vállalta akkor, amikor a régi judaizmus szellemvilága és az Istenhez közelebb vivő szeretet világa közötti szakadék fölött hídként kötötte össze a messzi partokat. Legnagyobb áldozatát nem a Golgota keresztjén hozta az övéiért, hanem akkor, amikor tudatosan vállalta a lélektől lélekig vivő harcot a szeretet országáért. Az akkori világ számára magas, meredek volt a túlsó part — a jézusi szellemvilág —, de ő volt az, aki vállalta és vitte a jobb, tisztább hitű élet jogát és eszméjét. Nem az áldozat, hanem a hivatás vállalásában felmagasztosult önátadás jelenti a Názareti életművének koronáját. Tudta, hogy a légerősebb híd is a terhek alatt egyszer leszakad; tudatában volt annak, hogy a szeretet partjainál az új evangélium győzelmi dalát hallani neki nem adatik, mégis feltétlenül hitt abban, amit hirdetett és megélt. Erre utal tanítványaihoz intézett búcsúbeszéde is: „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátaiért.” Felebarátai ekkor értették meg a jézusi sors hídát vállaló szerepét.

Komoly felkészültségével, széles látókörű műveltségével, színesen, csendesen, csodálatraméltóan — mint a szelíd szivárvány — kötötte össze az eget a földdel, s nem mint közbenjáró, hanem mint a jóért, az erkölcsösért, a tökéletesebbért, a barátaiért meghalni is kész próféta közelebb vitt minket az Atyához és Isten gyermekéhez. A Teremtő munkatársává tett minket.

Jézus életén átdübörgött a főpapi gőg, farizeusi gyűlölet, a nagypénteki tüzes szekér, de állott méltóságteljesen, rendületlenül, mint élő szeretet, összekötő híd Isten és az ember, a sötét múlt és egy napfényes evangéliumi világ között. Ezért a magasztos hivatásért életét adta, mert Ő mindenkié volt, s az övé volt mindenki. Kétezer év után is:

Ring a nagy híd s a másik partot
A béke, emberi boldogság és Isten Országát
Mikor érvük el, még nem tudjuk,
De hálásan emelünk pillért,
Mert arra mutat Jézusunk.

Tanításai felett átrobogott az évszázadok súlya, megnemértések, félremagyarázások, inkvizíciós uralmak terhe. Vallásháborúk vészkiáltása remegtette meg az ő szellemvilágát, de születtek olyan emberek, akik vállalták Jézustól az új emberig vezető út szerepét.

A szellemi elmaradottság, a hitben és tudásban egy helyben tapogó középkor és egy új felvilágosodás partja között számunkra hídként magasztosul a reformáció folyama fölött Dávid Ferenc személyisége. Életművének legfontosabb tanulsága az, hogy az igazi reformátornak mindig meg kell éreznie azt, ami a valláserkölc fejlődésében ésszerű, a gondolkozással, érzéssel és akarattal leginkább megegyező, hogy ezt minden módon és minden eszközzel ki kell fejezni. Csak így válhat valóban korának és a jövőnek, az emberiségnek és a történelemnek lelkiismeretvé és szolgájává, híddá a múlt és a jövő számára. Dávid Ferenc sohasem tudott megalkudni fél megoldásokkal. Számára a hit kérdése és a reformáció nem csupán egy történelmi epizód volt, hanem egy áldozatok árán is megvalósuló, örökké megújulni kész, örök folyamat. Élete, munkája és halála bizonyosság mellett, hogy az övéért vállalt áldozat, prófétai hídsors, a legnagyobb szeretetből fakadó istenhit, életprogram, tudatos sorszerűség, amely elől ő nem tudott és nem is akart kitérni, még Déva vára cellájában sem.

Nemrégén olvastam egy megragadó fejtegetést az áldozat értelméről. „Mentem a szakadék peremén, s egy helyt hidat találtam, amely átvezetett rajta. De a híd csonka volt, a túlsó parton le volt törve. Ha ráléptem volna, a mélységbe billent volna velem. De amint közelebb mentem, láttam, hogy a túlsó partról egy ember nyúlik a mélység fölé a földön feküdve, úgy, hogy lábaival a part köveibe kapaszkodott s kinyújtott kezeivel, iszonyú erőfeszítéssel tartotta fenn a híd csonka végét. Teste egészen a szakadék felett lebegett. — Jöjj át bátran, testvérem! — kiáltott hozzám. Félénken lépegettem végig az ingó pallón, s karjáig érve megálltam. — Lépj át a fejemre, a vállamra, végig a hátamon! — kiáltotta vidáman. — Azt nem teszem! — szólottam. — A hátad véres azoknak a nyomától, akik ezt tették. — Hisz azért vagyok itt! Csak bátran, testvérem! — Miféle büntetés ez rajtad? — kérdeztem, átmenve rajta óvatosan a partra. — Tévedsz! Nem büntetés. Önként teszem. Ez az életem. Az életemet hídul adom azoknak, akik át akarnak jönni ide. Szeretetből teszem. A szeretet az én életem. — Meddig teszed azt? — Amíg bírom. Mikor nem bírom már, akkor... — Lezuhansz? — Le. De nem tesz semmit. Más jön helyembe. A szeretet erősebb, mint a halál” (Makkai S.).

Évtizedek múltak el. Dávid Ferenc helyébe Enyedi György lépett, aki híd volt Dávid Ferenc és a tovább menni akarók szellemvilága között. Azután jött Szentábrahámi Mihály, az „unitáriusok szeme, szíve és szája”, majd Lázár István, az egyházépítő, aki összekapcsolta a templomépítést a jövővel, Kriza János, aki „vadrózsákat” szedett, hogy szebb legyen az élet. Megszámlálhatatlan sorban épültek Isten hídjai, hogy az egy-istenhit, a szabad vallásos gondolkozás és megújulás összhangban legyen a szolgálattal. Ezt a sorsot vállalta Schweitzer Albert, aki a mély humanizmus és segítő szeretet kapocsaival kötötte össze az európai kereszténységet az afrikai bennszülött ember szolgálatával.

Sokszor megsebeztek, megremegtették a hídsorsú emberek szívét és erejét, de lerombolni nem tudták soha, mert: „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátaiért.”

Lelkészi munkánk sem más, mint a híd sorsának és hivatásának öntudatos vállalása lélektől lélekig, egyházközségektől az egyetemes közösségig, híveinktől szeretett vezetőnkig, az emberiség féltett békéjétől a fejlődő és sokoldalú társadalomig.

Az Isten hidépítő vaskeze	Míg egymás mennyország-szemébe
Kifeszített a mélységek fölé,	néznek.
Hogy összekössek messzi partokat,	Viadukt vagyok, bús diadalív,
S hogy érezsem: a lelkek serege	Repezst a fagy és elmálaszt a
Egymást keresve rajtam áthalad,	hőség —
Hogy fogva tartsam őket mint	Magamnak: gyötrelem, másoknak:
ígézet,	út,
	A hidépítő Istennek: dicsőség! —

Lelki szemeinkkel látjuk és megöleljük mindazokat, akik hídsorsot vállalva összekötik a népek akaratát a békéért, az emberiség fejlődéséért és jólétéért. Elismeréssel köszöntünk minden cselekvést, amely vezetőinktől indul el, mint hitünk, akaratunk és szeretetünk szerte a világba küldött üzenetét.

Egyháztörténetünk hitsorsot vállaló nagyjai között szeretettel és elégtétellel adózunk főpásztorunknak, aki vállalta a hidépítés nagy munkáját az unitarizmus bölcsője és a világon élő unitáriusok között. Magasabbrendű hivatásvállalása minket, akik csak apró, de szilárd kapocs lehetünk abban az acélhídban, amit főpásztorunk épít, több munkára, nagyobb odaadásra serkent. Hűséggel és engedelmesen végezzük a ránk háruló feladatokat, mert tudjuk, hogy: „Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ő barátaiért.”

Amikor az árvíz elvitte a hidakat, az emberek lettek a hidak, mentve, védekezve, sírva, de törhetetlen akarattal. Ebben a küzdelemben országunk vezetője fáradságot nem ismerve vállalta a legnagyobb híd sorsát, a megbonthatatlan egységet népünk és a jövő feladatai, az újjáépítés munkája és a holnap tervei között. Mindezekért mi, a béke, a hit, a hivatás gyermekei, hálával és újult reménnyel indulunk a jövő felé. „Verjük a nagy hidat ragyogva, mint a régiős-hídverők. Úgy gondolunk a túlsó partra, mint lélektől lélekhez menők, mint Istenországát és egymást építők.” Amen.

SZABADSÁG ÉS SZOLGÁLAT

Gal 5,13

A földön mindennek hivatása van. A virágnak, hogy nyíljon, a fának, hogy rügyet hajtson, a földnek, hogy teremjen, az embernek, hogy gondolataival, munkájával beleilleszkedjék az erkölcsi világrendbe, melynek végső célja a tökéletes élet.

A lét milliónyi egyedének, az embereknek is hivatása megélésére Isten szabadságot biztosított: „ti szabadságra hivatatok”. Az Isten által adott szabadság félreértéséből származott az emberiség sok tragédiája. Az embernek tudnia kellett volna, hogy a jókkal felébrednek a gonoszok, a szorgalmasokkal a restek, az egészségesekkel a betegek, a jószívűekkel a szívtelenek, a barátokkal az ellenségek, a virradó lelkekkel a sötétség vámszedői, Ábellet felébred Káin, a szabadság hőseivel a rabszolgotartók serege. A szabadság félreismeréséből, önző céljaink szolgálatára való felhasználásából született az ember sok tévedése, háborúk lángolása, vallásháborúk kínja, gályarabság veszedelme, minden bűnözés, amely megcsúfította az emberi méltóságot és elhomályosította arcán a jézusi vonásokat. Csak amikor az önpusztulás és pusztítás üszkös csendjében rémülten álltunk meg, jutott eszünkbe a figyelmeztetés: „a szabadság ürügy ne legyen a testnek” ... mert a kimondottan testi ember cselekedete mindig az önzés, a gyűlölet, a telhetetlenség, ellenségeskedés, versengés, gyűlölség. Valljuk, hogy akinek s amely népnek Isten és a társadalom fejlődése önállóságot előlegezett, nem szabad megfélekednie arról, hogy a szabadság nem gátlástalanságot, nem szabadosságot jelent, hanem nagyobb önfelgyelmet, öntudatosabb akaratot, szabad beleilleszkedést az erkölcsi világrendbe a fejlődés, az emberi béke, összefogás, összhang, szeretet és szolidaritás megvalósítása céljából. A mi szabadságunk önkéntes elfogadását jelenti azon magasabb rendű értékeknek, amelyeket megvalósítva bekapcsolódunk abba a harmóniába, amelynek létre kell jönnie Isten és gyermeke között.

Az orvosnak szabadsága van, de csak az orvostudomány meghatározott keretein belül és az orvosi etika szabályainak tiszteletben tartása által.

Az ének és zene embere szabadon komponálhat, csillagokról, szívekről, álmokról, földre hozott valóságokról, de csak az összhang és az emberi lélek művelésének engedelmességgel. A betűk és ritmusok művésze sorokba öntheti szárnyaló érzései és gondolatai tartalmát, de csakis az erkölcsi haladás, egy magasabbrendű világ- és életszemlélet szolgálatának jegyében.

Az anyag kutatója a tudomány biztosította joggal keresheti a létező világ millió titkát, de csak az emberi jólét és fejlődés szolgálatában, semmi esetre sem a rombolás, a pusztítás, a háború érdekeiből.

A mindennapi élet embere, a társadalom névtelen hőse, munkaadók, gépek, mezők és betűk világában, szabadon küzdhet saját léte és mindennapi kenyere javára, de annak tudatában, hogy minden mozdulat, tett, szó és gondolat nem csupán magunkért, hanem egymás szolgálatáért is van. Így a szabadság boldog lehetőség az egymásért élő és szolgáló társadalom megvalósítására, de nem ürügy az önzés, a bűnözés, a fejlődés erőit gátló tevékenység korlátlan végzésére.

Csak az így értelmezett szabadság jelent egységet a sokféleségben, egyén és közösség közötti találkozást Istenországáért.

Áldottak, akik a szabadságot így értelmezve magasztos tetteket hajtottak végre, de áldottak azok is, akik szerény tehetségüket arra használták és használják fel, hogy teljesítsék mindennapi kötelességeiket, nemcsak magukért, hanem másokért is.

A korlátok nélküli szabadság feladása, a másokért való szolgálat vállalása, vagyis Isten által adott szabadságunk szolgálattá való átminősítése, mindez áldozatból táplálkozik. Le kell mondanunk a test szerinti való szabadság igényéről és illúziójáról, s bele kell illeszkednünk Isten terveibe, meg kell értenünk és teljesítenünk az Ő akaratát. Ahogy egyik gondolkozó vallotta: „... hogy kiformaljam az embert, akire a világnak szüksége van, magamban hordozom Istent, mert teremtésről van szó, s csak az Isten tud teremteni.”

Ezt az Istennel való életet, a másokért való szolgálatvállalást megértették és teljesítették egyházunk nagyjai is, akik helyesen értelmezték a szabadság isteni adományát és hivatásukat. Józsué így vall népe előtt: „Én és az én házam az Úrnak szolgálunk.” Jézus sorsában beteljesedettnek látja a próféciát: „Az Úrnak lelke van énrajtam, mivel hogy felkent engem, hogy a szegényeknek az evangéliumot hirdessem, elküldött, hogy a töredelmes szívűeket meggyógyítsam, hogy a foglyoknak szabadulást hirdessek és a vakok szemeinek megnyílását, hogy szabadon bocsássam a lesújtottakat”, mert ... „az embernek fia nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon”.

Minden idők lángelméi vallották a másokért való szolgálat hivatását, Petőfi így fogalmazta meg saját hivatását:

Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le ...

Szerényen beszél életéről Bölöni Farkas Sándor, a sokáig mellőzött ifjú: „A sors engem szűk pályára tett és kevéssel áldott meg, de adott nekem sok örömet, s íme azon soha sem remélt örömet is, hogy csekély mécesem világánál másoknak, még homályosabb környezetben burkoltaknak setétjét valamennyiben oszlatom.” Balázs Ferenc lelke 36 évig lángolt csupán, de hitvallása az érző ember rög alá vetett boldogsága maradt: „Hiszek az ember méltóságában; s ha magát a világcéllal azonosítja: akarata szabadságában.” Az én életem célja: részt venni egy cél felé törekvő egészben, megtenni mindent, ami lehetséges, hogy az én kicsi hozzájárulásom, a nagy cél, a világcél megvalósulását elősegítse.” A pusztakamarási temetőben olvasható az egyik sírkövön az egymásért való szolgálatról: „A fáklya másnak szolgál, magát emészti meg.”

Fáklyák és világító szívek elhamvadtak, de fényük sírok felett s a századok után is örökkévaló, mert szabadságuk áldozatból és az egymásért való szolgálat erejéből táplálkozott. Számunkra „éltető eszmévé finomult”, mert „akik jól szolgálnak, szép tisztességet szereznek maguknak”.

Mély meghatódottsággal és erősödő hivatástudattal állunk meg elődeink fennkölt szelleme és munkája előtt, Jézustól napjainkig, akiknek nyomdokain járva, szabadságunk áldott alkalom nekünk, hogy egymás és a nagy közösség ügyét szolgálva, méltók lehessünk az evangéliumhoz és jövőnk feladataihoz, melyet így fogalmazott meg Egyházunk 400 éves történelmének határkövénel:

„Hisszük, hogy az emberiségnek közös célja van s ennek szolgálatában az unitáriusokra is feladat hárul. Egynek érezzük magunkat a világ unitáriusaival és minden jószándékú emberrel, aki határokon innen és túl a meggyőződés szabadságának és a más-más meggyőződést valók békés együttélésének híve.”

Amit négy évszázad hirdetett, azt valljuk és tanítjuk. Célunk és elhatározásunk, hogy hivatásunk megélésére és az ember szolgálatára szenteljük. Ámen.

NYITRAI LEVENTE MÓZES

„NEM SZÜNÖK MEG HÁLÁT ADNI ÉRTETEK“

Ef 1,16—18

Azért olvastam a hálaadásról, mert szeptemberben vagyunk, és ez az őszi hálaadás ünnepének hava. Mindnyájan készülődünk lélekben a hálaadás úrasztalához, lelkünk érzései, gondolataink már az Istennel szembeni köszönettel foglalkoznak.

Pál apostol nyomdokában járunk, aki nem szünt meg hálát adni efezusi híveiért, amikor róluk imádságaiban megemlékezett. Kérjük hát mi is gondviselő Istenünket, a dicsőség Atyját, áldja meg minden jóval, testi és lelki ajándékaival vendéglátóink drága, féltőn szeretett gyülekezetét.

Pál apostol a hálaadás után bölcsesség és kinyilatkoztatás lelkéért könyörög efezusi hívei számára. Azt is megírta nekik, hogy mi célból. Nem azért, hogy ismeretlenül higgyék Isten létezését, hanem, hogy megismerjék az Istent. Úgy érezzük, hogy a mi unitárius keresztény hitünk nagyon közel áll Pál apostol imájához. Közel azért, mert mi nem vakon, hanem bölcsen hiszünk. A lélek által ihletett hittel Istenben nem egy titokzatos ismerlent, hanem azt az Atyát hisszük, akit megismertünk, akinek a Bibliában olvasható üzenetét megértettük.

A hit a lélek egészségéhez tartozik. Lelkünk szemorvosa a Biblia. Ha látásunkat élesíteni akarjuk, hozzá fordulunk. Ha szemünk világa gyengül, tőle kérjük a segítséget.

A hit mint lelki látás nem egyszerű dolog. Sokan vannak, akik szerint a hit nem több, mint hogy elhisszük, amit eszünk nem ér fel.

Valóban ez volt valamikor a hit, de annak az ideje rég elmúlt. Nálunk Dávid Ferenc reformációja óta elmúlt, és nem maradt meg belőle csak amit a lélek ihletésével felfoghatott a bölcsen gondolkozó értelem.

Nem méltó hozzánk, ésszel megáldott, világot látott emberekhez, hogy gondolkozás nélkül elhiggyük, amit megismerni is képesek vagyunk. De megmaradt a hit többi része, amiről nekünk tudnunk kell, hogy a hithez tartozik. Megmaradt a hűség, bizalom, imádat az iránt, aki örökkévaló, tökéletes, mindenható, jó, igaz és irgalmas; az iránt,

akit a lélek erejével egyedül valóságosnak, egyedül szentnek ismerünk meg.

Évszázadok tapasztalata tanított meg minket arra, hogy nem mindent hihetünk el, amit mások igaznak mondanak, csak ha értelmünkkel meggyőződhattünk, hogy az valóban igaz. Nem is adott volna Isten értelmet nekünk, ha minden igaz lenne, amit mások mondanak; és ha adott, azért adta, hogy ne higgyünk mást, csak amit értelmünk számára a lélek megvilágított.

„Boldogok, akik nem látnak és hisznek” — mondja Jézus a kételkedő Tamás apostolnak.

De nem azért, hogy az első ámitónak vakon higgyen!

Péter apostol is inti második levelében a keresztényeket, hogy ne higgyenek azoknak a tanulatlanoknak, akik a saját vesztükre kiforgatják Pál apostol bölcsességét, hanem inkább növekedjenek a Jézus ismeretében. Hasonló figyelmeztetéssel az egész Újszövetségben gyakran találkozunk.

Jézusnak a kételkedő Tamást dorgáló szavai nekünk azt jelentik, hogy amit megismertünk, amiről meggyőződöttünk, arról bátor bizonyosságot, hűséges hitvallást tegyünk. Hogy amit eléggé megismertél igaznak, arra ne keress több bizonyítékot! Ne bizalmatlankodj azzal szemben, ami biztos! Ne akarj többet látni, mint amennyit lehet és szabad, hanem higgy!

És megmarad nekünk még a hála, ami szintén a hithez tartozik. Gondolt-e már erre valaki? Ha nem így lenne, szentelnénk-e ünnepet minden ősszel, amelyen hálát adunk annak áldásaiért, akit hiszünk, és akiben hiszünk?

Ha a hála nem a hit egy része lenne, bárki mondhatná: hiszem, létezik az Isten. Mondhatná: hiszem, az Isten rám is gondot visel. Mondhatná: hiszem, minden, aminek örvendek, Isten áldása rajtam, és senki sem kételkedne, hogy hiszi. De ha valaki elfelejti megköszönni Istennek, amit tőle kapott, biztosan tudjuk, hogy nem hiszi, amit mond, mert akinek hite van, annak hálás a szíve is.

Nem vallásos ember az, akinek hite nincs, és hite is csak annak van, aki hálát tud adni.

De mi a hála?

Jézusnak a hegyi beszédben mondott tanításából megértjük, hogy a hála egyike a hit gyümölcseinek. „Nem hozhat jó fa rossz gyümölcsöt. Amelyik fa nem terem jó gyümölcsöt, azt kivágják és tűzre vetik.”

Ha a gyümölcs a fához tartozik, akkor a hála is hozzátartozik a hithez. A gyümölcs a fa műve, nemes cselekedete, amivel meghálálja gazdájának a gondozást, sőt annak is ad, akitől semmi egyebet nem kapott, minthogy nem vágta ki, nem vetette tűzre, hanem megtúrte valahol a háza táján. A jó fa jó gyümölcsöt ad mindenkinek, aki türelmesen kivárja, hogy termővé növekedjék, és édessé, kívánatossá, a hálás ember cselekedetéhez hasonlóvá érlelje termését.

A jó fa jobban tudja, mint az emberek, hogy a hit nem valami festék az arcon vagy tolldísz a kalapon, nem is ékesen zengő beszéd, nem dicsékvés, nem érdem, hanem a jó cselekedet alaposan megtanult ismerete.

Jézus azt tanítja, hogy nem az megy be a mennyek országába, aki ezt mondja Istennek: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi a menynevi Atya akaratát. Az ő akarat pedig nem üres szóbeszéd, hanem szelíd, békés, hálás munka, adakozás, áldozat.

A jó fának nem dísze a nemes ág, amivel be van oltva, hanem fajtája, termő ereje, mint keresztény embernek a hit. Nem azért van az neki, hogy csupán keresztséggel öntözött, konfirmációval nyesegetett, úrvacsorával permetezett nemes gyümölcsfának nevezzék, hanem hogy jó gyümölcsöt, hálaáldozatot teremjen.

A hálának, mint a jó gyümölcsnek is, van színe, illata: vannak szavai. A hála kinyilatkoztatása azzal kezdődik, hogy amit kaptunk, azt illendőképpen megköszönjük. Hozzá tartozik ez a háládatos élethez, akár az imádkozás a hithez, sőt néha nem is kér többet ennél, aki jót cselekedett velünk.

Néha nem is annak kell hálával fizetnünk, aki velünk a jót cselekedte, hanem valaki másnak, aki arra rászorul. A szülő nemcsak azért neveli féltő gonddal gyermekét, hogy azt neki megfizesse. Szüleink jóságát az unokák nevelésével fizetjük meg. Azzal, hogy ha édesanyánk a mi születésünkre vágyott, mi is vágyjunk gyermekeink születésére, ne irtózzunk a bajlódástól, amit gyermekeink okoznak nekünk, hanem úgy szeressük őket, ahogy minket is szüleink szerettek: önzetlenül, áldozatteljesen.

Szomorú dolog az, ha valaki hála helyett bántalmazza, szidja, megkárosítja vagy öreg napjaiban elhagyja. apját, édesanyját, de még szomorúbb, ha családot sem kíván nevelni, mint ahogy őt is felnevelték.

Ahogy nem hit az, ami nem cselekszik, nem is hála, ami nem áldoz. A hála nem elégszik meg a köszönő beszéddel.

Jótett helyébe jót várj! — mondja népünk bölcs közmondása. Jótett helyébe jót adj! — parancsolja Isten annak, aki be akar jutni a mennyek országába.

Ez a hála: — szeretetteljes, nemes érzés, Isten és emberek iránti tartozásunk számontartása. A szeretet adósságának boldog üdve, az ajándék viszonzásának óhaja. Kifejezés szóban azért, ami jót kaptunk. És kifejezés cselekedetben. Ha megajándékoztak, hálából mi is adunk, ha segítettek, mi is segítünk, ha megörvendeztettek, viszonzásból mi is örömet szerzünk.

De a hála nem akkor tartozik a hithez, ha valamit csupa tartozásból fizetünk meg, hanem akkor, ha azért fizetünk, mert hálásak vagyunk. A hála így lesz az élő, dolgozó hit gyümölcse, a mennyek országa kapujának kulcsa.

„Az igaz ember pedig hitből él” — tanítja Pál apostol. Igen, de nem abból, ami holt szavaknál többet nem terem, hanem hálaadást termő, élő, cselekvő hitéből, amivel a Jakab apostol levelének olvasója ismerkedik meg, miután Jézus Hegyi Beszédének tanítását megtanulta.

Ámos prófétától tudjuk, hogy aki szépen beszél, de hamisan cselekszik, Isten annak cselekedeteiből és nem beszédeiből ítél. Áradjon arra a törvény mint a víz, és az igazság mint a bővizű patak!

Pál apostol azért könyörög, hogy a bölcsesség és kinyilatkoztatás lelke Isten megismerésére vezessen. Aki pedig jól ismeri Istent, tudja és cselekszi az ő akaratát. Cselekszi szeretetből, mert tudja az engedel-

messég jutalmát. És cselekszi hálaadásból, mert tudja, hogy minden, aminek örvendünk, Isten érdemeinken felüli ajándéka.

Akinek dolgozó hite hálaadásra késztet, pillanatig sem felejtkezik el hálát adni, és szüntelenül azon gondolkozik, vajon mikor, miért és kinek kell hálát adnia.

— Embereknek akkor, ha jót cselekedtek vele.

— Istennek pedig minden pillanatban, mint Pál apostol, aki nem szűnt meg hálát adni gyülekezeteiért, amikor imádságaiban róluk megemlékezett... De nemcsak idézett levelében, amelyet az efezusi gyülekezethez írt; majdnem minden levele azzal kezdődik, hogy hálát ad azokért, akiket ő győzött meg, és akik hisznek, élő, cselekvő háládatos hittel.

De mi az, amiért Istennek szüntelen hálával tartozunk?

Hálával tartozunk azért, mert teremtett bennünket, és élvezhetjük az életet.

Tartozunk azért, mert gondot visel, megáldott bennünket hittel, okos értelemmel, szabad akarattal és lelkiismerettel; testünknek erőt, egészséget ad; munkánk nyomán bő termést fakaszt, veszedelemtől megóv.

És tartozunk azért, mert ihletet ad, számtalanszor sugalmazza nekünk, amit véges értelmünk fel nem ér. Az evangéliumért, amellyel bennünket jóra tanít, és példát állít elénk a Jézus életével.

De mivel tudjuk mi meghálálni Istennek ennyi jóságát?

János, a szeretet apostola szerint azzal, ha egymást szeretjük, mivel mi mindnyájan az ő gyermekei vagyunk, ha nem leszünk fősvények egymást segíteni mindenünkből, amit tőle kaptunk.

És megháláljuk azzal, hogy egyházát buzgó hithűséggel, adakozással és önkéntes munkával fenntartjuk. Erre buzdít Pál apostol is szinte minden levelében.

Mi, a körüli közgyűlés részvevői meggyőződhattünk, hogy a szováti unitárius hívek hálát adnak az Istennek. Hálaadásukat hirdeti, hogy szerettek minket, amikor meghívtak egyházközségükbe. De hirdeti a nemrég nagy áldozattal megjavított és rendben tartott templom, hirdeti az, hogy az egyetemes egyházat támogatja. És hirdeti az, hogy ragaszkodnak is templomukhoz. Nemcsak azért javították meg és tartják rendben, hogy rommá ne váljon ősi örökségük, hanem azért is, mert Isten örömezetét akarják benne hallani. Adjunk hát mindnyájan hálát a dicsőség Atyjának magyarszováti híveinkért, és egyházkörünk minden hívéért. Adjunk hálát körüli közgyűlésünk részvevőikért, akik szívükön hordozzák egyházunk ügyét.

És könyörögjünk mindnyájunk számára a bölcsesség és kinyilatkoztatás lelkéért, hogy megismerjük a gondviselő Atyát, aki világossítsa meg értelmünket és tegye nyilvánvalóvá nekünk azt a reménységet, amelyre elhívta szeretett, féltő gonddal megépített Unitárius Egyházunkat! Ámen.*

---

* Elhangzott Szováton 1977. szept. 11-én a Kolozs—Tordai Egyházkör évi rendes közgyűlésén.

PRÉDIKÁCIÓVÁZLATOK

Dr. SZÁSZ DÉNES

„EGYMÁS TERHÉT HORDOZZATOK“

Gal 6,2

Trója város feltárásakor 17 egymásra épült emberi település nyomaira bukkantak a régészek. A különböző rétegek felfejtésekor nem lehetett biztosan megállapítani, hogy a korábbi településeket földrenség, vízáradás, tűzvész vagy ellenséges hadak önkénye pusztította-e el. De azt könnyűszerrel megállapították, hogy mindenik település a másikra épült rá, annak szerkezeti elemeihez igazodott s egy kicsit mindenik továbbfejlesztette az előző sajátosságait.

Nincs fehér lap az emberiség történetében. Semmiről sem tudjuk megállapítani, hogy: ez most kezdődött, most született. Egymásra épült, egymást rombolva, egymást kiegészítve, módosítva, fejlesztve ez az egész élet. Hány nemzedék csontja porlad alattunk? Hány ezer esztendő rétegébe burkolózik a múlt? Ki lenne képes ezt felderíteni?

Valóban az egész élet egy csodás titok, egy izgató rejtelem. Nemcsak a kezdet és a vég, nemcsak a végtelen úr, melynek közelebbi szféráiban műszereivel vagy küldöncével tapogatózik az ember, de a föld értelmes lakójának, az embernek az élete is titkok homályába vész. Csak azt tudjuk, hogy egymásból épültünk, egymásra épülünk. Ahogy a költő mondja: Egymás tornyában szegletkő vagyunk. Mint csecsemő az anyjából, egymásból merítünk új vért, új erőt.

G. Papini egyik könyvében Góg, a főszereplő ekképpen elmélkedik: adósságok halmaza vagyok. Amim van, mindent mástól kaptam. Mások tapodtak simára előttem az utat, mások építették a házakat, mások készítették ruhámat, mások nyomtatták a könyvet, mások gondoskodnak élelmemről, szükségleteimről. Akik a világ kezdete óta előttem jártak, egy kicsit mind részesek abban, amit az életben kaptam. Kinek fizessek hát és mivel az elvett javakért? A halottaknak nem fizethetek. A kortársakkal szemben, az utódokkal szemben róhatom le csupán tartozásomat. Hogyan? Úgy, hogy magam is hozzuk adok valamit szívem érzéséből, kezem munkájából, értelmem szikrájából.

Úgy is lehet felfogni ezt az alapigét, mint buzdítást a munkamegosztásra, mint serkentést a munkában való helytállásra. Születési adottságok, fizikai, szellemi, lelki tényezők, szerencse, véletlen mindannyiunknak valamilyen helyet megjelöl az életben, ahová be kell ékelődnünk, ahol legjobb igyekezetünkkel meg kell állanunk, ahol nemcsak magunkért, családunkért, de mások érdekében is tennünk kell valamit. A földműves ennivalót tesz a mások asztalára is. A bányász szemet fejt a más lakása részére is. A munkás ruhát, cipőt, bútort, gépet készít más emberek szükségéire. A tanító, tanár sok más ember gyerekeit tanítja. Az orvos kötelességszerűen gyógyít minden beteget. A gyárakban dolgozó tudósok, feltalálók, munkások sokszor millió és millió általuk ismeretlen embernek a szükségletét igyekeznek kielégíteni. És teszik

nemcsak azzal az indokkal, hogy ez a megélhetési bázisuk, de azért is, hogy egy kicsit előbbre mozdítsák az élet kerekét.

Némelyeknek több jut a teherből, mint a másoknak. Megújuló igyekvéssel javítgatják a terhek igazságos elosztását. Adódhat eltolódás az ugyanazon foglalkozási ágat folytató emberek között is. Nem egyforma előnnyel indulnak el az emberek az életbe, különböznek az élet- és munkakörülmények. Betegségek, szerencsétlenségek más- és másképpen terhelik az embereket.

Napóleon Szent Ilona szigetén, száműzetésében sétált egy keskeny hegyszorosban. Vele szembe jött egy nehéz terhet cipelő ember. A hadsegéde előresietett, hogy a cipekedőt az ösvényről félreterelje. — Hagyd csak őt előremenni — szólt a császár. — Aki terhet hord, tiszteletet érdemel. Ha már terhe hordozásában nem segíthetek, legalább félreállok az útból.

Körülöttünk is vannak túlságosan megterheltek. Vannak testi és vannak lelki terhet hordozó emberek. Mire van erőd, képességed? Ki vetődik utadba segélykérően? Egy hajlott gerincű társ, vagy egy könnyes tekintetű ismerős? Ha van erőtbbled akár a karodban, akár a szívedben, segíts más terhének hordozásában. Ámen.

„A SZOROS KAPU”

Mt 7,13—14

Nagy jelentősége van a kapunak. Jelenti először azt a ki- és bejáró helyet, ahol a magunk portájáról az utca területére lépünk. Jelenti azt az elválasztó vonalat, melyen belül fokozódik biztonságérzésünk, mert a kapu mögött van a menedékünk, támaszpontunk, otthonunk.

A nomád életformában élő embereknek még nem volt kapujuk. Csak amikor kialakult a magántulajdon, a helyhez kötött település, a kerítéssel elhatárolt enyém-föld, az egyfelé vivő lábnyomok útjába készült ez a szerkezet.

Nemcsak ma, de valószínű több évszázada szokásban van nálunk a kapukultusz. Falvainkban több évszázados, remekbe faragott kapuk állanak. Homlokukon kifinomult érzékről valló virágdíszek domborulnak. Ott van a tulipán, az egykori pusztai vándorlás emlékét őriző motívum, ott van a Nap stilizált alakja, egykori ősök imádatának tárgya. Ott vannak rajta az útmutató felírások, mint „Áldás a bemenőre, béke a kijövőre” stb.

Jézus korában Palesztinában is kapuk voltak. Nem olyan díszesek, karcúak, mint nálunk, de kőkapuk, zömök, erős készítmények határolták el a telket az utcától. De ezek mellett a kapuk mellett, a római hódoltság alatt lévő országban is meghonosodott a diadalív. A győzelmekre büszke hódítók saját maguknak tetszelegve, a leigázottak bosszantására sok helyen állították fel a forgalmas utakra, terekre a dicsőségüket megörökítő diadalíveket. Ezek alatt a széles kapuk alatt nemcsak a sisakos, vértés római katonák meneteltek ünnepi alkalmakkor, de ott hömpölygött esetenként a féktelen indulatú, cirkuszi eseményre éhes, gátlások nélküli tömeg is. Hová igyekezhetek az áradat sodrásában? Arénákra? Szemlélni a gladiátorok párviadalát? Versenyek-

re, ahol nagypénzű publikánusok fogadtak a győztesekre? Alkoholos orgiákra, ahol a mulatozás végeztével összetűzés, emberölés, véres verekedés a leggyakoribb esemény?

A Hegyi beszéd végeztével Jézus ezekre a kapukra és az alattuk vonuló botorkáló sokaságra gondolt és szólt: Menjetek be a szoros kapun.

Valaki megkérdezte tőle: Mester, ha oltalmazol minket a széles kapuktól és az azon való járástól, mondd meg nekünk: hol vannak azok a szoros kapuk?

Jézus odament két pálmafa közé, melyek egymáshoz közel nőttek, és mégis ösvény vezetett el közöttük. A pálmafák törzse, mindkettő mellmagasságban, egy-egy ágat kínált. Jézus ezeken keresztül tett egy letört, zöldelő faágat. — Ez is lehet a jelkép — szólott hallgatóságához. És szelíden átsétált a két fa közti résen, miközben alázattal fejét meg kellett hajtania. — A szoros kapu az, amelyen alázattal jársz a te Isteneddel, tudván, hogy Ő a te atyád és a jó gyermek alázatával meg kell hajtanod előtte a fejedet. A szoros kapu az, amelyen bemenne meghajtod fejedet a náladnál nagyobb földi hatalmasságok előtt, mert jobb meghajolni, mint nyakunkat szegni. A szoros kapu az, amelyen átmenve meghajtod fejedet a hozzád hasonló embertársaid előtt, mert mindannyian egy Atyának vagyunk a gyermekei és senki sem jó közülünk, de annál inkább gyarló, akiknek a mennyei Atyához illő tökéletességre kell törekednünk. A szoros kapun járó emberek között, azoknak otthonában, a kapun belül és azon kívül szeretet, békesség, megbocsátás vagyon. Ezért ismét mondom néktek: menjetek be a szoros kapun. És bárhol jártok-keltek, homlokotok előtt mindig egy kapuszemöldököt képzeljétek, amely az elmondottakra figyelmeztet titeket.

Jeruzsálem közelében, a Golgotán, ahol Jézus egykori kereszttjét felállítva vélték, egy hatalmas templomot építettek. A templomban képek és szobrok sokasága jeleníti meg Jézus földi életét. A templomnak van ugyan díszes nagy kapuja, de nem használják. Minden látogató egy alacsony mellékajtón léphet be a templomba, ahol a szemöldökfa lehajlásra készíti a legbüszkébb homlokokat is. Miért ez a különös bejárat? Ez az a bizonyos szoros kapu, amelyen át kell egyszer haladniuk, ha Jézus szellemének közelségébe akarnak jutni. Boldog az az ember, aki úgy érkezik ide, hogy már korábban megtanulta az életben a szoros kapuk előtti fejhajtást, hangzott a válasz.

Menjünk be a szoros kapun. Amen.

A KERÍTÉS

Mt 20,15

Hallottuk azt a hírt, hogy egyik városunkban egy embernek a kertjéből meggondolatlan egyének lopták a gyümölcsöt. A tulajdonos sokáig javítgatta a naponkint megrongált kerítést, örködött a gyümölcsöseiben, de mindig túljártak az eszén. Ekkor irgalmatlan dolgot eszelt ki: csupasz villanydrótot húzott a kerítés tetejére, s abba belevezette a villanyáramot. A tettesek egyike ismét eljött éjszaka, be akart hatolni a kertbe, a dróthoz ért, megütötte az áram, a helyszínen szörnyethalt. Tárgyalás lett belőle. Nem tudom a dolog további kimenetelét, de azóta

is a kerítéstéma bennem sajog. Bizonyára nemcsak a helyszínen, de máshol is, hová a hír elérkezett, vita alakult ki a kerítésen belüliek és a kerítésen kívüliek között. A belsők így szólhattak: joga volt védeni a területét, munkája termését, határt kell szabni a tolvajlásoknak. Kár a halottért, de az élők tanulhatnak belőle. A kerítésen kívüliek érve: felháborító a tulajdonos tette. Nem lehet ilyen eszközökkel védeni a magántulajdont. Kell legyenek szelídebb eszközök is az ember nevelésére. Különbben is ósdi felfogás már az, hogy a magaméval azt tehetek és úgy, amint akarok. A történet bennem és másokban is fokozta a kerítésekkel szembeni ellenszenvet.

Hol kezdődött és mikor a kerítésmánia? — töprengtem magamban. A bibliás elődökkel vagy a vándorlást megelégetelt és helyhez kötött településre vágyó ősökkel? Mindenesetre nagy karriert futott be általában is a kerítés, amíg az egyszerű halomból, határközből, hevenyészelt gyepüből a mai díszes, sokszor a tekintetet teljesen elzáró, telkeket elválasztó kerítés született. Kerítés az emberek között. Pedig az embertestvériség és korunk haladó szelleme azt tanácsolná, hogy végre a kerítések fölé tudjon emelkedni az ember.

Falusi kertekben jártam, ahol még ma is sok időt és költséget ádoznak arra, hogy a kerítések álljanak. Fejlődő közösségekben jártam, ahol már nincs kerítés a telkek között. Dicsérni tudtam az észet, amely átadta a termelésnek azt a félméter széles sávot is, melyen eddig a kerítés húzódott. Vajon itt nem lopnak az emberek? Lehet, hogy még itt is előfordul az ilyesmi. De már a kerítéshiány jelzi az új kor követelményét: Ember, magadban állíts kerítést, gátat a rossz elébe. Magadban emeld föl azokat az erkölcsi tilalmakat, melyek a kerítést helyettesíteni hivatottak, szíved téglájára írd föl a 8-ik parancsolatot, hogy ne lopj. Mert a kerítés elválasztó tényező, ék ember és ember között. Mindenik kerítés végső soron azt mondta: Csak eddig és ne tovább. Itt nincs mit keresned, ide be ne jöjj, keress ennél jobb szállást magadnak, lehetőleg még be se nézz. A kerítésen belül csak magam vagyok úr. És én senkire sem vagyok kíváncsi, senki sem érdekel. A kerítés mesterségesen zsugorítja világunkat, a magunk problémájának ketrecébe zár, beszűkíti szemléletünket, s társainkat nemcsak elzárja, de el is idegeníti tőlünk.

Miközben ezekről elmélkedem, az újságra téved a tekintetem, amely arról ad hírt, hogy egyes helyeken nemcsak édes gyümölcsöket lopnak, de rabolnak repülőgépeket, autókat, ezrével, embereket, sőt gyermekeket a nagy válság reményében. Hát lehet időszerű akkor, hogy a kerítések építése, javítása helyett a kerítések lerombolásáról beszéljünk? Igen! Feltétlen hittel kell vallani és főleg élni egy magasabbrendű erkölcsiség normáit, melyekre legszebb példázataiban Jézus tanított minket.

A felolvasott textusban a szőlősgazda egy munkanap után egyforma fizetést ad a korábban és a későbben érkező munkásainak. A korábban érkezők panaszára, intézkedése igazolására, a később jöttek pártfogására mondja kérdés formájában a felolvasott szavakat. De a szőlősgazda kérdő válaszára a mai kor gyermeke már óvatosan felel. Latolgatja, hogy a magunkéval azt tehetünk, amit akarunk? A tulajdonhoz fűződő szálak nemcsak lazulóban vannak, de átalakulóban is. Ér-

telmetlenséget, gonoszt, ártalmast még a magunkéval sem tehetünk. Jutalmaznunk lehet — a szőlősgazda is ezt tette —, de valami csak úgy lehet igazán az enyém, ha a közösség boldogságát is munkálom velem. Így állíts magadban a gonosz ellen korlátokat. Amen.

HALOTTAK NAPJÁN

Zsolt 37,27

Akik vándorló madarakat kalitkában fogva tartanak, azok mesélik: mikor eljön az őszi vonulás ideje és fent csapatostól húznak el dél felé a társak, a kalitkában lévőket is elfogja valami nagy nyugtalan-ság. Arccal dél felé fordulnak, szárnyaikkal repeső mozdulatot végeznek, ha kicsi helyen és szorongva is, de átélik a sokasággal való repülés élményét.

Halottak napja hangulatában összegyűltünk ezen a helyen, a síron gyertyákat égetünk vagy azokra virágokat helyezünk, imádkozunk és elmélkedünk a társak tovaszállásáról. Bár életünk valóságkete-rece körülzár, mi is arccal a menetirányba fordulunk, és átéljük a nagy vonulás, a megérkezés élményét. Ha a kalitkába zárt madár beszédét érteni tudnók, valószínűen a csiviteléséből ezeket a kérdéseket értenők meg: honnan jöttök és hová mentek? Mi lesz velem, mi lesz veletek?

Mi emberek is most ezeket a kérdéseket feszegetjük. Honnan jövünk és hová megyünk? A családi hajlék és benne a két szülő sok esetben még megközelíthető távolságban van, s így a felelet kézenfekvő: onnan, tőlük. És a nyomdokainkat visszafelé követhetjük. Mindenki-nek van 4 nagyszülője, 8 dédszüloje, 16 ükszüloje, 36 szépszüloje. Felfelé az ötödik nemzedéknél 72, a hatodiknál 128, a hetediknél 256, a tizediknél 1204 öst találunk. A tizenhatodiknál, amely átlag 500 évnek felel meg, 65 532 elődeinknek a száma. És ha még visszamegyünk vagy 500 évet, vagy a vándorlások korszakát tekintjük, csillagászati számot kapunk. És ha még évezredekre megvünk visszább, a legmodernebb számológép is fáradtan löki ki magából a számkolosszust, amely jelzi, hogy hány ös öleli vagy gyűlöli magát bennünk, mennyiféle vér keveredik ereinkben. S ha a modern tudománv útmutatását követve az egy-sejtűig érkezünk el: elfárad még a gondolatunk is. Ezért feleljünk csak bibliás egyszerűséggel: Istentől jöttünk, benne élünk, mozzunk és vagyunk.

Isten van a dolgok mélyén, tőle jöttünk, s kanyargós életutakon, hozzá igyekszünk vissza. S így már arra a kérdésre is feleltünk, hogy hová megyünk. Az ajtó mindenestre az, amely mindenkinek valamilyen formában egyszer megnyílik: a sír.

Ha megállunk egy vasúti sín mellett egy kanyarban vagy egy folyó mellett, biztosak vagyunk benne, hogy a kanyaron túl, ahová nem hatolhat a tekintetünk, folytatódik a vasúti sín vagy a folyó. Képzeletünk meghosszabbítja mind a sín, mind a folyó útját. Hasonlóképpen vagyunk, ha az égre nézünk éjszaka. Egy csillag szántja az eget, aztán eltűnik a messzeség ködfüggönye mögött. Ma már tudjuk, hogy nem „leesett”, mint régen képzelték, csak eltűnt a látómezőből. Képzeletünk még ott is próbálja meghosszabbítani útját. A nyitott sír, a koporsó

mellett is úgy vagyunk, mint egy kanyarodónál. A képzelet meghoszszabbítja a halott útját is. Ki tudja, hány ezer éve és ki tudja, milyen nép fantáziája jelölte meg először az egyik utat felfelé és a másik utat lefelé. Az egyiket a jóknak, a másikat a gonoszoknak. De ki a jó és ki a rossz, van-e egészen jó, és van-e egészen gonosz, töprengünk állva a kanyarodónál. Mennysország és pokol — van részünk mindkettőből már itt a földi életben — a kanyarban álló ember fantáziájának tükörképe. Hiába töprengünk ezeken, a titkot meg nem fejthetjük. Legyen elég ennyi: Istenhez megyünk.

Aztán a kalitkába zárt madár harmadik kérdése: Mi lesz velünk?

Tamási Áron szép könyvében van egy jelenet, mikor Ábel társalog a papjával. A túlvilágról folyik a szó. De a pap csak szűkszavúan hümmög, és csak annyit hajlandó elárulni, hogy Istenországába csak jócselekedet által lehet bejutni. De Ábel ennyivel nem elégszik meg. Milyen az? — faggatja a papot. A pap másfelé tereli a beszéd fonalát, mire Ábel: A túlvilágról tudok már annyit, mint a papok, csak ezt a világot kell kitanulnom. Textusunk igazíthat el, vigasztalhat meg. Kerüld a rosszat és jót cselekedj, és megmaradsz örökre Istenben. Ámen.

KOLCSÁR SÁNDOR

A HIT NAGY EMBEREI

Jób 29,14

Nagy embereket idézek, akik mindig tudták, hogy milyen parancssal szól az idő. Akikről szólok, számunkra nagy emberek voltak, mert soha másként nem szóltak és nem cselekedtek, csak meggyőződésük és igazságuk tudatában. Nagy emberek közös vonásait idézem, melyek egyformán jellemzők Husz Jánosra, Szervét Mihályra és Dávid Ferencre.

Ezek a vonások: a felelősségtudat, rettenthetetlenség és következetesség.

1. A nagy emberek cselekedeteit, egész életét felelősségtudat jellemzi. Ennek a felelősségtudatnak mozgató rugója: az igazság szeretete. Ma és mindenkor Husz, Szervét és Dávid igazsága a mi igazságunk is. Husz, Szervét, Dávid példája igazolja, hogy ők soha vissza nem vontak, az igazságot meg nem tagadták.

2. Ezek a nagy emberek az igazság szeretetében rettenthetetlenek, mert bátrak voltak. Mert az igazság szava: a bátorság szava. Ők egész életükben a félelem nélküli bátorságról tettek bizonyosságot. Amikor az erőszak ragadozott és durván, hamisan érvelt, magatartásuk ezt kiáltotta: az igazság a tények komolyságában áll. Ez a meggyőződés adott erőt a tanítványoknak, az egyszerű halászoknak, hogy apostolokká váljanak; ez a meggyőződés adott erőt a reformáció kimagasló hőseinek, hogy szolgálattal szembeszálljanak és áldottabbá tegyék az életet.

3. Aki az igazságot magára öltötte és ahhoz következetesen ragaszkodik, csak az válhat történelmi személyiséggé. Németh László Husz

Jánost börtönében így beszélteti: „Nekem a meggyőződés adott erőt és bizonyosságot.” Dávid Ferenc Déva vára sötét, mohos cellájában bizonyosan nem szólhatott másként, csak így: jaj annak, aki letér rendeltetése és meggyőződése útjáról. Inkább elviselem a megaláztatást és annak alantas csapásait, mintsem hogy szájamat összeszorítsam s hallgatásom miatt szememet a szégyentől fel ne emelhessem.

Ezek a nagy szellemek századokkal előbb meghaltak s mégis úgy érezzük, hogy élnek. Miért? Mert él a példa, mely azt mutatja, hogy ők azon az úton jártak, amely keskeny, szoros, keresztekkel rakott, de általunk is járható helyes út, mely a halhatatlansághoz vezet.

Nagy embereket idéztem meg, eredeti gondolkozású, az igazságot szenvedélyesen kutató kereső embereket, hogy legyenek ők példa nekünk, késői utódoknak, az áldottabb emberi állapotért végzett szolgálatunkban. Amen.

AKI ISTEN NEVÉT MEGSZENTELTE

IPét 3,15—17

Dávid Ferenc pere közel 400 éve volt. De az emlékezet azóta sem nyugszik. Költők, prózairók, irodalomtörténészek, vallástörténészek foglalkoznak személyével, életművével.

Mi is ezt tesszük ebben az órában. A szemtanút idézzük, aki a pere tárgyalására érkező beteg testű öregemberről szól, aki ellen kegyetlen vádat kovácsolnak: az újítás vádját. Akik tegnap árnyékai voltak, szembefordultak vele: Blandrata, Szocinus, Kendi kancellár és velük sokan.

Kendi emelt hangon kiáltja: Igaz, hogy azt mondtad, Krisztust imádni nem kell? A választ váróknak a beteg Dávid Ferenc így válaszol: Igen, azt prédikáltam, hogy az az istentisztelet, mely Isten ígében prédikálva nincs, Isten előtt nem kedves. Blandrata sápadt arccal, düh-től sziszegve fenyegeti: „Jó lesz, ha visszavonod!” Trauzner Lukács komolyan, határozottan felel Dávid Ferenc nevében: azt nem teheti. Legyen, amit Isten akar! A per sorsát ismerjük. Holtig tartó börtönt mértek a 69 éves, beteg testű, de ép szellemű emberre, Déva vára börtönébe zárták, ahol még azon év november 15-én meg is halt.

Miért ítélték el Dávid Ferencet? A feleletet maga adja fogságában írt elégiája soraiban:

Gyűlölt bűnömül azt róják fel, hogyha kutatnád:

Hogy három helyett vallom az egy igazat.

Istenfélelem így lett bűnné, mert sose mertem

Többre felosztani azt, aki örökre csak egy —

Három részre tagolni fel azt, kit senki sem oszthat,

Azt, aki mindig egész: tiltja a hit nekem azt;

Mennyei szózata szentül megtiltotta a végest

Összekeverni az ég isteni dolgaival.

A született fiút én nem mértem a nemszületetthez,
Aki magának elég; senki sem éri fel őt.
S mert nem vallom a tévelyedést, ez volt a parancsuk:
Tartsam titkon, amit józan eszem szava mond.

.....
Csak igazat szóltam, a hazug misztériumoknak
Ellene voltam; e bűn hozta reám bajomat.
Épp ezért lett börtöni éj a jutalmam, ezen majd
Ámul a kései kor, hogyha igaz hite lesz. (Tóth István fordítása.)

Íme a válasz s benne a nekünk szóló üzenet:

1. Az Úristent szenteljétek meg.
2. Küzdjete minden ellen, ami a homályt terjeszti.
3. Lelkiismeretetek ellen soha ne tegyetek.
4. A tiszta gondolatot bátran szóljátok.
5. A hit tisztaságát vigyázzátok.
6. Az igazság, becsület, tisztesség útjáról el ne távolodjatok.

Csak az ilyen emberi magatartás győzhet a türelmetlenség felett.
Ámen.

ÉRETT ÉRTELEMME

1Kor 14,20

Szomorú, rideg „otthon” a dévai vár, annak is, aki szabadon jár-ke-
benne, mennyivel inkább az annak, akit rácsok közt őriznek. Ebből a
szomorú életből csak pár óra van hátra, érzi, tudja az a magányos öreg-
ember, akit — csak pár éve annak — egész Erdély csodált. Magára
maradt, mint Jézus a Golgotán, mert hívei megfélemlítve elszaladtak.
Vánkosán, azon a kemény ágyon az elgyötört testben fölizzik a múlt.
Magával társalog: mit is akartam? Megzavarni az embereket, fölfor-
gatni az országot? Nem! Ezt soha nem akartam, épp ellenkezőleg: az
érett értelemnek útját akartam járni és járatni. Azt akartam, hogy
„minden hív keresztény az igaz tudomány megértésére figyelmesebb
legyen”. Elítéltek, de én hiszem, hogy „eljön az idő, amikor az em-
berek megértik a mi vallásunk igazságát és jobb ítéletet tesznek fe-
lölünk”. Hajnalodik. Vajon hány hajnal jön még, mennyi gyötrelem
vár még reám? Bűneimről szólottak! Mi volt az én bűnöm? Az, hogy
„előbbrevalónak tartottam mindenkor az igazságnak tisztán való ki-
mondását”, mint a pusztá létet. Borzongató, fekete hajnal. Egy-egy
sóhaj, s aztán Déva vára rabja mozdulatlanúságba dermed.

Halála óta sokat vitáztak személyéről, életművéről, de egyházunk
számára üstökös volt Dávid Ferenc. Az unitárius egyház tisztelettel
néz fel rá. Ez azonban nem azt jelenti, hogy mi személyéből kultuszt
űznénk, hanem azt, hogy szellemi örökségét, példaadó magatartását
megbecsüljük. A késői szellemi utóddal valljuk, hogy „az unitárius
vallást, a lelkiismeret vallását” Dávid Ferencnek köszönhetjük.

A dávidi szellem és gondolkodás jellemzői: az igazság keresésének szenvedélye; az egyéni lelkiismeret jogának és szabadságának a biztosítása.

Az érettségből és értelmességből következik, hogy a tiszta vallásosság ismérvei: a szelídség, jóakarát, türelmesség, nyíltság.

A XX. században élő unitárius ember nem a dávidi hitfelfogást, hanem a dávidi szellemet tartja lényegesnek. Dávid Ferenc szelleme arra int, hogy legjobb meggyőződésünk szerint végezzük el emberi feladatainkat.

Életünk valóságait szem előtt tartva és sosem feledve a célt, az emlékezésnek napján

oltsuk el a gyűlölet sötét tüzeit!
Csak az lobogjon szíveinkben,
ami világít, melegít.
Lelkeinkből seperjük ki
a gyűlölködés kísérteties árnyait! Amen.

AZ IGAZSÁG „MEGSZÁLLOTTJA“

Jób 27,6

Közel 400 esztendeje annak, hogy meghalt Dávid Ferenc. Neve ma is érzéseket szólatat meg. Ezek különbözők.

Mi unitáriusok, az Ő szellemének örökösei, Zoványi Jenővel valljuk, hogy „lángelme, páratlan tudású, vaslogikájú csodálatos ember volt, számunkra a legragyogóbb szellemtörténeti nagyság“.

1. Életének summája az igazsághoz való törhetetlen ragaszkodás. Maga mondja: kész vagyok az általam vallott igazságért mindent elszenvedni, de nézeteimhez makacsul nem ragaszkodom, ha valaki helyesebbre tanít. Ez a magatartása magyarázza hitfejlődését.

2. Dávid Ferenc független lélek volt. Minden szabad szellem gyűlöli a képmutatást. Egyértelműen vallja, mit egy nagy ember így fogalmazott meg: a szatócsot senki sem kényszerítheti, hogy hamisan mérjen. Az Egyháznak sincs joga azt határozni, hogy lopjak vagy öljenek s arra sincs, hogy hamisan mérjenek.

Kik hatottak erre az emberre? Elsősorban Jézus, az ember. Az ember, aki az igazságért a golgotai keresztet is vállalta; Husz János, aki börtönében így vall: ha alázatot kértek, örömmel alázom meg magam, csakhogy annak, ami ellenáll bennem, más a gazdája, nem én.

Miben summázta Dávid Ferenc az igaz kereszténység feladatait? A tudatlanságot váltsa fel a tudás; a tettetést az őszinte és szívből jövő vallásosság. Ezért vezetett útja az unitarizmusba.

A Dávid Ferenc egyéniségében rendkívül vonzó, hogy mindenkor megőrizte az emberséges hangot mindenkivel szemben. Vallotta, hogy az igazság elbíri még a vereséget is, az igazságtalanság azonban nem.

Ez a mi hitünk és meggyőződésünk, amit ma Dávid Ferenc emléknapján diadalmasan megvallunk. Amen.

Herman Ottó, a kiváló tudós egyik írásában érdekesen örökíti meg Velence egyik nevezetességével, a dozse-palotával kapcsolatos legendát. A palota egyik díszje a „tízek tanácsának terme”. A terem ajtajában egy nyitott szájú oroszlán néz az emberre. Az oroszlán nyitott szájába dobták be azokat a leveleket, amelyek alapján a tanács ítélkezett, meg sem hallgatva a vádolt személyt. Egy alkalommal egy szegény molnárt ítéltek halálra, akiről később kiderült, hogy ártatlan volt. Az esetet követően az ítélethozatalra összegyűlt tanács elnöke a tanácskozást a következő szavakkal nyitotta meg: emlékezzetek meg a szegény molnárról.

Valahányszor a színanaranyánál drágább embert megcsúfolva látom, szeretném harsogva hirdetni: ne tegyétek, ne alázzátok meg őt. Emlékezzetek meg arról, hogy az ember nem lehet játékszer, nem lehet gyalázat tárgya senki számára.

Az ember ellen az idők folyamán sok bűnt követtek el. Ízekre bontották, besorolták mesterséges falak közé: a faji, nemzeti, felekezeti keretek béklyói közé. Ennek következményeit teljes valóságában megismerhettük mind a történelem könyveiből, mind személyes tapasztalatainkból.

Ézsaiás idejében a türelem, a megértés csak a zsidó nemzeti és vallási közösséghez tartozókra vonatkozott. Jézus kellett hogy eljőjön, aki széttépje a gondolkodást fojtó bilincseket, aki meghirdesse a minden ember testvériségének evangéliumát, aki az embert, minden embert arra a rangra emeljen, amelyre Isten teremtette.

A keresztény felekezetek története azt mutatja, hogy Jézus tanításait mennyire félreértették s a mesterségesen megalkotott hittételekben milyen könyörtelenek voltak az emberrel. Kínpadok, máglyák, börtönök visszahagozzák: miért feledkeztetek meg Isten gyermekéről? Mi, unitáriusok hiszünk abban, hogy az ember nagyszerű képességekkel rendelkezik, amelyek alkalmassá teszik őt az Isten akarata szerinti életre.

A mai világban mind erőteljesebb hangok követelik: emlékezzetek meg az emberről. Az éhező sok száz millióról, a nyomorúságos lakásviszonyok közt élőkéről, elemi emberi jogaik gyakorlásától megfosztottokról. Ezek közé állunk be mi is, akik elsőrendű feladatnak tartjuk az ember megvédését. Ezért vívunk kemény harcot az életet fertőző lelki és fizikai szennnyel, az elnyomással, a mindenféle diszkriminációval, rossz emléké előítéllettel.

Hitünk optimizmusa szólaltatja meg bennünk a feltétlen tennivalókat: bizonyítanunk kell, hogy nem szakít szét a csontjainkat megremegető sok valós tény. Bizonyítani pedig csak cselekvő élettel lehet. Cselekedni úgy, amint arra Jézus tanított: szeretettel, jóakarattal, minden emberben a testvért látva.

Amikor az emberre emlékezünk, B. Shaw-val mondjuk: Ó, Istenem, aki ezt a szép földet teremtetted, mikor lesz kész arra, hogy befogadja szentjeidet? Meddig, Uram, meddig? Hisszük, hogy a mi nemzedé-

künk — már a mi nemzedékünk — megtalálja önmagát és teljesíti kötelességét, hogy békesség, megértés, szívesség, bizalom legyen az alapja életünknek. Amen.

SZOLGÁLNI

Mt 23,8

Az ember, mióta gondolkozni tud, állandóan foglalkozik élete értelmével és céljával, az őt körülvevő közelebbi vagy távolibb világ életével. Szárnyalni óhajt és mélybe szállni.

E gondolatból következik, hogy feltegyük a kérdést: mi is az ember életének célja? — Sokféle feleletet adtak és adnak erre a kérdésre az emberek. Madách Imre szerint a küzdés. Az éjszakai mulatók világában élt nagy francia festőművész, Lautrec szerint az élvezet. A mániákus, nagyratörő Napóleon szerint a hatalom. A pénzmágnások szerint a gazdagság. Jézus szerint pedig a szolgálat.

Szolgálni annyi, mint felismerni azt, hogy nem véletlenül élünk ezen a földön, hanem azért, hogy Isten akaratát képviseljük, kötelességünk, hogy Isten munkatársaiként építsük a szívekben a testvéri összetartozás gondolatát. Minden igaz ember e gondolat betöltése jegyében élt és fáradozott.

Unitárius egyházunk úgy néz az emberre, mint Isten gyermekére, akiben nagyszerű képességek rejtőznek, s akinek kötelessége, hogy ezekkel a képességekkel hűségesen szolgáljon. Az egyik nagy unitárius gondolkodó, Emerson szerint: csak akkor bocsátanak el békével, ha az Istentől rád bízott munkát elvégzed. — Nem holnap vagy azután, hanem már ma. — Nem a halál utáni jutalom reményében, hanem az itt, a mában élő emberért, mert az a lényeges, amit Szent-Györgyi Albert így fogalmazott meg: az embert hosszú időn keresztül az foglalkoztatta, milyen lesz az élet a halál után; a lényeges azonban az, hogy milyen legyen az élet a halál előtt.

Milyen legyen tehát az élet a halál előtt? Szép, bekésséges, bizalomra épülő! Ezt az életet azonban csak úgy valósíthatjuk meg, ha le-
döntjük a mesterséges válaszfalakat, ha megtanulunk testvérekként élni ebben a világban . . .

Szolgálatunk jegyei azért legvenek a szív és értelem, a jóság és igazságosság. A világban kell a szív, a jóság, mert érezzük: „ha nem vagyok jó, rossz vagyok és másokban is felkeltem a gonoszságot” (Tolsztoj). Ezt pedig megsínyli környezetem, világom. A jóság kizárja az önzést és kizárja a közömbösséget. Az élethez való jog — így tanít a jóság — nemcsak nekem adatott, hanem minden embernek. Az élet gazdagítása, az érték-termelés nemcsak másnak kötelessége, hanem az én feladatam is. Míg más szolgál, én sem lehetek közömbös, kövesült lélek.

A szív és jóság mellett kell a világban az értelem és az igazságosság, az értelemmel épített igazság világa, amely szétrombolja a tévedéseket, amelyek butaságból, önfejűségből, ostoba kizárólagosságból származtak. — Az értelem — valaki így fogalmazta meg — kizárja a mások feletti uralkodási hajlamot, az erőszak szellemét, a háborúsá-

got (mert mindennél több a béke és a békesség), és kizárja az anyagi falánkságot és mértéktelenséget. Ma még a világ nagy részében a fentiekből bőven van. Az ok: nem tudunk testvériesen gondolkozni, bizalmatlanok vagyunk, megkövesedett a szívünk, homályos az értelmünk.

Vegyük tudomásul, hogy: kötelességeinket itt és most kell elvégeznünk. Jósággal és igazsággal, szívvel és lélekkel, itt, ahol születünk; ezen a földön, amelyben egyszer megpihenünk.

A HALHATATLAN JÉZUS

Jn 18,37

Az ember ősi vágya a halhatatlanságra való törekvés. A fáraók piramisokat és díszes sírkamrákat építettek, hogy nevük örökre fennmaradjon. Nagy Sándor, Napóleon haditetteikkel akartak maguknak soha el nem múló emléket állítani. Michelangelo szobraival, Munkácsy Mihály festményeiben vélte megtalálni az örök életet. Shakespeare, Milton, Goethe, Petőfi vagy Ady verseik által élnek és hatnak a mában is.

De nemcsak az emberiség alkotó személyiségei vágytak a halhatatlanságra, hanem a fanatikusok is, a beteglelkűek is. Örökre él Herosztratosz, Pilátus, Júdás neve s a hozzájuk hasonlóké. Cselekedeteik intenek: ne így éljete!

Ma a halhatatlan Jézust idézzük perének jelenetéből vett szavakon keresztül. Őt idézzük, igazságunk szókimondó hősét.

Igaz ember volt, megállapították ezt azok, akik szerették. De megállapították azok is, akik a keresztfára juttatták. Júdás akkor, amikor árulása bérének vétele után önkezével kioltja életét, mert nem tudja elviselni, hogy árulásával ártatlan ember vérének kioltását segítette elő, Pilátus, amikor lelkiismeretével vívódva, kimondja a világhírűvé vált bizonyosságot: „Íme az ember”; a százados, aki, miután végignézte a golgotai jelenetet, megvallja a világnak: „ez az ember igaz vala”.

Miben állott a Jézus igazsága?

Vallotta, legnemesebb tiszttségünk az Isten akarata szerinti életet élni. Természetellenesnek tartott minden bűnt, akár az Isten, akár az ember ellen irányuljon. Egész életműve harc a bűn ellen, az ember „megváltása” érdekében. Ehhez a harchoz mozgósított minden erőt: halászokat, vámszedőket, samariaiakat és galileabelieket, mert vallotta, hogy Istenországa építésében mindenkinek joga van részt venni. Ez volt az ő igazsága, mit kora nem értett meg, mert szíve távol volt Istentől.

Jézus egész életében az emberért szolgált, s inkább meghalt, „sem-hogy roskadtan, félig éljen”. Ebben a szolgálatban mindvégig állhatatos maradt; bizonyosság erre a Golgotán tanúsított egész magatartása. Mások megtorpannak, Jézus ezt nem tette. Szabad lélek volt, akire ráillik a költő szava:

Szabad vagy, mint űrben a fény sugar,
szabad, mint a morajló tengerár
s csak öntörvényed a korlát, határ.

Ezt az igazságot valló, az emberiséget szolgáló embert akartam elétek állítani, aki emberi külsejében egyszerű, szürke, hozzánk hasonló volt, aki megjárta az emberi nélkülözések, a nyomor és éhínség „siralomvölgyeit”, de aki mégis toronymagasan álló példa a helyes életre, a szolgálatra, az igazságban való megmaradásban. Ámen.

LEGYETEK ALÁZATOSAK

Lk 14, 11

Ismerünk egy embert, akinek legnagyobb ékessége alázatossága volt. Ez az ember: Jézus. Ő példázza szép életével, hogy minél alázatosabb valaki, annál erősebb és szabadabb.

Követőjévé nem megkeresztelésén keresztül lesz az ember, hanem úgy, ha olyan akar lenni, mint Ő. A kevélyek, a békétlenkedők, az ítélezők, az erőszakoskodók tartozhatnak bár az egyházhoz, de nem nevezhetők Jézus követőinek, mert nem alázatosak.

Milyen az alázatos ember? Önmagával szemben szigorú, másokkal szemben elnéző. Az alázatos ember úgy tesz jót, hogy hálás azért, hogy jót tehet. Cselekedetéért nem vár hálát. Az alázatos ember jót tesz barátaival, hogy azok jobban szeressék, és jót tesz ellenségeivel, hogy azok barátaivá váljanak. Az alázatos ember nem gyűlöl. Jelszava: szelídséggel a gyűlölség ellen. Az alázatos ember mindenki iránt békességre törekszik, mert hite szerint az erőszak erőszakot szül, a szelídség a megértés győzelmét hozza.

A felolvasott alap gondolat sugallta gondolatokból vigyük magunkkal a következő intelmeket:

1. Ne akarj több lenni, többet mutatni, mint aki vagy amennyi vagy. (Rousseau)
2. Ne higgy rosszat és ne mondj soha rosszat felebarátodról.
3. Bocsásd meg mások hibáit; akkor várhatod el, hogy Isten neked is megbocsát. Ámen.

ÜTON

Mt 10,28

Életünk mozgalmas. Minden ember siet. Van, aki céllal és van, aki ösztöneitől vezérelve fut. Sietünk, mert tudjuk, hogy életünk egyszer véget ér.

A bölcs ember igyekszik léte határai között értelmesen élni, tehetségeit igyekszik maga és embertársai javára használni. Sok embert ismerünk, akinek példája megindít, de ismerünk sokat, akinek cselekedetei szomorúvá tesznek. Ismerünk sok embert, akiknek földi útja rövid volt és mégis teljes élet volt; de ismerünk sok embert, akik bár magas kort értek, halálig befejezetlen életű emberek maradtak, mert senkinek nem használtak, sem maguknak, sem embertársaiknak. Megindulással gondolunk a legteljesebb életű emberre: Jézusra, aki rövid 33 év alatt megfutott földi pályája alatt olyan életpéldát hagyott örö-

kül, amely előtt csak tisztelettel lehet megállani. De gondoljunk azokra is, akik a szűkre szabott évtizedek alatt gazdag gyümölcsöt teremttek!

A tövisekkel, keresztkekkel rakott életúton tehát nem a megtett út hossza, hanem az eredmények a fontosak. Fontos az a halálig kötelező magatartás, amely Isten gyermekéhez méltó.

Az élet keresztkek nélkül el sem képzelhető. Vannak, mindig voltak egyéni tragédiák, csalódások, amelyek közepette méretik meg az emberi lélek gazdagsága, az ember hite, kiegyensúlyozottsága. Becsüléssel gondolunk azokra, akik keresztjeiket méltósággal hordozták, és szánalommal tekintünk azokra a pesszimista emberekre, akik a kereszt-hordozásban összeroppantak.

Mivel tudjuk, hogy kereszt-hordozás nélkül nincs élet — mert valóság a koporsó, valóság a könny, a betegség —, a kereszt-hordozásra éretté kell válnunk. Az evangélium is türelemre int. Kendőzés nélkül tárja eléink Jezus az apostolok tanításaiban azt az igazságot, hogy az emberfiának szenvednie kell; hogy az ütközésektől mentes élet csak ábránd, lázalom. Az evangélium és az élet nagy embereinek intése: hasznosan, Istennek és embernek szolgálva élni; ezt tartjuk föltétlenül kötelességünknek.

Az egészséges életre kész lélek jellemzői: az emberség, az érettség, a szilárdság, a céltudatosság és az emberségesség.

Az úton, a küldetés útján ezzel a lélekkel kell járni, élni, soha nem feledve az isteni származást, a méltóságot, tisztességet. Te is, Testvérem, erre törekedjl Amen.

MÁJAY ENDRE

„A JÓ PÁSZTOR ÉLETÉT ADJA A JUHOKÉRT”

Jn 10,11—14

A szentírásban sok pásztorral találkozunk. Ábrahámtól kezdve, Mózesen, Dávidon, Ámoson keresztül sokat felsorolhatnánk.

Jézus is pásztornak nevezi magát: „Én vagyok a jó pásztor; a jó pásztor életét adja a juhokért.”

Vizsgáljuk meg a pásztorságot mint hivatást.

Szép és nemes hivatás. Szép a határpásztor, erdőpásztor munkája és hivatása; egyik a vetést, a gyümölcsöt, a szőlőt, a másik a rengeteg fát, csemetéit őrzi-vigyázza. Gondoljunk a juhászra, akinek több száz juha van, és mindeniket ismeri. Ha sántít az egyik, kampós pásztorbotjával elkapja, s míg bög a juh, éles kése, ha kell, operál, írja sebet gyógyít. Ha valamelyik hajlamos a csángálásra, arra külön szemmel figyel. Ha ellik, ott van mellette, bábája — nem egyéb. Aztán hogy teríti subájába, este hogy keríti nyakába és milyen boldogan, mennyi szeretettel és gyöngédséggel viszi a karámba, vagy haza — gazdájának. Milyen szép kép. A juhász nyakában, ölében a ma született bá-

ránnyal. Aztán gondolj a pásztorra, ahogy nézi az eget. Vihar jön? Kémléli az erdő szélét: farkas ólálkodik? Tűz a nap? — Nem megy az erdőbe hűsülni. Esik az eső? — Nem húzódik be a kalibába. Jön az este, terelgeti nyáját az eszténába. Ébren alszik. Csak az egyik szemével. Hiszen ezer veszély fenyegeti a nyáját.

Ezt a szép hivatást — természetesen — csak úgy lehet jól betölteni, ha a pásztor szereti a nyáját. Persze nemcsak elméletileg, hanem igazán, szívből — gyakorlatilag. A hű, a jó pásztor csak ilyen lehet.

Jézus szavaiból joggal arra következtethetünk, hogy vannak rossz pásztorok is, akik nem törődnek kellőképpen a nyájjal, a juhokkal, bárányokkal. Tűz a nap? — Arnyékba húzódnak. Esik az eső? — Bemennek a kalibába. Sántít a juh? — Hadd sántítson, majd meggyógyul. Ellik az anyajuh? — Természetes folyamat, megoldja ő! Éjjel van? Alszik az állat: alszanak a pásztorok is. Jöhet a farkas, a medve, a tolvaj. Hogyan lehet ez? Csak egyféleképpen: nem szeretik kellőleg hivatásukat s pásztorhivatásuk tárgyát: a rábízott állatot.

Jézus azt mondja, hogy a jó pásztor életét adja a juhokért. Igen, ha kell, botjával szembeszáll a farkassal, a medvével. Szembeszáll a tolvajjal is. Nem gondol saját életével sem, ha a rábízottakról van szó, azokat semmiképp nem hagyja!

Pásztorok vagyunk mindahányan.

Családunk, otthonunk pásztorai. Avagy nem vagy te őrizője anyádnak, apádnak, hitvesednek, gyermekeidnek, unokáidnak? Hát drága otthonodnak, fészkednek, melyet egy életen át építgettél?

Munkánk, hivatásunk őrizői. Hát nem vigyázod a kontárok, a tolvajok, a lelkiismeretlenek rontása ellen?

Hazánk, népünk vigyázói. Avagy mindegy neked, ha becsmérlik hazádat, elhagyják, elárulják azt, melynek tagja vagy?

Eszméink, meggyőződéseink hívei. Hát nem vagy őrizője a hités életfelfogásunknak, melyet annyi mérlegelés és tapasztalat révén magadénak vallasz!

Pásztorságunkat mindenütt csak szeretettel tudjuk jól végezni. Ha megismerjük és megszeretjük, ha felelősségünk tudatára ébredünk, ha lelkesedünk érte — ha szent számunkra az, akit-amit pásztorolni kell. Ha nem? Isten őrizzen a rossz pásztorságtól! Robottá, kényszermunkává válik dolgunk, életünk.

És életünket adjuk a ránk bízottakért. Jézus is, a jó pásztor, a szó szoros értelmében az életét adta. Megfeszítettetett, és vére rácsordult a keresztre. Ez kétezer évvel ezelőtt történt. Jézus ma nem így kívánja tőlünk, sem a kor, melyben élünk. Channing ezelőtt több mint egy évszázaddal tanította, hogy hősök nemcsak a keresztfán vagy a fronton, lövészárkok tetején születnek, hanem az életben, a munkában, a mindennapban. Igen, életünket kell adni, de nem vérünk, hanem akaratunk, áldozatkészségünk, lelkesedésünk, meggyőződésünk, szeretetünk és önzetlenségünk által — juhainkért, a ránk bízottakért. Ezt kell tennünk a családban, munkahelyen, hazánk, népünk kebelén és eszméink világában.

Vegyünk példát Jézustól, aki ezt tanította: „Én vagyok a jó pásztor; a jó pásztor életét adja a juhokért.” Ámen.

Lelkek vagyunk, testünk van. Mindig itt és most, a születéstől halálig. Testünk ebben az „itt és most”-ban él. Csak testben születésed előtt nem voltál sehol és soha, és csak testben egyszer — halálod után — nem leszel soha és sehol. De van tér és időn túli lét is. Onnan jötünk és oda megyünk. A lelkem születésem előtt valamilyen formában ott volt, és halálom után oda, abba a létformába tér vissza.

A lélek magasabbrendű, mint a test, mert közvetlenül isteni származású. Nem mintha a test nem volna az. Az anyagot is Isten formálta, de a természetben, s testünk már csak közvetve isteni, közvetlenül a természeté. Ezt a testet szeretni, tisztelni kell, s be kell tartani törvényeit. Mennyi baj származik abból, hogy nem tartjuk be ezeket a törvényeket, s amikor ránk szakad a baj, a próba, a betegség, az irgalmas Istenhez fordulunk segítségért. Ha lélekben vétkeztünk, közvetlenül még remélhetünk irgalmasságot, de ha a természet törvénye ellen vétkezünk, nincs könyörület. A következményt mindenképpen el kell viselnünk.

Megnyerheted az egész világot — ahogy Jézus mondja. — Mit használsz vele magadnak? Az anyagi korántsem minden. Nem az fontos, hogy mid van, hanem hogy milyen a lelkületed. Lehetsz gazdag, tekintélyes, rangos, erős, szép, mit használ mindez, ha a te lelkedben kárt vallasz? — Semmit.

Ha az anyagi javak közül elveszítesz valamit, még visszaszerezheted. De ha lelked elvesz? Vajon milyen váltsággal szerezheted vissza? Bizony semmivel, mert a földi értékeket a pénz váltságával visszavásárolhatod, de a lélekért nincs semmiféle pénznem e földi tereken.

Vizsgáld meg magad. Nem áldozol-e felettébb sokat a testért? Hát nem látod, hogy milyen romlandó az, s csodálatos felépítettségében végeredményben milyen gyarló? Ámen.

EGYED IGAZSÁGGAL, IGYAD JÓSZÍVVEL

Préd 9,9

A Prédikátor könyvének 9. részében az idézett textussal kezdődik az a rész, melynek címe: „Élvezd vidáman Isten adományait és tedd, ami rád bízott.” Az őszi hálaadás vasárnapján ez a tanítás elsősorban arra jogosít fel minket, hogy örömmel legyen számunkra e nap, de ugyanakkor felhívja figyelmünket a ránk bízott feladatok lelkiismeretes teljesítésére.

A bölcs prédikatori biztatás szerint annak, hogy kenyerünket vigassággal ehessük és borunkat jószívvel ihassuk, feltételei vannak. E feltételek összességé textusunkban így foglaltatik egybe: ha kedvesek

immár Istennek a te cselekedeteid. Ha nem kedvesek Isten előtt a mi cselekedeteink, akkor bánattal és nem vigassággal esszük kenyerünket és keserű lélekkel, nem pedig jó szível isszuk borunkat.

Isten előtt nem kedves cselekedetekben élni annyi, mint vétkezni. A 42. zsoltár írójával vallani: „Könnyhullatásom volt kenyerem éjjel és nappal, mikor minden nap azt mondták nékem: »Hol van a te Istened«” A bűnös lélek beteg. S mivel a test és lélek egybefügg: ahol beteg a lélek, ott beteg a test is. Ahol beteg a test, ott nem esik jól a kenyér, és ízetlen a bor.

Ha kedvesek Isten előtt a te cselekedeteid, ha törvényében élsz, akkor szép az élet, jólesik a kenyér, öröm van a családi asztal mellett, nyugodtan tudsz — és nem felejtesz el — imádkozni, üdítő a te borod, szívből tudod megköszönni hitvesednek az ebédet, lelkes szóval tudod mondani gyermekednek: kedves egészségedre az ebédet. Akkor boldog vagy!

Az őszi hálaadás ünnepén ezt a közérthető tanítást akartam elmondani. Kenyeredet vigassággal enni, borodat jószívvel inni csak akkor tudod, ha kedvesek az Úrnak a te cselekedeteid az életben. Ez a legfontosabb feladatod. Tedd, amit Isten rád bízott! Ő pedig azt bízta elsősorban rád, hogy úgy cselekedj, hogy azok kedvesek legyenek előtte. Ezt keresd, ezt tedd. Minden cselekedeted, szavad előtt kérdezd meg magadtól: vajon kedves-e ez Isten előtt? Legyen ez a zsinór-mértéked.

A mai örömnünnepén szívből így imádkozzál: Kenyerem kezedből kapom, / Este, reggel, mindennapon, / Ha feledném mit adsz nékem, / Istenem, bocsásd meg vétkem! / És add, hogy cselekedeteim előtted kedvesek legyenek. Amen.

A TISZTA ÉLETŰT

119. Zsolt 9

Mi az út? Járó, közlekedési sáv — földön, vízen, levegőben —, melyen sokan jönnek-mennek, mert sokak tapasztalatán verődött. Az út biztonságos eszköz, nem vezet ingoványba, szakadék szélére. Kiválasztja a legrövidebb távot, de ha kell — a biztonság érdekében — a szerpentint használja vagy kerülőt tesz. Az út összeköti az indulást az érkezéssel, a kezdetet a véggel, betölti az alfa és az omega között. Célra vezet, és biztonságunkat óvja. Minél jártabb, annál inkább. Ezért mondja a közmondás: járt utat a járatlanért el ne hagyj! Az út lehet egyszerű csapás, ösvény, határút, országút, autósztráda. Lehet csatorna a vízen, lehet a végtelennek tűnő óceán vize. André Gide mondja egyik írásában: „Azt mondják, a tengeren is vannak utak; de ezek az utak nincsenek megjelölve.” Lehet út a kozmoszban, az űrben — az asztronauták útja. Az állatok is úton: csapásokon járnak. Ha eltéved valaki a rengetegben s szomszédját gyötri: keressen állati csapást, mely lefelé vezet — biztos, hogy forráshoz, csermelyhez jut.

Jelképesen azt szoktuk mondani, hogy az élet is egy út megtétele. Az életutat, melyet járunk, gyakran szoktuk emlegetni. Születésünkkel kezdődik ez az út — a halálban enyészik el. A bölcső és a koporsó, az indulás és érkezés közötti közbevettetésnek a megjárása: maga az élet. „Az úton, valameddig élünk, / Haladni kell mindig előre! / Ez örök mars-ban erőd gyakran lankad, / S arcodon redő borul — redőre.”

Amiként a földi utak, az életutak is rendkívül különbözők. Vannak nagyon rossz, gondozatlan, köves, kátyús, sáros, sötét utak, és vannak hengerelt, kiaszfaltozott, kivilágított, kényelmes, tiszta utak. Így van ez az életutak esetében is. Így hát a gyermekét szerető, a gyermekéért élő, áldozó, dolgozó és imádkozó szülőnek ez a legnagyobb, legégetőbb kérdése: Mi módon őrizheti meg tisztán az ifjú az ő életútját?

Az igaz, a tiszta út megkeresése, megtalálása és járása az élet kulcskérdése. Mindig időszerű Jézus ide vonatkozó tanítása: „Menjtek be a szoros kapun. Mert tágas az a kapu és széles az az út, amely a veszedelemre visz, és sokan vannak, akik azon járnak. Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt” (Mt 7,13—14).

Gyermekeink előbb a mi utunkon járnak. A mi utunk az ő útjuk is. Magukra még semmiképpen nem tudnak járni. Utjuk önálló még nem is lehet. Keblünkön, ölünkben, hátunkon, kocsiban visszük őket magunkkal — a mi utainkon. Útja még a miénk. Mindenhova együtt megyünk, mindenünnen együtt jövünk. De hamar hívja az óvoda, iskola. Még elkísérjük, még várjuk, de ezt sem tehetjük örökké. Aztán te állsz a kapuban, az ablakban, a sarkon. Ő forró kis kezében szorítja a pénzt, szinte szalad, úgy siet, s magában egyre mondogatja: „A megállóban megvárom a buszt és egyedül utazom.” Te: „Csak a zebrán menj át!” Ő: „Csak a zebrán megyek át!” Te: „Várd meg, míg egy autó sem jön!” Ő: „Megvárom, míg egy autó sem jön!” Es rohan — egyedül. Az iskolában: „Képzeljétek! — én ma egyedül jöttem!” Aztán a sarkon, a kapuban, az ablakban állsz, vársz, remegsz. Várod, hogy jöjjön haza — egyedül! Csak most veszed észre, hogy imádkozol.

Igen, meg-megugranak tőlünk, de még nem mennek messzire. El-eldobja őket az élet keze, de mindig visszatérnek hozzánk. Aztán mind messzebbre, messzebbre mennek, mind távolabb kerülnek, s mi várjuk, hogy néha hazajöjjenek, hogy gyakrabban írjanak. Most elemista, most kisdíák, most nagydiák. Most hazahozza a diplomát, most az első fizetését, most nevetünk a boldogságtól, most sírunk a keserűségtől, mert elmegy, messzire elmegy!

Már régen külön úton járnak. Már csak néha, látogatóba térnek vissza a mi utunkra. Külön menetelésükben mennyi elágazódás, mennyi keresztút. Vajon melyiket választják? Szabad akaratuk van, azon mennek, amelyiken akarnak. Mennyi fény, mennyi csábítás, mennyi rek-lám, mi rengeteg kísértés. Vajon nem csalják meg? Vajon nem hite-tik el? Vajon nem leselkedik rá veszedelem? És itthon: mennyi sűrő, kesergő szülő.

Mi módon őrizhetik meg tisztán életútjukat? Ime a kérdések kérdése! Meg kell tehát őrizzen valamit. Csak azt őrizhetjük meg, ami már

megvan, amit már megszereztünk. De megvan-e? Mert tiszta utat csak úgy őrizhet meg, ha eddig is azon járt. Eddig közösen jártunk, az ő útja a mi utunk volt. De a mi utunk elég tiszta-e? Gyermeünk a mi utunkról indul. Ha mi nem jártunk elég tiszta úton, gyermekünk sem járhat máson. Érzed-e szülői felelősségedet?

Számunkra a tiszta életút megőrzésének titka: meg kell tartani Isten beszédét. Törvényében kell élni. Ez nem más, mint megalapozása a valláserkölcsi személyiségnek. Akinek szent Isten beszéde, az tudja, hogy melyik a tiszta út, s azt választja mindig, bárhova vesse az élet szele. Ámen.

JAKAB DÉNES

ISTENORSZÁGA TIBENNETEK VAN

Lk 17,21

Érdekes egy pillantást vetni arra, hogy mi van egy emberben. Az ember csontváza 206 csontból áll. A gernicvelőből 31 idegpár indul ki a test különböző részébe. A szíven átlagban óránként 300 liter vér folyik át és egy köbmilliméter vér átlag 5 millió vörös és 6—8 ezer fehér vérsejtet foglal magában.

Mennyi mindent takar egy elegáns ruha vagy egy kopott öltöny! Mennyi érzés, mennyi gondolat, hányféle akarat rejlik egy kellemes vagy kevésbé tetszetős arc mögött! Sokszor egy futó pillantás is elég, hogy a lélek mélyére lássunk, máskor egy életet élünk le egymás mellett, s mégsem tudjuk egymást teljesen kiismerni soha.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy Jézus ismerte az emberi lélek sokrétű mivoltát. Ha nem is olyan pontosan, mint ma ismerjük, de ismerte a test felépítését, és ennek az ismeretnek a tudatában mondta el: „Istenországa tibennetek van.”

Csontjaitok, idegszálaitok, véretek, érzelmek, gondolatotok, akaratotok végtelen változásai mellett, között van valami, amit nem lehet megfogni, nem lehet megmérni, nem lehet lerajzolni, nem lehet letagadni... a sok-sok minden mellett ott van bennetek Istenországa.

Bennünk van mint kovász, mint mustármag, mint elrejtett kincs, mint földbe vetett tiszta búzamag, mint kezünkbe adott talentum, mint konkoly között a búza.

Egy nagy álom, egy megszentelt vágy, egy égisérvő terv a mi birtokunk. Istenországa letéteményesei, hordozói vagyunk. Bennünk van a feltétel, a lehetőség.

Gondoljunk mindig erre, s ha elfelejtjük, jusson újra eszünkbe, döbbenjünk rá a nagy lehetőségre, s mérjük fel az égisérvő tervből ránk néző feladatokat. Ámen.

A házasságtörő nő történetét általában úgy tartjuk nyilván, mintha pusztán annak a gondolatnak kifejezője volna, melyet Jézus így fogalmazott meg: „Vesd ki előbb a gerendát a te szemedből és akkor gondold arra, hogy kivessed a szálkát a te atyádfiának szeméből” (Mt 7,5).

Figyeljük csak meg, hogy az egész történeten a szégyen érzése vonul végig.

A bűnben talált asszony szégyelli botlását, a farizeusokat megszegyeníti Jézus felelete: „aki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ”. De a farizeusok is azért viszik Jézushoz az asszonyt, hogy törbe csalják és megszegyenítsék.

Az asszony szégyenérzete fokozódik akkor, mikor az általa is megcsodált erkölcsi nagyság, Jézus előtt áll. A farizeusok szégyenteljes kudarca után csak ketten maradnak a találkozás színhelyén: Jézus és az asszony. S lám Jézus is lehajtja fejét. Mintha a porba író ember is szégyellne valamit. Talán azt, hogy az emberek között van házasságtörés, vannak jogtalan vádlók s paráznák és képmutatók.

Szégyen... milyen különös, sokfelé mutató szó. Túlzásba menő szerénység, csökkent önértékelés, vétkes nagy tévedések, mulasztások, sok-sok emberi gyarlóság fölötti fájdalom (a tékozló fiú szégyelli még önmaga előtt is, hogy a disznók eledelét eszi, és innen, a szégyenből indul el a megtérés folyamata), emberi büszkeség, mely azt is szégyelli, amit nem volna szabad (lásd a gögös gyermeket, ki egyszerű öreg szüleit szégyelli).

Sokan szégyellik megvallani hitüket. Pál apostol mondja: én nem szégyellem az evangéliumot.

Ha megmondanád, mit szégyellsz, meg tudnám mondani, ki vagy. Tekints a porba író emberfiára, s tanulj most is tőle. Ámen.

A SZOROS KAPU ÉS KESKENY ÚT

Mt 7,13—14

Valahányszor kezembe veszem a Bibliát, mindig Jézus arcát keresem. Különös, de akiről meg van írva, hogy tegnap és ma ugyanaz, az örök Mestert mindig másképpen látom.

Néha a jászolbölcső ártatlan gyermeke, máskor a korbácsot suhogtató igazságszolgálatás. Néha úgy áll előttem, mint a megtestestült bátorság (a tengeren), máskor a megtestestült örökkévalóság (az ég és a föld elmúlnak).

Amikor ezeket a mondatokat olvasom, úgy képzelem őt, mint a lélek bonyolult forgalmú világának bölcs irányítóját.

Jézus ott áll az élet keresztutain, és kezével, szavával, határozott utasításaival irányít mindenkit, aki meghallgatja őt.

Dúsgazdagok és éhező koldusok, szentek és gonosztevők haladnak el előtte, alázatosak lesik mozdulatát, és cinikusok kacagják. Ő pedig mindenkit türelemmel a biztonságos útra irányít, mikor ezt mondja: „Menjetek be a szoros kapun.”

De mintha különös lenne: az út (élet) nehezebbik felét ajánlja. Gyanakodva hangzik a kérdés: vajon miért? Miért nem a könnyebbet ajánlja?

Emberi gyarlóságunk jellegetessége, hogy mindig a dolog könnyebbet keressük. A megerőltetéstől, a töprengéstől mindenki menekül. Inkább a lejtőt, mintsem a magasba vivő keskeny meredeket. A lejtőn aztán nem lehet megállni.

Az élet értékei nem hullnak ingyen ölünkbe. A gyomot nem kell ültetni, kapálni. Az aranyat és az igazgyöngyöt csak fáradsággal, türelemmel, kockázattal lehet felszínre hozni.

Tekintsünk a Hegyi beszédet hirdető, örök értékek felé terelő Messterre, járjunk az élet útján. Ámen.

„TIÉD AZ ORSZÁG ÉS A HATALOM“

Mt 6,13/b

„Eljön a hajnal, ha nem is kukorékol a kakas“ — mondja egyik közmondás. Amikor először hallottam ezt, rögtön arra gondoltam, hogy mi emberek milyen nagyra tartjuk hozzájárulásunkat a világhoz, az élethez. Erőnkhez mértén nagy is. De amit az Isten tehet és tesz, amellet a miénk csak porszemnyi.

A gyermeknek nagy dolog, amikor oda jut, hogy kezével önállóan megfogja az eledelt és szájához viszi, s eszik belőle. Te azonban tudod, hogy a te munkád ennél mennyivel nagyobb.

Elveted a magot, de nem állhatsz mindenik kalász tövénél, s ha ott állnál is, legfennebb egy-két kártevőtől megvédenéd, de a növekedés östörvényét Isten helyezte a rögök közé.

Eljön a tavasz, ha te nem is vagy jelen. Az élet, a világfolyamat nem áll meg nélküled.

Amikor ezt elmondom, akkor nem az embert kicsinyelem, de az Istent magasztalom úgy, ahogy Jézus tette az Uri imában. Ámen.

A VALLÁSOS KÖZÖSSÉG

Mt 18,20

A vallásos lélek sugallatára alakult az első vallásos közösség. A vallásos kebel nagyon korán melengette a közösségi gondolatot. Jézus az ideális közösség gondolatát fektette le a nyájról és a pásztorról alkotott tanításával.

Hogy milyen nagy szerepet tulajdonított a közösségnek, azt a felolvasott bibliai vers igazolja.

A régiek által használt eklézsia szó görög eredetű, és gyülekezést, összejövetelt jelent. Az Újszövetségben az eklézsia szó magában foglalta a keresztények összességét, azt a lelki közösséget, melynek tagjai hittek Istenország eljövételében.

Vallás nincs közösség nélkül. Hited ugyan lehet egymagadban is. E hit a közösségben lesz vallássá. Vallásról csak a hit megvallásával

kapcsolatosan beszélhetünk. Ehhez legkevesebb két vagy három ember kell. A hitet cselekedetek által lehet élővé tenni. A cselekedetek is a közösség keretei között nyernek kibontakozási lehetőséget. Eszerint téves minden olyan vélekedés, mely azt mondja: én vallásos vagyok, otthon mindig imádkozom, sőt a rádióból meghallgatom az istentiszteletet. Nem elég! A hitet láthatóan, külsőleg is ki kell fejezni, hogy látható legyen, a hitet közösségben kell gyakorolni, hogy lássák; templomlátogatással, jelenléteddel vallod meg hitedet. Ott a közösségben énekelsz a „hívek seregében“, ott a közösségben mondd az imát. A közösség hite által erősödik hited, nő lelkesedésed, a közösség örömeiben olvad el egyéni bánatod, a közösség céljába kapcsolod be egyéni életed célját, a közösség ünnepi érzése oszlatja el benned a hétköznapi szürke gondjait. Így lehet jelen Jézus is a gyülekezetben.

Az egyházközségben végzett közös munka nemcsak azért jó, mert anyagi támogatás erejével hat. Van ennél az értéknél egy nemesebb vonása. A közösségi munkában éled, gyakorolod az egymásért való élés egyik formáját. A közösségi munkában kovácsolódik össze az ember, és megérzi azt, hogy az egy cél érdekében végzett munka, hullatott veríték összekapcsol.

Jézus sír Jeruzsálem felett. Hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat és leányaidat. Nem sikerült. Harangjaink is sírnak, sokszor sírnak, Jézus bánatát sírják, mikor nem tudják összegyűjteni az embereket. Mikor van gyülekezet, a harangok örömet hirdetnek, s ha ketten-hárman itt vagyunk, egy akarattal Ő is ott volt közöttünk. Ámen.

ÖNBECSÜLES

Gal 6,3—4

„Nincs borzasztóbb érzés, mint mikor az ember önmagát bensőleg nem tudja becsülni.“ Ha elveszti az ember az önbecsülés reményét, saját lelkiismerete foglya lesz.

Az önbecsülés az önvizsgálat eredménye. Általában a rólunk alkotott véleményeket megismerjük. Ennél még fontosabb az, hogy mi magunkat mire értékeljük.

Az önvizsgálat azonban csak akkor állja meg helyét Isten előtt, ha az szigorú. Másképpen önmagunkat csapjuk be.

A tékozló fiú helyesen értékelte magát, mert volt ideje párhuzamot vonni kétféle élete között. Atyám, vétkeztem...

„Édesanyám lelkem sirasson meg engem“ (Ady)

Az önismeret és értékelés hangját meghatóan tárja eléink Pál apostol a Korintusbeliekhez frott II. levél 24—30. verseiben.

A legnagyobb megnyugtató erő a tiszta lelkiismeret szava. Az önbecsülés nem önámítás. Vigyázzunk, nehogy többre nézzük magunkat, mint amilyenek vagyunk. A megelégedés utolsó mentsvára az igazságos önbecsülés eredménye. Ámen.

Egyházi Képviselő Tanács

Július 14-én tartotta az E. K. Tanács II. negyedévi ülését dr. Kovács Lajos püspök és dr. Barabássy László főgondnok elnöklete alatt. E. K. Tanács elismeréssel vette tudomásul dr. Kovács Lajos püspök jelentését ápr. 16. és máj 14. napjain az Egyesült Államok-beli unitárius univerzalista egyházközségekben végzett látogatásáról és a Meadville Lombard Teológiai Intézettől kapott díszdoktori címmel való kitüntetéséről.

E. K. Tanács a márc. 4-i földrengés okozta templom-rongálódások helyreállítása érdekében segílyt utalt ki a nagyajtai, fogarasi és szentivánlaborfalvi egyházközségeknek. A további segílyezés anyagi alapjainak biztosítása érdekében adakozásra hívta fel a földrengés által nem érintett egyházközségeket. Egyben intézkedett, hogy az egyházi központ technikai osztálya díjtalanul készítse el valamennyi földrengés által megrongált épület javítási dokumentációját.

E. K. Tanács a továbbiakban tárgyalta a különböző szakbizottságok jegyzőkönyveit, folyó egyházi ügyeket s ezekkel kapcsolatban intézkedéseket hozott.

Az E. K. Tanács november 3-án tartotta III. évnegyedi ülését. Tárgysorozatának fontosabb adminisztratív kérdései voltak az elnöki-leg elintézett ügyekről szóló jelentés, a különböző szakbizottságok jegyzőkönyveinek ismertetése, a lelkészképzéssel kapcsolatos ügyek, az egyházkörök közgyűléseinek jegyzőkönyvei, az istentiszteletek és szertartások egységesítése, az olthévízi egyházközséghez tartozó Köhalom—Köhalom-állomás—Homoródi leányegyházközségeknek önálló egyházközségé váló alakulása tárgyában hozott határozatok. Tudomásul vette az 1977. júl. 21—24. napjain Kolozsvár—Napocán tartott IARF teol. konferenciájáról szóló jelentést, örömmel állapítva meg, hogy a konferencia minden szempontból eredményes volt, hozzájárult Egyházunk tekintélyének növeléséhez belföldi és külföldi viszonylatban egyaránt.

A fontosabb gazdasági és jogi ügyek között szerepeltek a Kölcsönös Segélyező Pénztár, valamint a temetők szabályzatai, az egyéni javadalmazási adó eltörlése és az új javadalmazási rendszer bevezetése, az egyházi központ, a Nyugdíj- és Segélypénztár, az egyházkörök és egyházközségek 1977. évi pénzügyi terveinek félévi megvalósításai, valamint a belső pénzügyi ellenőrzéssel kapcsolatos ügyek.

Az E. K. Tanács december 2-án tartotta IV. évnegyedi ülését. A tárgysorozat jelentősebb pontjai voltak: az elnökileg elintézett fontosabb adminisztratív és gazdasági ügyekről szóló jelentések, a különböző szakbizottságok, a Lelkészképesítő Bizottság és az esperesi vizsgálószékek jegyzőkönyveinek ismertetése, a jan. 20—21. napjain tartandó Egyházi Főtanács előkészítése, az ima és prédikáció írására meghirdetett pályázat elbírálása. E. K. Tanács elismerését fejezi ki a pályamunkák szerzőinek, akik prédikációirodalmunk fejlesztése érdekében jó munkát végeztek. A pályázat eredményének kihirdetése és a díjak kiosztása a Főtanács ülésén történik meg.

A fontosabb gazdasági, pénzügyi és jogi természetű ügyek tárgyalása rendjén E. K. Tanács elfogadta az egyházi központ és a Nyugdíj- és Segélypénztár 1978. évi költségvetéseit, meghatározta az 1978. évre vonatkozó egyházfenntartói járulékok és a központi juttatások összegeit, a kis-nyugdíjasok és utódaik részére folyósítandó rendszeres segélyeket.

Az Unitáris Világszövetség — IARF — kolozsvár-napocai teológiai konferenciája

A IARF 1975-ben tartott montreali kongresszusa a következő, Oxfordban 1978-ban tartandó kongresszus főtémáját *A türelem korlátai* ma címen állapította meg. Egyben felhívta a szervezet négy tanulmányi bizottságát, hogy ezt a tárgyat a tag egyházakkal regionális konferenciák keretében készítsék elő. Így került sor Egyházunk székhelyén a júl. 21—24. napjain tartott teológiai konferenciára, amely folytatása volt az előző évben Japánban és a jelen évben az Egyesült Államokban és Németország Szövetségi Köztársaságban megrendezett hasonló konferenciáknak.

A konferencia témáját — *A türelem korlátai* ma — az 1. sz. teológiai bizottság dolgozta ki és terjesztette elő. A konferencia résztvevői elsősorban a szocialista országokban működő unitárius és szabadegyházak képviselői voltak, de meghívást kaptak az IARF nyugati tag egyházainak azon tagjai is, akik az 1. sz. teológiai bizottságban működnek, illetve annak munkája iránt érdeklődnek. A résztvevők országonként a következők voltak: *Csehszlovákiai Szocialista Szövetségi Köztársaságból*: dr. Dusan J. Kafka, a Csehszlovákiai Unitárius Egyház vezetője, Milos Mikota lelkész, dr. Jan Greso lelkész, Nadezda Kucero-va lelkész, Vladimir Strejcek teológiai hallgató; *Magyar Népköztársaságból*: dr. Ferencz József unitárius püspök, Bartók Béla főgondnok, Bajor János, Huszti János és Szász János lelkészek; *Német Demokratikus Köztársaságból*: Günter Knecht lelkész, Gottfried Haas lelkész, Günter Bublitz, Thomas Friebel teológiai hallgatók; *Németország Szövetségi Köztársaságból*: Diether Gehrmann, az IARF főtítkára, dr. Andreas Rössler lelkész, az 1. sz. bizottság elnöke, Diether Schmitt lelkész, Renate Albrecht, az 1. sz. bizottság volt tagja, Alice Kiesewalter szabadelvű vallásos csoport elnöke; *Hollandiából*: Reinoud Oort lelkész, az 1. sz. bizottság tagja; *Angliából*: Arthur J. Long, a manchesteri Unitárius Teológiai Intézet rektora; *Franciaországból*: André Gounelle teológiai tanár, Ginette Gounelle tanárnő; *Svájcból*: Frieda Henzi, az

IARF svájci tagcsoportjának képviselője; *Egyesült Államokból*: dr. Howard Hunter egyetemi tanár és lelkész, dr. Doris Leenhoust Hunter tanár-lelkész; *országunkból*: dr. Kovács Lajos püspök, az IARF elnöke, dr. Erdő János főjegyző-teol. tanár, az 1. sz. bizottság tagja, dr. Izsák Vilmos teol. tanár, Fazakas Ferenc lelkész-óraadó tanár, András György és Sebe Ferenc előadó-tanácsosok, Benedek Sándor, Kolcsár Sándor, Báró József és Kökösi Kármán esperesek és Nagy Ferenc lelkész.

A konferenciát júl. 21-én de. 9 órakor dr. Kovács Lajos püspök-elnök nyitotta meg angol, magyar, német és francia nyelven mondott beszédével. Ezt követően mindennap de. és du. egy-egy előadásra került sor, amelyet a résztvevők két vitacsoportban tárgyaltak meg. Az üléseket reggelenként áhítat vezette be, melyet felváltva a magyar, cseh és amerikai csoportok tartottak. A konferenciá hivatalos nyelve angol volt, a vitacsoportoké angol és német. A rendezőség minden esetben biztosította a magyar, német és francia nyelvre való fordítást.

A konferencián az alábbi referátumokat terjesztették elő: Diether Gehrman: Az IARF múltja, jelene és jövő perspektívái; André Gounelle: A türelem természete és korlátai evangéliumi megvilágításban; dr. Erdő János: Dávid Ferenc és a vallási türelem problémája; dr. Andreas Rössler: A türelem és türelmetlenség teológiai perspektívája; dr. Dusan J. Kafka: A türelem és türelmetlenség erkölcsi perspektívája; dr. Ferencz József: A konferencia következtetései.

Egyházunk júl. 23-án — miután aznap du. 2 órakor a konferencia munkálatai befejeződtek — este 8 órai kezdettel a püspöki házban hivatalos fogadást adott, amelyben a konferencia tagjain kívül jelen volt a Vallásügyi Hivatal képviselője, Aurel Vasilescu, a Megyei Néptanács titkára, Teofil Herineanu ortodox érsek, D. Nagy Gyula református és Szedressy Pál evangélikus püspök. A fogadáson dr. Kovács Lajos köszöntötte a vendégeket. Üdvözlő beszédet mondtak még Teofil Herineanu érsek és D. Nagy Gyula püspök.

A konferencia záró istentiszteletén, júl. 24-én Arthur J. Long rektor mondott egyházi beszédet Kol 1,10 alapján, melyet dr. Erdő János fordított magyar nyelvre. Istentisztelet végén egyházunk nevében dr. Barabássy László főgondnok mondott üdvözlő beszédet.

A konferencia tagjai júl. 22-én meqtekintették a kolozsvár-napocai unitárius templomot és klenódiúmaid; dr. Erdő János ismertetését nagy érdeklődéssel hallgatták végig. Ugyanaz nap látogatást tettek a Protestáns Teológiai Intézetben is, ahol dr. Rapp Károly rektor fogadta őket és ismertette velük az intézet történetét és működését. Megtekintették az intézet könyvtárát is. Mindezekkel szemben nagy elismerést tanúsítottak, őszintén értékelve az intézetben uralkodó ökumenikus szellemet. Júl. 23-án városnézésre indultak, amelynek során történeti emlékeket, ezek között az unitárius múlt emlékeit, valamint a jelenkori megvalósításokat tekintették meg.

Július 24-én, vasárnap délutántól kezdve a konferencia külföldi tagjai közül 25-en dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző, Sebe Ferenc előadó és Tana Ferenc főszámvevő kíséretében négynapos kiránduláson vettek részt, amelynek során meglátogattak mintegy 15 tordakörnyéki, sepsiszentgyörgy- és maros-küküllőköri egyházközséget, 8 észak-moldovai ortodox műemlékkolostort, valamint több lenyűgöző szépségű természeti, történeti-turisztikai objektumot és a je-

tenkori építészet remekműveit. Mind az unitárius egyházkozsegek, mind a kolostorok látogatásánál a vendégeknak a legmelegebb fogadtatásban volt részük.

Július 29-én a konferencia küldöttsége látogatást tett a Vallásügyi Hivatalban. A küldöttségben részt vettek: dr. Kovács Lajos püspök, az IARF elnöke, dr. Ferencz József magyarországi unitárius püspök, dr. Barabássy László főgondnok, dr. Erdő János főjegyző, dr. Howard Hunter egyetemi tanár-lelkész és dr. Dusan J. Kafka, a csehszlovákiai Unitárius Egyház vezetője.

A konferencia a programnak megfelelően magas színvonalon folyt le. Az előadások értékesek és útmutatók voltak. A vitacsoportok a türelemmel kapcsolatban kihangsúlyozták a vallás megélését és a nyíltságot. A vallás megélése a fundamentum, a vallások közötti párbeszédben a nyíltság és az őszinteség a kiindulási pont. Napjainkban mindkettőre szükségünk van. A vallás megélése során nyilvánvalóvá válik, hogy ahol szeretet van, ott Isten lelke működik — az a lélek, amely legjobban Jézusban mutatkozott meg. A keresztyény nyíltság elismeri, hogy a jézusi evangélium hatékony lehet valamennyi keresztyény felekezet tanításában és gyakorlatában, sőt a nem-keresztyény hagyományokban is. A türelem korlátai kérdésével kapcsolatban megállapítást nyert, hogy az élet, az ember, a béke és a népek közötti megértés nagy ügyének az ellenzói iránt türelmesek nem lehetünk. A konferencia fenti következtetéseit dr. Ferencz József püspök foglalta össze.

Egyházunk köszönetét juttatta kifejezésre a Vallásügyi Hivatalon keresztül a kormánynak, amely a konferencia megrendezését lehetővé tette és azt minden tekintetben támogatta. A konferencia utáni fogadás, valamint a négynapos kirándulás a résztvevők előtt nyilvánvalóvá tette, hogy hazánkban vallásszabadság és az egyházak közötti valódi ökumenikus együttműködés van. Meggyőződésünk, hogy a kolozsvárnapocai IARF konferencia az 1978. évi oxfordi kongresszus előkészítéséhez eredményesen járult hozzá.

Egyházköri közgyűlések

1. *A Kolozs—Tordai Egyházkör* szept. 10—11. napjain tartotta évi rendes közgyűlését Magyarországon. A közgyűlés tárgysorozatán esperes évi jelentése, a különböző bizottságok jelentései és az E. K. Tanács által véleményezésre leadott ügyek szerepeltek. Szombaton este tartott istentiszteleten Nagy Endre bágyoni, vasárnap Nyitrai Levente Mózes komjárszegi lelkészek végezték a szószéki szolgálatot. A kántori teendőket Kolumbán Melinda kolozsvár-napocai énekvezér látta el.

2. *A Maros—Küküllői Egyházkör* szept. 3-án a dicsőszentmártoni egyházközségben tartotta évi közgyűlését, melyen dr. Kovács Lajos püspök is részt vett. A tárgysorozat főbb pontjai itt is az esperes évi jelentése, a bizottságok jelentései, a véleményezésre kiadott ügyek voltak. A közgyűlési istentiszteleten Máthé Ödön nyomáti lelkész prédikált, az énekvezéri teendőket Andrásí Dénes ravai kántor végezte.

3. *A Székelykeresztúr—Udvarhelyi Egyházkör* aug. 28-án Székelyudvarhelyen tartotta közgyűlését. A közgyűlés az esperesi jelentés és

a napirenden szereplő kérdések letárgyalása után megválasztotta a kör jegyzőjét a ciklus hátralevő idejére Keresztes Sándor homoródszentpáli lelkész személyében. Az istentiszteleten Rázmány Csaba alsóboldogfalvi lelkész végezte a szászéki szolgálatot, az énekvezéri teendőket Pál Ákos székelyderzsi kántor végezte.

4. A *Sepsiszentgyörgyi Egyházkör* szept. 11-én tartotta közgyűlését a szentivánlaborfalvi egyházközségben. A közgyűlés letárgyalta az esperes évi jelentését, a bizottságok előterjesztéseit és a véleményezésre kiadott ügyeket. A közgyűlés jóváhagyta és pártolólág terjesztette a Főtanács elé a Köhalom-város, Köhalom-állomás és a homoródi leányegyházközségek önállósítására vonatkozó előterjesztést. A közgyűlési istentiszteleten Fazakas Károly úrmösi lelkész prédikált, az énekvezéri szolgálatot Nagy István bölöni kántor végezte.

Lelkészi értekezletek

A III. évnegyedi értekezletek szept. 8—15. közötti időben folytak le. A közérdekű értekezleteken „Hazánk politikája egy új nemzetközi rend kialakítása érdekében” c. téma szerepelt. A teológiai értekezlet az IARF teológiai konferenciáján elhangzott Diether Gehrmann „Az IARF múltja, jelene és jövő perspektívái” és André Gounelle „A türelem természete és korlátai evangéliumi megvilágításban” előadásokkal foglalkozott.

A IV. évnegyedi lelkeszi értekezleteket nov. 8—9. napjain tartották meg. A közérdekű értekezlet tárgyát „A Köztársaság kikiáltásának 30. évfordulója” c. előadás képezte. A teológiai értekezleten a következő előadások szerepeltek: dr. Andreas Rössler: „A türelem és türelmetlenség teológiai perspektívája” és dr. Dusan J. Kafka: „A türelem és türelmetlenség erkölcsi perspektívája”.

Az értekezleteken jelen volt az egyházi központ képviselője.

Dr. Kovács Lajos külföldi látogatásai

Szeptember 14—28. napjain, meghívásra, a Főtisztelendő Asszony-nyal együtt a magyarországi unitárius egyházat látogatta meg.

Szept. 17—18. napjain részt vett az egyház zsinati ünnepségein. Ez alkalommal titkos szavazattal, teljes egyhangúsággal hat eszten-dőre újraválasztották dr. Ferencz József püspököt és Bartók Béla fő-gondnokot. A zsinaton megjelent Straub István, az Egyházi Hivatal elnökhelyettese is, aki a megválasztottakat üdvözölte, kihangsúlyozva, hogy az állam nagyra értékeli az unitárius egyház vezetőinek, lelké-szeinek és híveinek állampolgári tevékenységét. Az üdvözlések során a romániai unitárius egyház és az IARF nevében köszöntötte a zsinat-tot és az újraválasztott vezetőket.

Szept. 27-én az egyházi központ hivatalos fogadást rendezett. Je-len voltak: Miklós Imre, az Egyházügyi Hivatal elnöke, Straub István elnökhelyettes, dr. Bartha Tibor és Bakos András református, dr. Káldy

Zoltán evangélikus, Katziba József katolikus püspökök, a teológiai főiskolák dékánjai és az egyházi élet számos magasrangú személyisége.

November 16.—december 3. közti időszakban mint az IARF elnöke Belgiumban és NSZK-ban végzett hivatalos látogatást.

Részt vett az Argenteuil-ben nov. 18—20. napjain tartott IARF frankofon tagegyházainak regionális konferenciáján, amelyen Belgiumból, Franciaországból, Svájc-ból, Angliából, az NSZK-ból mintegy ötven képviselő volt jelen. A konferencia tárgya a jövő évi oxfordi IARF kongresszus témája volt: „A türelem korlátai ma.” Az első előadást „Az IARF múltja és jelene” címen Diether Gehrmann főtitkár tartotta. Ezt követte dr. Kovács Lajos püspök előadása: „A türelem és türelmetlenség problémája történelmi megvilágításban.” Ezután dr. Bernard Reymond, lausanne-i lelkész és a Le Protestant folyóirat szerkesztője tartott előadást az ökumenikus mozgalom történetéről, jelenlegi tevékenységéről és a különböző keresztény egyházak együttműködésének a lehetőségeiről. Sajnálatait fejezte ki, hogy az Egyházak Ökumenikus Világtanácsa dogmatikai okokból nem veszi fel tagjai sorába a dogmákon felülálló szabadelvű protestáns egyházi szervezeteket.

Az előadásokat élénk vita és megbeszélés követte. A végkövetkeztetés az volt, hogy az evangéliumi alapon álló türelmesség, egymás iránti tisztelet, megbecsülés és bizalom kell hogy jellemezze továbbra is az IARF minden ténykedését. Ennek a pozitív szellemnek kell érvényesülnie a jövő évi oxfordi világkongresszuson is. A konferencia végül Franz Thomas előadása alapján foglalkozott a vendégmunkások problémájával és dr. W. Neusy orvos referátumával kapcsolatban a pszichiátria időszerű kérdéseivel. A konferenciai istentiszteleten dr. André Gounelle montpellier-i teol. tanár prédikált.

Nov. 20-án dr. Kovács Lajos püspök a brüsszeli amerikai unitárius univerzalista gyülekezetben előadást tartott a „Romániai unitárius egyház múltjáról és jelenlegi életéről”.

Nov. 26—30. között folyt le Frankfurtban dr. Kovács Lajos elnökelete alatt az IARF Tanácsának évi gyűlése. Az ülésen dr. Kovács Lajos beszámolt az elnöki minőségében a különböző tagegyházaknál végzett látogatásairól és a Kolozsvár-Napocán tartott IARF regionális teológiai konferenciáról. Az elnök munkájáért a Tanács elismerését nyilvánította. Diether Gehrmann főtitkár az IARF évi működéséről számolt be, ismertetve azokat a regionális konferenciákat, amelyeket az IARF tagcsoportjai Európában, Észak-Amerikában és Ázsiában tartottak, és amelyek azt bizonyítják, hogy a Világszövetség tevékenysége aktív és egyre szélesebb körűvé válik. Az IARF női és ifjúsági szervezetei is eredményes munkáról terjesztettek elő jelentést.

A Tanács foglalkozott az 1978. évi oxfordi kongresszus előkészítésével. Felülvizsgálta a közgyűlésen szavazati joggal bíró tagcsoportok képviselőinek számát. Egyházunkat változatlanul hat szavazati joggal bíró közgyűlési tagság illeti meg. Végül elkészítette a jelölést az IARF különböző tisztségeire az 1978—81. évi ciklusra.

Dr. Kovács Lajos püspök külföldi látogatásáról dec. 3-án érkezett haza.

Felekezethközi teológiai konferencia

A kolozsvár- napocai Protestáns Teológiai Intézet rendezésében nov. 10-én került sor a f. év második felekezeti teológiai konferencia megtartására, melyen a hazai egyházak nagyszámú képviselője jelent meg, köztük dr. Kovács Lajos püspök, valamint az ország négy teológiai intézetének rektora, prorektorai, tanárai és az ortodox teológiai szemináriumok igazgatói. A Vallásügyi Hivatal részéről jelen voltak Eugen Munteanu és Julian Sorin igazgatók.

A konferencia Antonie Ploieşteanul bukaresti püspök-pátriárkai vikárius elnöklete alatt a következő előadásokat tárgyalta meg:

Dr. Juhász István kolozsvár- napocai teol. tanár: Etnicitás és ökumenicitás.

Sebastian Şebu szebeni teol. előadótanár: A romániai keresztény egyházak mint a román nép eszményeinek támogatói.

Ioan Rămureanu bukaresti teol. tanár: A keresztény egyházak és az új gazdasági és politikai nemzetközi rend.

Az előadásokat részletes megbeszélés követte. Dr. Kovács Lajos püspök hozzászólásában a következőket mondta:

„Az Unitárius Egyház, az összes többi egyházzal, nagyokkal és kicsikkel, egyenlő jogokat élvez szocialista köztársaságunkban. Ennek bizonyítéka többek között az, hogy nem csupán belföldi viszonylatban élvezzük a testvéregyházak, mindenekelőtt az ország lakosságának nagy többségét tömörítő román ortodox egyház teljes megbecsülését és evangéliumi szellemű támogatását, hanem külföldi hittestvéreinkkel is bensőséges kapcsolatot tartunk fenn... Egyházunk több mint négy évszázados történelme folyamán mindig a haladás, a fejlődés, a nemes értelemben vett humanizmus és az aktív, pozitív, dinamikus türelem elvének hirdetője és cselekvője volt. A gyűlés ennek a szellemnek a jegyében folyt. Ugyanakkor azonban kifejezésre juttatta azt is, hogy a türelemnek korlátai is vannak azokkal szemben, akik felfogásukkal és cselekedeteikkel a közösségnek kárt okoznak, a közrendet, népek és felekezetek békés együttélését veszélyeztetik.

Nagy meglepéssel tölt el, hogy a vallásos felekezetek közti türelem, megértés és evangéliumi lelkiület hazánkban valóság lett. Hálaival és elismeréssel vesszük tudomásul, hogy a testvéri légkör kialakulásában országunk vezető erőinek is döntő, irányító szerepe van.

Mi, az Unitárius Egyház vezetői és hívei minden erőnkkel azon leszünk, hogy a béke, haladás, szellemi és anyagi fejlődés érdekében folyó következetes közösségi munkából mi is a magunk területén és lehetőségeink szerint az eddiginél még nagyobb mértékben kivegyűk részünket.”

A konferencia munkálatainak megállapításait Antonie Ploieşteanul foglalta össze. A bibliakutatás eredményei az előadások szerint arra engednek következtetni, hogy: a) A népeknek, Isten akaratából és nem a bűn következménye miatt, meghatározott sorsuk van. b) A népek Isten és a történelem előtt egyenlők, semmi néven nevezendő megkülönböztetésnek nincs létjogosultsága. c) Etnicitás és ökumenicitás, nép és világ koncentrikus szükségformák, melyek egymásnak ellent nem mondanak és egymást nem zárják ki, ellenkezőleg, egységet képeznek a különbözőségben. d) A népeknek egymással szeretetben és

együttműködésben kell élniök, az egyetemesség konstruktív részei kell hogy legyenek. e) Isten akarja, hogy a népek összhangban éljenek. f) A különbözőségben való egység megvalósítása és a világ kincstárának minden nép/sajátos értékeivel való gazdagítása érdekében szűkségünk van egy új gazdasági és politikai világra. g) Ebben a tekintetben a mi népünk külpolitikai elvei irányadók lehetnek bármely nép számára. h) Ezeket az elveket a hazai egyházak is magukénak vallják s a világban való megvalósításukhoz hozzájárulhatnak.

Lelkésznevelés

Lelkészképesítő vizsgát tettek: júl. 7-én Bálint Ferenc, Fülöp Dezső, Máthé Sándor és Nagy Endre; nov. 4-én Máthé Dénes gyak. segédlelkészek.

Felvételi vizsgát tettek júl. 12—18 napjain és a Protestáns Teológiai Intézet I. évfolyamára beiratkozhatnak: Balázs Tamás, Buzogány Sándor és Rüs Domokos.

Szakvizsgát tett okt. 7-én és gyakorló segédlelkészi képeztést szerzett Simon Miklós IV. é. hallgató.

Énekvezérképesítő vizsgát tettek júl. 7—8. napjain Fodor Dénesné Fazakas Piroska korondi és Székely Istvánné Kovács Rozália magyarszóvati egyháztagok.

Személyi változások

Nyugalomba vonult júl. 1-től Fülöp Árpád olthévízi lelkész. Nevezett afia 1907. dec. 26-án Énlakán született. Teológiai tanulmányait az Unitárius Teológiai Akadémián végezte az 1928—1931. években. Helyettes lelkészi minőségben szolgált Olthévízen 1931-ben, segédlelkészi minőségben 1932—1933-ban Fogarason, rendes lelkészként működött Alsórákoson az 1933—1936. években. 1936. dec. 9-től pedig az olthévízi egyházközségben szolgált megszakítás nélkül. 46 évi hűséges szolgálatával hívei és az egyház elismerését érdemelte ki. Isten áldása legyen további életén.

Kiss Tihamér székelyderzsi lelkész, aki 1909. jún. 28-án született Székelyderzsen. Tanulmányait 1931—1934-ben végezte az Unitárius Teológiai Akadémián. Lelkészi szolgálatát Brassóban kezdte 1934-ben segédlelkészi minőségben, 1935-ben Székelykeresztúron szolgált szintén segédlelkészként. 1935-től 1942-ig mint rendes lelkész Ádámoson, 1942—1946 között Kálnokon, 1946—1969-ig Székelymuzsnán és 1969-től Székelyderzsen működött. 43 évre terjedő szolgálatát az egyházszeretet jellemezte. Isten áldása kísérje a pihenés éveiben.

Kinevezések

Júl. 1-től András György oklándi lelkész egyházi érdekből áthelyezést nyert az Egyházi Központnál levő gazdasági előadói állásba. Aug. 1-től Székely László újszékelyi lelkész hasonlóképpen áthelyezést nyert a Nyugdíj- és Segélypénztárhoz tisztviselői minőségben.

Júl. 1-től Simén Domokos ádámosi lelkész a csíkszeredai, szept. 1-től Nyitrai Csongor csokfalvi lelkész az ádámosi és Bálint Ferenc s. lelkész a désfalvi, okt. 1-től Kedei Mózes s. lelkész az újszékelyi és Kotecz József s. lelkész a székelykáli, dec. 1-től Fazakas Dénes firtosmartonosi lelkész az oklándi egyházközségbe nevezettek ki rendes lelkési minőségben.

Gyakorló segédlelkészi kinevezést nyertek szept. 1-től: Barabás Aron Marosvásárhelyre, Biró Mihály Székelyderzsbe, Székely János Kolozsvár-Napocára és nov. 1-től Simon Miklós Iklandra.

PÁLYÁZATHIRDETÉS

Egyházi Képviselő Tanács 1821/1977. sz. alatt pályázatot hirdet szabadon választott textus alapján: rendes vasárnapi és ünnepi (karácsony, húsvét, pünkösd, őszi hálaadás) istentiszteleten elmondandó prédikáció, szertartási beszéd (keresztelés, esketés, temetés és úrvacsora), valamint bármely alkalomra szolgáló ima írásra.

A pályamunka, jeligével ellátva, 1978. szept. 30-ig küldendő be az E. K. Tanács címére. A pályadíjakat az E. K. Tanács állapítja meg; a pályázat eredményének kihirdetése és a díjak kiosztása a legközelebbi Főtanácson történik.

Lelkész-kibúcsúzó ünnepélyek

Simén Domokos ádámosi lelkész júl. 3-án búcsúzott ki egyházközségünkben. Az egyházkör nevében Inczeffi Károly felügyelő gondnok és Benczédi Ferenc dombói lelkész köszöntötték, valamint a testvér felekezetek lelkészei.

Kiss Tihamér székelyderzsi lelkész júl. 3-án tartotta kibúcsúzó istentiszteletét. Az egyházkör részéről Benczö Dénes, Nagy Ferenc, Máthé Dénes lelkészek és Báró József esperes méltatták lelkiismeretes szolgálatát.

Székely László újszékelyi lelkész aug. 21-én tartott istentisztelet keretében búcsúzott el egyházközségétől. Az egyházkör nevében Rázmány Csaba alsóboldogfalvi lelkész és Báró József esperes fejezték ki elismerésüket gyülekezetépítő munkájáért.

Andrási György oklándi lelkész nov. 6-án, 16 évi lelkészi szolgálat után köszönt el egyházközsége híveitől. Kibúcsúzó prédikációját Gal 6,2 alapján tartotta meg. Báró József esperes, miután felolvasta dr. Kovács Lajos püspöknek erre az alkalomra küldött iratát, méltatta Andrási György szolgálatát és egyházköri jegyzői tevékenységét. A gyülekezet nevében Szolga Domokos, Füzi Mózesné és Golicza Irén búcsúztatták. Az egyházkör részéről Benczö Dénes és Lakatos Gyula köszöntötték. A kibúcsúzó istentiszteletet szeretetvendégség követte.

Fazakas Dénes firtosmartonosi lelkész nov. 27-én búcsúzott ki egyházközségéből. Kibúcsúzó prédikációját 2Kor 13,11 alapján tartotta. A gyülekezet nevében gondnok, az egyházkör részéről Dancs Lajos énlaki lelkész búcsúztatta.

Beiktató ünnepélyek

A *csikszeredai egyházközség* aug. 7-én tartotta első rendes lelkészének, *Simén Domokos*nak beiktató ünnepélyét, amelyen az egyházi központ részéről dr. Kovács Lajos püspök és élettársa, dr. Barabássy László főgondnok, dr. Erdő János főjegyző és Andrási György előadó vettek részt. Főtisztelendő Püspök afiát az egyházkör nevében Báró József esperes, az egyházközség részéről pedig Kozma Miklós jegyző üdvözölte. A kinevezési okiratot Andrási György olvasta fel; ezután az új lelkész Mk 12,30—31 alapján megtartotta beköszöntő prédikációját. Ezt követően Püspök afia prédikált, és a lelkészre, valamint a hívekre háruló nehéz, de szép gyülekezetépítő feladatot vázolta. A beiktatási szolgálatot Báró József esperes végezte.

Simén Domokos lelkészt köszöntötték: dr. Erdő János az egynázi központ, dr. Szász Dénes az egyházkör lelkészei, András György mint volt beszolgáló lelkész, Balázs Mózes gondnok és Kelemen Csongor keblitanácsos a gyülekezet nevében, a testvérfelkezesetek részéről Ion Crăciun ortodox, Vánca Zoltán református és Antal József katolikus lelkészek. Istentisztelet után a vendégek és a gyülekezet tagjai szeretetvendégségen vettek részt.

Az *ádamosi egyházközség* szept. 18-án iktatta be hivatalába Nyitrai Csongor lelkészt. A kinevezési okirat felolvasása után az új lelkész Mt 9,35 alapján tartotta meg beköszöntő beszédét. A beiktatási szolgálatot Kolcsár Sándor esperes végezte Jn 13,15 alapján. Az egyházkör részéről Benczédi Ferenc beszolgáló lelkész, az egyházközség részéről Csiki György gondnok és több egyházközségi tag köszöntötték.

A *désfalvi egyházközség* okt. 9-én iktatta be Bálint Ferenc lelkészt. A kinevezési okirat felolvasása után az új lelkész Hab 2,1 alapján tartotta meg beköszöntő prédikációját. Ezt követte dr. Kovács Lajos püspök egyházi beszéde Mt 6,33 alapján. A beiktatást Kolcsár Sándor esperes végezte.

Az üdvözlések során dr. Kovács Lajos püspököt az egyházközség nevében Molnár Miklós, az egyházkör részéről Inczeffi Károly felügyelő gondnok köszöntötték. A beiktatott lelkészt az egyházközség részéről üdvözölték: Kiss István gondnok, Molnár Anna, Antal Miklós és Kiss László gyülekezeti tagok, az egyházkör nevében: Inczeffi Károly felügyelő gondnok, Fazakas Endre és Kelemen Imre lelkészek, valamint a helybeli református lelképásztor.

Az *újszékelyi egyházközség* új lelkésze, Kedei Mózes nov. 13-án köszöntött be. Ézs 6,8 alapján tartotta meg beköszöntő beszédét. A beiktatást Báró József esperes végezte. Az egyházközség nevében Sándor Károly gondnok, az egyházkör részéről Lőrinczi Lajos felügyelő gondnok, Zsigmond Attila és Rázmány Csaba lelkészek üdvözölték.

A *székelykáli egyházközségben* dec. 4-én tartották meg Kotecz József lelkész beiktatóját és egyben az új lelkészi lakás felavatási ünnepélyét. A kettős ünnepélyen részt vett dr. Kovács Lajos püspök, akit az egyházközség részéről Dobos Sándor, az egyházkör nevében Kolcsár Sándor esperes, valamint a testvérfelkezesetek lelkészei köszöntötték. A kinevezési iratot Kecskés Lajos jegyzőhelyettes olvasta fel, utána az új lelkész Mt 5,16 alapján beköszöntő beszédét tartotta meg.

Ezt követte dr. Kovács Lajos püspök beszéde, aki Mt 5,23—24 és 1Pét 2,5 alapján foglalkozott az egyházközség kettős ünnepélyével; elismerését fejezte ki a híveknek a lelkészi lakás felépítésével kapcsolatos áldozatkészségükért; az új lelkészt és az egyházközség híveit további gyülekezetépítő munkára buzdította.

Kotecz Józsefet köszöntötték az egyházközség részéről: Mihály Mátyás gondnok, Nagy Ágnes, Demeter László és Veres Olga gyülekezeti tagok, az egyházkör nevében: Inczeffi Károly felügyelő gondnok és Máthé Sándor lelkész, valamint Orbán Menyhért kat. és Molnár István ref. lelkész.

Az *oklándi egyházközség* dec. 18-án tartotta Fazakas Dénes lelkész beiktatását. A kinevezési irat felolvasása után Fazakas Dénes tartotta meg beköszöntő beszédét. A beiktatást Báró József esperes végezte.

Fazakas Dénes lelkészt köszöntötték az egyházközség részéről a gondnok és több gyülekezeti tag, az egyházkör nevében Fodor Dénes és Lakatos Gyula lelkészek, valamint Főrika János katolikus pap.

A beiktató ünnepélyeket szeretetvendégség követte.

Az Országos Békevédelmi Bizottság nyilatkozata

A Hirosima és Nagaszaki japán városok elleni atombombázás 32. évfordulója alkalmából hazánk Országos Békevédelmi Bizottsága nyilatkozatot tett közzé, melyben az alábbi nagyjelentőségű megállapításokat tette:

„Amikor az emberiségnek egy nagy része még a gazdasági gyengéjelettség körülményei között él, az évente katonai célokra elpazarolt óriási alapok kiadása súlyos teherként nehezedik a népekre, készleteti az általános haladást, megrontja maguknak a nemzetközi kapcsolatoknak a tartalmát... A román nép, teljes mértékben jóváhagyva és támogatva a Román Kommunista Pártnak és Románia Szocialista Köztársaság kormányának következetes álláspontját, határozottan sikra száll az összes államok, kormányok és felelősséget viselő politikai erők erőfeszítéseinek fokozásáért, hatékony leszerelési és mindenekelőtt nukleáris leszerelési intézkedések megállapításáért és elfogadásáért, az atomfegyverek és célbajuttató eszközeik gyártásának a megtiltásáért és készleteiknek a felszámolásáért, az összes tömegpusztító fegyver megtiltásáért és törvényen kívül helyezéséért...”

„A román nép ugyanakkor úgy véli, hogy fokozni kell a néptömegek, az összes békeszerető erők harcát azért, hogy minél előbb ráterjenek a konkrét készültségcsökkentési és leszerelési intézkedésekre, beleértve a tömegpusztító fegyverek gyártásának és tökéletesítésének megszüntetését is, hogy mindörökre elháruljon a pusztító háború veszélye, hogy létrejőjenek a feltételek az összes nemzet zavartalan, békés, építőjellegű együttműködésének kialakításához az enyhülés, az egyetértés, a béke és a biztonság légkörében.”

Az Egyházak Világtanácsának Vezető Szerve évi ülészakán programot fogadott el a militarizmus és fegyverkezési hajsza elleni küzdelemre. Külön határozat ítéli el a rhodésiai, namibiai és DAK-beli fajüldöző praktikákat és a transznacionális társaságoknak a fejlődő országok gazdaságában kifejtett tevékenységét.

A *Békevilágtanács* ez évi ülésén Romes Chandra eddigi főtitkárt választotta elnökéül. Az ülésen megállapították, hogy a közös nyelv a béke nyelve, és a békeharc helyett a jövőben a békeépítők munkáját fogják hangsúlyozni.

Az *Amerikai Unitárius Univerzalista Egyház* f. évi főtanácsi ülése világi elnöknek Sandra M. Caron afiát választotta meg. Nevezett a New York-i egyetem jogi fakultását végezte el, és jelenleg fontos közéleti tisztséget tölt be.

Az alfabetizálási jutalmat nem adták ki

Szept. 8-án, az UNESCO által rendszeresített alfabetizálási nemzetközi napon a szokásos jutalomdíjat nem adták ki. A bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy az írástudatlanok száma nemhogy esett

volna, hanem a jelenben 800 millió fölé emelkedett. Minden három felnőtt közül tehát egy nem tud írni és olvasni. Még súlyosabb a helyzet a 6—11 éves beiskolázatlan gyermekek körében. Az UNESCO főigazgatója, Mathar M'Bow ezzel kapcsolatos nyilatkozatában a világ lelkiismeretéhez szólott, és felhívta az illetékesek figyelmét, hogy a fegyverkezésre fordítandó összeg egy részét fordítsák az analfabetizmus elleni küzdelem céljára.

Moldova és Suceava új ortodox érseke

Teoctist Arăpaş olténiai metropolitát választotta meg az Ortodox Egyház Moldova és Suceava érsekévé. A választást megerősítő elnöki dekrétum átadása okt. 6-án történt a Vallásügyi Hivatalban. Justin pátriárka okt. 9-én iktatta be hivatalába. Az ünnepélyen jelen volt Ion Roşianu, a Vallásügyi Hivatal elnöke és Iulian Sorin igazgató. Isten áldása legyen Teoctist Arăpaş érsek életén és szolgálatán.

D. Papp László református püspök jubileuma

A nagyváradi Református Egyházkerület dec. 18-án az évi közgyűlés keretében ünnepelte D. Papp László püspök tízéves jubileumát. Az ünnepélyen részt vettek a hazai vallásfelekezetek képviselői. Egyházunk nevében dr. Kovács Lajos püspök köszöntötte a jubiláló püspököt.

A gyermekek évének hivatalos jelvénye

Az ENSZ 1976. dec. 21-i döntése értelmében az 1979-es esztendőt a gyermekek évének nyilvánították. A hivatalos jelképét most mutatták be New Yorkban az ENSZ székházában. 170 terv közül a bíráló bizottság egy dán grafikus munkáját — felnőttet átölelő, felnyló gyermek kart ábrázoló rajtot — választotta.

Kós Károly író, a kolozsvári Református Egyházkerület volt főgondnoka 94 éves korában, aug. 24-én elhunyt. Temetése nagy részvét mellett aug. 29-én volt a kolozsvár- napocai Házsongárdi temetőben.

HALOTTAINK

Ütő Lajos ny. lelkész-tb. esperes 92 éves korában, júl. 1-én meghalt. Nevezett afia 1885. aug. 25-én született Küküllődombón. Tanulmányait az Unitárius Teológiai Akadémián végezte az 1905—1908. években. 44 éven át szolgálta Istenországa ügyét a tordai, küküllődombói és székelykeresztúri egyházközségekben; 1939-től az esperesi tisztséget töltötte be a székelykeresztúri egyházkörben. 1952-ben vonult nyugalomba. Júl. 3-án temették el a székelykeresztúri timfalvi temetőbe. A temetési szertartást Báró József esperes végezte; az egyházi központ részéről Sebe Ferenc előadó, az egyházkör nevében dr. Szász Dénes, Fodor Dénes és id. Báró József búcsúztatták; a testvérfelkezetek részéről Horváth József és Juhász István mondtak búcsúbeszédet.

Nagy Sámuel volt buzaházi énekvezér, aki húsz éven át szolgálta hűséggel gyülekezetét, júl. 28-án elhunyt. Júl. 30-án helyezték örök nyugalomra a helybeli temetőbe.

Sándor Gergely ny. lelkész 97 éves korában, aug. 7-én meghalt. 1881. febr. 5-én született Abásfalván. Tanulmányait az Unitárius Teológiai Akadémián végezte az 1900—1903. években. 45 évig szolgált a magyarsárosi, lókodi és désfalvi egyházközségekben. 1948-ban vonult nyugalomba. Temetése aug. 10-én volt a kolozsvár-napocai Házsongárdi temetőben. A temetési szertartást Szabó Dezső lelkész végezte. Az egyházi központ részéről dr. Kovács Lajos püspök mondott búcsúbeszédet.

Dr. Vajda Béla volt küküllőköri felügyelő gondnok és főtanácsi tag aug. 10-én, 85 éves korában elhunyt. Aug. 12-én a kolozsvár-napocai Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Benedek Gáborné Kiss Ilona, Benedek Gábor ny. lelkész élettársa, 78 éves korában Sepsiszentgyörgyön meghalt. Aug. 13-án temették el a helybeli köztemetőbe.

Ajtay József ny. igazgató-tanító, volt főtanácsi tag 74 éves korában, aug. 23-án elhunyt. Aug. 26-án temették a kolozsvár-napocai Házsongárdi temetőbe.

Péter Lajos ny. igazgató-tanár, tb. főtanácsi tag 97 éves korában, szept. 17-én elhunyt. Szept. 21-én temették el a kolozsvár-napocai Házsongárdi temetőbe. A temetési szertartást Benedek Sándor esperes-lelkész végezte; az egyházi központ részéről Szabó Dezső lelkész, volt egyházköze részéről dr. Szász Dénes, tanítványai nevében Báró József esperes-lelkész mondottak búcsúbeszédet.

Keresztesi Dénes ny. lelkész 89 éves korában, okt. 19-én Marosvásárhelyen meghalt. Nyáradgálfalván temették el okt. 21-én.

Benedek Gábor ny. lelkész, 87 éves korában, nov. 21-én Sepsiszentgyörgyön elhunyt. Nov. 23-án helyezték örök nyugalomra a helybeli köztemetőbe.

Emlékük legyen áldott!

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1977. évben belföldön és a szocialista országokban évi 70 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca, Lenin út 9.) lehet kifizetni.

A magyarországi olvasók a Postai Központi Hírlapiroda Külföldi előfizetési osztályánál — Budapest, VII. Lövölde tér 7 sz.a. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból az ILEXIM Departamentul Export—Import Presă, P.O.Box 136—137 — telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3. címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 150 lej, mely összeg ugyancsak az ILEXIM — Departamentul Export—Import Presă, P.O.Box 136—137 — telex: 11226, București, str. 13 Decembrie nr. 3. címre fizetendő.

Hein, Lorenz: Italianische Protestanten und ihr Einfluss auf die Reformationen in Polen während der beiden Jahrhunderte vor dem Sandomiren Konsens (1570). Leiden, E. J. Brill, 1974. 272 l.

A reformáció „jobb és bal szárnyának” irányzatai Lengyelországban termékeny talajra leltek, és a kezdeti korszak teológiai jelentőségének összefoglalását találjuk e műben. Pontosabban: az olasz protestánsok kritikai bemutatását és a sandomiri egyezményt megelőző két évtizedben gyakorolt hatásuk felmérését a lengyel reformációra. A lengyel protestánsok ugyanis általuk kerültek kapcsolatba az európai szellemtörténet jelentős személyiségeivel. Az erre vonatkozó egyháztörténeti dolgozatok nagy részével ellentétben a szerző az olaszok által kiváltott hitvitákat nem a humanizmus és az olasz reneszánsz kisugárzásaként értelmezi, hanem úgy tekinti, mint amelyek valójában az egyház igaz alakjáért folyó küzdelem jegyében lángoltak Svájcban, Lengyelországban és Erdélyben. Szerinte azért jelentősebb az olaszok hozzájárulása a lengyel reformációhoz a sandomiri consensus előtti időben, mivel a tanításuk még nem merevedett a szociniánus tanrendszerhez hasonlóvá.

A XVI. századi Lengyelországról rajzolt gazdasági, politikai és egyháztársadalmi kép egy jól sikerült fejezet. Területi egységekként veszi számba a hétmilliós létszámú országban a reformáció terjedésének körülményeit: a nemesség és az ország élén álló uralkodóház álláspontját, a porosz nagyhercegség szerepét, a lutheránus egyetemekre peregrináló diákok tevékenységét, a menekült cseh—morva testvérek helyzetét, akiket 1548-ban törvénnyel száműztek hazájukból.

A II. és V. fejezet Francesco Lismanini munkásságával, illetve ennek kiértékelésével foglalkozik. A krakkói humanisták körében szerzi műveltségét, I. Zsigmond Ágost (1544-től Litvánia nagyhercege, 1548-tól 1572-ig Lengyelország királya) befolyásos udvari papja; a svájci reformátorok társaságában dönt a katolikus egyházzal való szakítás mellett, Jan Laskival együtt az egységes lengyel nemzeti egyház létrehozását tűzi ki célul. Ökumenikus törekvésű, példamutató szolgálat jegyében kívánják újjászervezni az egyházat. 1560-ig Laski és Lismanini a lengyel reformáció két vezető teológusa.

Francesco Stancaro vázlatos életrajzát, lengyelországi tartózkodásainak idejét, hitvitáit, tanításának aprólékos ismertetését tartalmazza

a III. fejezet. A széki zsinaton való szereplésétől kezdve számos hazai vonatkozású egyháztörténeti adatot használ, újdonsággal azonban nem szolgál. Szerző is idézi Melanchton 1555. jan. 26-án kelt levelének egy mondatát, miszerint: „Nunc adest Polonicus concionator qui adfert eccelsiarum Polonicarum quaestiones ortas a Stancaró, qui nunc est in Walachia” (81—82.). Stancarónak a románokkal való kapcsolatát tényként fogadja el Šerban Papacostea is a *Moldova în epoca reformei* c. tanulmányában (Studii. Revistă de istorie. 1958. nr. 4, 60.). Stancarónak egy esetleges moldovai vagy havasalföldi útjára először Bogdan Petriceicu-Haşdeu hívta fel a figyelmet Melanchtonnak egy Camerarius-hoz írott levele idézetéből: „Stancarus abiit ad Valachos” (Istoria toleranței religioase în România. Edițiunea II, revăzută și adausă. București, 1868, 31.). Melanchton ezen értesülése helyesbítésre szorul, és nem alapozhatók rá következtetések. Stancarónak a Jézus közvetítő tisztéről szóló tanítása tárgyalásához mellékletben újraközi a „Summa Confessionis fidei Francisci Stancaró Mantuani (1570)”-ból a IV. szakasz és az 1559. aug. 10-i pinczowi hitvallás szövegét.

A kislengyelországi református egyház szétforgácsolódása a Jan Laski halála utáni első esztendőkre esik, amikor megjelennek az itáliai antitrinitarizmus képviselői. Serveto és Matteo Gribaldi jelentőségének, valamint kapcsolatainak felmérésével a lengyelekre gyakorolt közvetett hatásukat ismerteti, mint például Petrus Gonesius esetében. Laelio Sozzini, Giorgio Biandrata, Giovanni Valentino Gentilis, Giovanni Paolo Alciati és az idős Bernardino Ochino lengyelországi tartózkodásával kapcsolatban közli irodalmi munkásságukat és antitrinitárius eszméik fokozatos térhódításának útját a lengyel protestánsok körében.

Az olasz protestánsok munkájának összefoglalásaképpen megállapítja, hogy Lengyelországban sajátos helyzetre került sor: mindenik felekezet ismételten arra kényszerült, hogy felülvizsgálja a krisztológiai alaptételeket és a központi dogmákat. Skolasztikai fogások helyett a „sola scriptura” érvényesítésével a „kritikai” teológia elindítóivá lettek, másrészt pedig az unitárius gondolatiság gazdagítóivá. Az ösegyházi hitvallások kutatásával formai és tartalmi változások keletkeztek az egyház fundamentumának értelmezésében. Míg ugyancsak e hitvallások alapján nyújtottak egymásnak kezét a lutheránusok, cseh—morva testvérek és reformátusok, amelynek az 1570-es Sandomiri Consensus a tanúsága. Továbbá a reformáció bal szárnyával a Róma elleni küzdelemben jutottak egységre.

Hermán M. János

Sütő András: Engedjétek hozzám jönni a szavakat. Kriterion Könyvkiadó Bukarest. 1977, 175 l.

Már a könyv címe magába foglalja a mű egész mondanivalóját: a szavak fontosságának, értékének, megbecsülésének és átadásának szükségességét, amelyekkel elindulunk az anyanyelv ösvényein. Hiszen „már Balassi Bálintot is sebhelyes katonaként vette a karjába. Már vasszögekkel veretett Jézust síratott, hazának, jobbagynak sorsán kesergett, tatárjárást, törökdúlást átkozott. És nem volt egyetlen pihenő vasárnapja.”

Az a tény, hogy ezt a mondanivalót egy gyermeknevelés keretei közé ágyazza a szerző, azért lehetséges, mert amikor felmerül a kérdés: „Mit csináltál a rád bízott talentumokkal?” — erre „nincs más számonkérés: csak gyermekeink tekintetében”, ugyanis „ahány szóra váró gyermek: a jövőnek megannyi lámpása a meglódult időkben”.

Sütő művében nemcsak a gyermeknevelés példázata, a helyes elindulás hangsúlyozódik ki az anyanyelv birtoklásának útján, hanem „a meglódult idő” azon embereihez szól, akik „nyelvkárosultak”. Ezeknek ajánlja Sütő az „ortolingvisztikai klinikát”, hogy „utaltassa be magát gyógykezelés végett bizonyos Csokonai nevezetű poétához; vagy Berzsenyi tekintetes úrhoz; az utcának elején és végén vigyázkodó Vörösmartyhoz; Arany János világítótornyába Nagyszalontára; Petőfi tömegsírjába Fehéregyházára; József Attila jajkiáltásaiba; Kemény Zsigmond jégvermébe, vagy Ady tüzes katlanába; a hargitai Ábel szikra-feleléseibe”.

Mindez azért, hogy „nehogy egykoron szavainkban ravataloztasunk fel”, továbbá, mert „a nyelv nem csupán házi használatra tajkolt eszköz, nem csupán munkavezető jelrendszer és kereskedelmi rikkantás”, hanem sokkal több! Ez a többlet ott kezdődik, ahol pólyás korban az első szavak gyöngygyöngései kezdődnek, ahol egy „gyermek keze repdes szülői kéz után”, ahol anyanyelvének ösvényén elindulva testvérnelvek, testvérnépek humanumának közös tereiről küldi köszönő szavát. Egyszerűbben: hűség a bölcsőhöz, a szülőhöz, a szülőföldhöz, a névhez, az embertárshoz, a hazához és a néphez, amelyből született az ember; hűség az anyanyelvhez.

A szerző nagyszerűen érzékelteti a temetők sírfeliratainak „furcsaságait”, az esküvői meghívók „nyelvkárosultságát”, a szavak romlását.

Szüntelenül felébred az olvasóban a mű olvasása közben a kérdés, hogy Te, aki olvasod, „mit csináltál a rád bízott talentumokkal?” Az elszámolás méltó lesz-e Arany Jánoshoz vagy József Attilához? „Ha szavainak számát nézem: Arany János Nagyszalontán állítólag huszonhárom ezeret kapott; szegényebb házból József Attila majdnem ugyanannyit. El is számolt vele mindkettő becsületesen. Az utolsó névelőig. Azzal is, ami egyiknek a torkában rekedt, a másiknak a vérébe fulladt a vonatkerekek alatt. Engedjétek hozzám jönni a szavakat...” Ellenpélda erre Erasmus, aki „életében csak latinul, tehát világnyelven írt és beszélt, de utolsó szavaival lélegzet után kapkodva az anyanyelvéhez menekült; annak köntösében lépett Isten színe elé: Lieve God, mondta hát a derék rotterdami”. De „az ember életében — állapítja meg a szerző — nem az első és utolsó szavak a fontosak. Hanem amit közben mond el a világnak.”

A lelkész, aki nap mint nap a szavakkal sáfarkodik, a mű olvasása közben rádöbbenhet arra, hogy ő „mit csinált a rád bízott talentumokkal!”

Rezi Elek

Hanga, Vladimir: Mari leguitori ai lumii (A világ nagy törvényhozői). Editura științifică și enciclopedică. București, 1977. 290.

A mű szerzője, Vladimir Hanga az általános jogtörténet professzora. Értékes munkájában az emberi kultúra három jelentős korszaka-

kával foglalkozik, amelyek a világ három nagyjelentőségű személyiségéhez kapcsolódnak: Hammurabi, Justinianus és Napóleon. A szerző széles bepillantást enged az illető korszak gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális és vallási életébe. Ezért a könyv „nemcsak a specialistákhoz szól, hanem mindenkihez, akiket érdekel a jogtörténet és a kulturális jelenség mint annak egyik részsajátossága”.

A könyv három fejezetre oszlik, melyet a három nagy törvényhozó neve jelöl.

Az I. fejezet tárgya Hammurabi törvénykönyve, valószínűleg J.e. 1760—1759-ből való; egy francia tudományos expedíció, a nagy orientalista J. de Morgan vezetésével fedezett fel 1897—1902 között, amidőn archeológiai kutatásokat végeztek a régi Susa város romjainál. A fejezetben Hammurabi személye, törvénykönyve keletkezésének körülményei és ismertetése mellett értékes vallástörténeti adatokkal is találkozunk. A mezopotámiai politeizmus — sumér, akkád, babilóniai és asszír istenek ismertetése — sem kerüli el a szerző figyelmét, úgyszintén a kulturális cselekmények és a templomok leírása sem.

A II. fejezet tárgya a Corpus Juris Civilis (Polgárjog törvénykönyve) néven ismert törvénygyűjtemény, amely Justinianus bizánci császárnak a római élet fenntartására tett intézkedései közé tartozik. A munkát a császár rendeletére egy tíz tagból álló közösség végezte el, Tribonianus jogtudós irányítása mellett. A kódexbe a római császári rendeletek, jogi döntések, bírói ítéletek, magánjogi szabályok hatalmas anyagát gyűjtötték egybe, amely meghatározta az európai jogfejlődést.

A fejezetből mindemellett kitűnik a bizánci birodalom rövid története Justinianusig, a császár valláspolitikája, az iskolák helyzete, valamint az a hatás, amelyet Justinianus gyakorolt életművével a bizánci és az európai életre. Így e rész az egyetemes egyháztörténelem elengedhetetlen tartozéka.

A III. fejezet tárgya Bonaparte Napóleon személyéhez kapcsolódó polgári, majd a büntető és kereskedelmi törvénykönyv ismertetésével foglalkozik. Napóleon élete, küzdelmei, a korabeli francia állapotok, valamint a napóleoni Polgári törvénykönyvhöz való viszonyulás a nagy államférfi halála után teszik értékké ezt a fejezetet. Hú képet kapunk Napóleon valláspolitikájáról is, aki mint mindent, így a vallást is alárendelte politikai céljainak, eszköznek tekintette céljai megvalósítására. „Hogy megnyerjem Egyiptomban a muzulmánokat, muzulmánná lettem, hogy lecsillapítsam Vandeea-t, katolikus lettem, hogy magamhoz vonzzam az itáliai papokat, ultramontanista lettem; hogyha egy zsidó népet akarnál kormányozni, Salamon templomát kellene felépítened.”

A könyv értékességét domborítja ki a fejezetek végén található gazdag forrásirodalom, valamint a jegyzetek gazdagsága. Vladimir Hanga munkája hozzásegít ahhoz, hogy három korszak három nagy személyiségének jellegzetességeit és életművét tisztábban láthassuk.

Rezi Elek

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

Revista Bisericii Unitariene din R.S. România

Anul 83

Nr. 3—4

1977

CLUJ-NAPOCA

CUPRINSUL

Salut de sărbătoare	151
Republica, la a XXX-a aniversare	153

STUDII

Dr. János Erdő Ferenc Dávid și problema toleranței religioase	155
Dr. Géza Kathona Tezele teologice ale lui Ferenc Dávid din 1566	163
Lajos Kelemen Date privind istoria a cinci biserici-castele unitariene din Secuime	169
Attila T. Szabó, Lajos Kelemen în lumina unei amintiri personale	182
Dr. János Tulogdi Întîlnirile mele cu Lajos Kelemen	194
Dr. Károly Ürmösi Modestia științei	196

LUCRĂRI OMILETICE

Arthur J. Long „Să trăiți în mod demn de Domnul“	199
László Székely Între țărături pentru împărăția lui Dumnezeu	203
Libertate și slujire	206

253

Mózes Levente Nyitrai	
„Nu încetez să-mi exprim binecuvîntarea pentru voi“	209
Dr. Dénes Szász, Sándor Kolcsár, Endre Májay, Dénes Jakab	
Scheme de predic	213
VIAȚA BISERICESCĂ	235
ȘTIRI BISERICEȘTI	244
RECENZII	249

Colectivul de redacție — Editors

Președintele și redactor responsabil: P.S.S. dr. Lajos Kovács,
membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád
Szabó, Dezső Szabó (redactori), Ferenc Sebe și György András

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church in R. S. România

Volume 83.

1977

Number 3—4.

CLUJ-NAPOCA

CONTENTS

We greet our holiday	151
The Republic is thirty years old	153

STUDIES

Francis Dávid and the problem of religious toleration, J. Erdő	155
The thesis of Francis Dávid from 1566, G. Kathona	163
Data to the history of five Unitarian church-castles in the Seklerland, L. Kelemen	169
Lajos Kelemen in the light of personal remembrance, A. T. Szabó	182
My meetings with Lajos Kelemen, J. Tulogdi	194
The modesty of knowledge, K. Úrmösi	196

SERMONS

„Lead a life worthy of the Lord“, A. J. Long	199
Between-banks for the Kingdom of God, L. Székely	203
Liberty and service, L. Székely	206
„I never cease to give thanks for you“, L. M. Nyitrai	209
Sermon-sketches: D. Szász, S. Kolcsár, E. Májay, D. Jakab	213

CHURCH LIFE	235
-----------------------	-----

NEWS	244
----------------	-----

BOOK REVIEWS	249
------------------------	-----

Redacție — Editorial Office /
3400 Cluj-Napoca, B-dul Lenin nr. 9, R.S. România, Tel. 146—09

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca cd. 3016/1978

